

د خوشال خان خټک د زوکړې د څلورسومې کالیزې په ویاړ

ګرغونېوهنه

(د سپږنو او څېړنو چارې)

لیکوال

پوهنوال محمد رسول باوري

۱۳۸۰ ل ـ ۲۰۰۱ م کال

نیولیک

لومړی څپرکی:

دویم څپرکی:

دریم څپرکی:

څلورم څپرکی:

پنځم څپرکی :

شپږم څپرکی :

تقریظ

لرغونپوهنه پرنسپونه او میتودونه) ددې رسالې نوم چې محترم پوهنوال محمدرسول باوري له سریزې او نتیجې نه پرته په شپږو څپرکو کې په روانه پښتو لیکلی دی.
له کومه ځایه چې خبر یم دغه اثر په دغه موضوع کې په پښتو ژبه لومړی مستقل اثر ګڼل کېږي .ددې موضوع په اړه به ځینې مقالې لیکل شوي او دلته ا و هلته خپرې شوي وي خو د مستقل اثر په حیث تر اوسه پورې په افغانستان کې بل چا دغه کار نه دی کړی او دا یوازې باوري صاحب دی چې دغه علمي ا و ډېر مهم ا و ګټور اثر یې د تحقیق ا و تبتع له ټولو منل شویو موازینو ا و معیارونو سره سم لیکلی دی .زه په خپل وار ده ته کور ودانی او شاباسی وایم ا و په دغو علمي کارونو کې ورته نورې هم بریاوې غواړم .
ارکیالوجي [Archeolgy] یا لرغونپوهنه یو نوی او تازه علم دی چې د نولسمې پېړۍ په لومړیو کلونو کې منځته راغلی او د همدې پېړۍ په وروستیو کې د یو علم په حیث وپېژندل شو، په دغه لږې موده کې دې علم راوښودله چې دعلومو د لویې کورنۍ په غړو کې یو ډېر مهم ا و ګټور غړی دی .دا دخپلې کورنۍ له ځینو غړو سره نږدې

دوستانه ا و متقابلې ا و له ځینو نورو سره یو جانبه روابط لري یانې ځینې علوم له دې علم نه مرسته غواړي لکه تاریخ ،قبل التاریخ،انتروپولوجي، کرونولوجي،سوسولوجي، ... او بیا ځینې نور علوم له دې سره مرسته کوي لکه جیولوجي، مساحت کیمیا ،بیولوجي،فزیك ...

دی علم د ځمکې پر مخ د انسان د منځته راتلو ا و خوړېدو په متعلق پخواني ذهنیتونه ا و تصورات سم کړل ا و هم یې د بشر عمر ملیونونو کالو ته ورساوه.

همداسې د لرغونو تمدنونو په اړه یې هم پخواني خیالات ا و انګېرزې تصحیح کړل ا و دا یې ثابته کړه چې د پخوانیو تمدنونو زانګو په لویدیځ کې نه، بلکې په ختیځ کې ده، دې علم په همدې توګه ډېر نور مهم ا و ګټور کارونه کړي دي چې زه یې دلته نه څېړم

لرغونپوهنه داسې یو علم دی چې د انسانانو مادي پاتې شوي اثار په خبرو راولي ا و په دې توګه له تاریخ ا و قبل التاریخ ا و نورو علومو سره مرسته کوي. زیاتره مورخین په دې عقیده دي چې لیکلي اثار کتیبې د تاریخ لیکنې ا و د ماضي د احیا لپاره د اهمیت له پلوه په لومړۍ درجه کې راځي، ځکه چې هغوی ژبه لري ا و خبرې کوي او خپل وخت حالات بیانوي .خو زه وایم چې د هغو په خبرو ا و بیان کې هومره فصاحت ا و بلاغت نه شته ا و دا د لوستونکي کار دی چې څه مطلب ترې اخلي ا و څرنګه یې تعبیر ا و تفسیر کوي. موږ پوهېږو چې هر لوستونکی عین مطلب ترې نه اخلي ا و ددې تعبیر او تفسیر استنباط کې هم توپیرونه ضرورلیدل کېږي نو په دې صورت کې لیکلي اثار دومره زیات د اعتماد ا و اطمینان وړنه ګڼل کېږي بر عکس مادي پاتي شوي دي.

اثار ا و ابدات که څه هم لکه چې لیکل شوي اثار ژبه نه لري خو د خپل وخت حالات په ډېر فصاحت بلاغت او وضاحت سره بیانوي ا و د هغوی دبیان په تفسیر ا و تعبیر کې د لرغونپوهانو تر منځ هومره

اختلافات نه لیدل کېږي ا و زیاتره توافق لري مثلا یوه مجسمه راواخلئ او په ځیر ورته وګورئ هغه به درتهووایي چې کله جوړه شوې ده ؟څه یې اغوستي دي؟ نژاد یې کوم ا و دین او مذهب یې ځرنګه وو؟ ډېره لري او که نه؟ زوړ دی ا و که ځوان ؟ د سر وېښتان یې ځرنګه جوړ کړي دي؟ په غاړه ،غوږو ا و لاسونو کې یې څه راز ګاڼې اچولې دي؟ا و په دې توګه به د خپل عصر ښکلا پېژندنه ،رسوم ،عادات ،معتقدات ،هنر او صنایع ا و ډېر نور څه بیان کړي او خپل دغه بیان کې هم صداقت لري او له همدې کبله اکثره لرغونپوهان په خپل بیان کې سره موافق دي.

دا علم دهرې منطقې ا و هر هېواد په تېره بیا د افغانستان لپاره ډېر اهمیت لري په افغانستان کې دغه علم د نولسمې پېړۍ په دویمه لسیزه کې خپل لومړنی قدم ایښی دی. ا و له دې وخت نه راپه دې خوا یو زیات شمېر لرغونپوهان افغانستان ته په رسمي ا و نا رسمي توګه راغلي دي ا و دغه هېواد یې د خپلو څېړنو ا و کیندنو له پاره یو جنت ګڼلی دی ا و دومره اثار یې رابرسېره کړي ا و لاس ته راوړي چې د شرق ا و غرب موزیمونه پرې ډک شوي دي.

په افغانستان کې د لرغونپوهانو د کار ا و زیار په نتیجه کې راښکاره شوه چې دا هېواد یو ډېر لرغونی هېواد دی ا و له زرګونو کالو راهیسې په لومړنیو انسانانو اباد وو ا و په خپله منطقه کې د یو شمېر زړو تمدونونو، عقایدو، اجتماعي سیستمونو، هنري مکتبونو او مقتدره امپراتوریو دمنځته راتلو، انکشاف اوپراختیا مرکز ګڼل کېده.

د نورو هېوادونو تاریخي ابدات زیاتره د ځمکې پر سر په خپل ځای کې لاتر اوسه پورې په هماغسې رنګ ولاړ دي خو په افغانستان کې د تاریخي ابداتو یو لږ شمېر دلته تر سترګو کېږي ا و نور ټول تر ځمکې لاندې پټ پراته دي دا ځمکه چې افغانستان د خپل اوږده تاریخ په ترڅ کې د مهاجمینو ،متعارضینو ا و یرغلګرو په لاس څو ځله وران ویجاړ

شوی دی او زیاتره تاریخي ابدات یې له خاورو سره خاورې شوي، نو ځکه نن له سترګو پټ دی او څوك یې نه ویني.

په تېره بیا د افغانستان د ولسونو او لرغونپوهانو وظیفه ده چې د افغانستان د خلکو فرهنګي شتمني رابرسېره او خوندي کړي او جهان ته وښایي چې افغانانن که نن په ګېډه مړه او په تن پټ نه دي خو د فرهنګ او کلتور له پلوه دومره شتمن او ماړه دي چې لرې او نږدې هېوادونو سره یې بې دریغه او سخاوتمندانه مرستې کړي او د هغوی خصوصي او ملي موزیمونه یې ډك او ماړه کړي دي.

د افغانستان هره دره غونډۍ او هره دښته لرغونپوهان ځان ته رابولي چې راشئ او وسپړئ تاریخي اثار او ابدات رابرسېره کړئ

دا رساله د همدې مقصد لپاره ډېر اهمیت لري ځکه چې افغانان د لرغونپوهنې له اساساتو او میتودونواو اصطلاحاتو سره اشنا کوي، او هغوی دې ته رابولي چې که له یوه ځایه بل ځای ته ځي نو د لارې په ترڅ کې باید خپل شا وخوا ته په دقت وګوري او بې پروا او بې اعتنا ورځنې تېر نه شي او خپل قدمونه هم په ډېر احتیاط کېږدي، ځکه خدای مه کړه چې کوم تاریخي قیمتي اثر تر پښو لاندې او مات نه شي.

په پای کې زه ددې اثر په غور لوستلو او ځان پوهولو ته هغه ښاغلي رابولم چې په رښتیا غواړي د افغانستان پر تاریخي اهمیت باندې پوه شي او د هغه په فرهنګي غنا باندې ځان خبر کړي او په مجموع کې افغاني ټولنه ښه وپېژني که څه هم چې د محترم باوري صاحب دغه رساله به سمدلاسه څوك دغه هدف ته ونه رسوي ځکه چې دا تاریخ نه دی خو د پوې ټولنې د تاریخي درك او پېژندلو لپاره سرې ته صادقانه او عالمانه لارښوونه کوي چې دا په خپل ذات کې ډېر اهمیت لري.

په درناوي

پوهاند محمدحسن ضمیر صافی

د اجتماعي علومود پوهنځي استاد

یادښت

دانسان د پیدایښت د ځای او د لومړنیو ټولنو د روښانه تصور د علمي پیژندنې اوهمدارنګه د هغوی څرنګوالی، د اقتصادي او ټولنیزو سیستمونو د جوړښت او په ټولنیزه توګه د انسان د کلتور په هکله ډېره موده مخکې په طبیعي او ټولنیزوعلومو کې ځینې مطالعې اوڅېړنې شوې چې ګټورې پایلې ترې لاس ته راغلې دي.

په هغه وخت کې چې کلاسیکو علومود پخواني انسان په هکله ځینې هېښنده تیوري څرګندوله نو د اروپا درسانس دورې (دتېرې زمانې) د پاتې توکواو اوزارو د څېړنې لاره یې اواره کړه. له صنعتي انقلاب څخه وروسته د کیندنو په لارو چارو کې د نوي تخنیك څخه په زیاته کچه د ګټې اخستنې له کبله د لومړني انسان پاتې شوني او توکي ومیندل شول دبېلابېلو میندل شوواثارو له څرنګوالي سره د مینې اود جیولوجي د

ځوان علم په مرسته چې د لرغونو توکو د نېټې د ټاکلو زيات امکانات لري، دمېندل شويو اثارو په توضيح او څرګندولو کې زياتوالی راغی او د لرغونپوهنې ارزښت يې نور هم لوړ کړ. د اتلسمو او نولسمو پېړيو په اوږدو کې د ځمکې د ختيځو کلاسيکو او لرغونو تمدنونومطالعې او نويو ميتودونو د مېندل شويواثارو څېړلو او تحليلولواو په پای کې د انسان د اصلي پيدايښت ځای علمي پلټنو د لرغونپوهنې پرمختيا ته لاره اواره کړه او لرغونپوهنه (ارکيالوجي) يې د يو سيستماتيک دسپلين په څېر منځته راوستله.

د لرغونپوهنې پيدايښت او پرمختيا او د علمي پلټنو پايلو د ماقبل التاريخ د تېر وخت په اړه زياتې پوښتنې ځواب کړې، چې په ټوليزه توګه يې د لومړنيو انساني ټولنو د دوروترمنځ د پېژندنې اړيکو ته پراختيا ورکړه اودادی اوس يې د علومو په منځ کې غوره ځای نيولی دی.

له لرغونپوهنې سره مينه او ليوالتيا يوازې ددې پوهې د کارپوهانو او ځانګوالو تر بريده نه ده پاتې، بلکې د ټولنيزې پرمختيا په څېر يې د ډېرو خلکو پاملرنه، له نظر د بېل والي،اختلافاتو، شغل او کلتور سره سره ځان تـه رااړولې ده، همدارنګه د لرغونپوهنې د څېړنو، ميندنو (لاسته راوړنو) پايلو د عامه اطلاعاتي رسنيو او دټولې نړۍ د زيات شمېر خلکو پام ځان ته اړولی دی. دلرغونپوهنې ميتودونه دهغوی لپاره د تاريخ معلوملو او پوهېدلو غوره سرچينه ده. ځکه چې(تاريخ) لرغونپوهنه په وروستيو کلونو کې له پوهنيزو تخکنيونو څخه په کار اخستلو سره د زياتو انکشافاتو او لاسته راوړنو شاهده ده.

د شلمې پېړۍ شپېتم کلونه د نظرياتو او مفکورو د شکل له پلوه په طبيعي او ټولنيزو علومو کې يوهېښنده دوره وه. د تخنيک د مقدار او څرنګوالي په کارول، د توکو د اندازه کولو نظريې اوپد يدې ددې دورې ټاکونکې ځانګړتياوې وې.

نوي علمي نظريو د يو سيستم په داخل کې د عناصرو بېلابېل فکتورونه منځته راوړل ځکه چې په يو سيستم کې ټول عناصر له يو او بل سره متقابلې اړيکې لري چې په ټوليزه توګه يې همدغه اړيکې اواغېزې څېړي. د بېلګې په توګه د نفوسو، ګڼوالي او د ډېروالي بيلانس د عناصرو او بېلابېلو فکتورونو په څېر له يو او بل سره متقابلې اړيکې او اغېزې يې د ايکولوژي د سيستم په وسيله څېړل کېږي دهمدې اصل په ټينګار يوسيستم د فکتورونو د ټولو اړخونو د څېړونکي په حيث کولای شي چې د يوسيستم څرنګوالی، ټولنيز اړيکې او مناسبات په يو ماډل کې مطرح کړي.

د شلمې پېړۍ د شپيتموکلونو په وروستيو کې د امريکې په متحده ايالتو کې د يو شمېر پوهانو په هڅه او هاند لرغونپوهنه د پرمختيا لوړو پوړيو ته ورسېده چې په متحده ايالتو نو کې د نوي بدلونو نو په ترڅ کې يې په تبليغاتي ډول د (نوې لرغونپوهنې) نوم ورکړ، په تېرو شلو کلونو کې لرغونپوهان په دې هڅه کې وو، چې د څېړنې اوسپړنې ميتودونه، تخنيکونه او د هغوی تعبيراو تفسير په لرغونپوهنې د تيورۍ (سيستم) او(منطقوي ماډل) پر بنسټ ودروي.

په هر حال شل کاله مخکې هم په ميندل شويواثارو د لرغونپوهنې ډېر کارونه ترسره کېدل خونن لرغونپوهنه په هغوټولو اړوندو موضوعګانو چې په ماقبل التاريخ کې په تېر شوي انسان پورې اړه لري د ساحوي څېړنې تر څنګ په تحليلونو ، تفسيرونو ، تعبيرونو او د تيوريو په تدوين او د سيمه ييزو نمونو پر جوړولو لګيا ده .

په اوسني وخت کې د لرغو نپوهنې بنسټيزه موخه د عمومي تيوري پرمختيا ده چې وکولای شي د ماقبل التاريخ انسان دژوندد بدلونونو په هکله پوره پوهه راوښيي، ددې هيلې په تر سره کولو سره د يو پيشبيني شوي ماډل د پيداکېدو امکان دی چې وکولای شي دهغه مهم اړخونه او د وخت ډلبندي توضيح او روښانه کړي لاس ته راځي، لازمه پوهه په

همدې تیوري کې نغښتې چې لرغونپوهنه د (ثبت شوي تاریخ د مرحلې پورې ته لوړوي.

د لرغونپوهنې په څېړنو او پلټنو کې له نویو میتودونو او تخنیکونو څخه ګټې اخستنې په تېرو ۲۵ کلونو کې د څېړنو او مطالعو مزي نور هم غزولي دي او همدارنګه اقتصادي او تاریخي لرغونپوهنې هم ددې علم په پرمختیا کې ستر رول لوبولی دی.

اقتصادي لرغونپوهنه د لومړنیو انساني ټولنو ترمنځ اړیکې څېړې یا په بله وینا اقتصادي لرغونپوهنه د ماقبل التاریخ ټولنو ترمنځ د راکړې ورکړې او سوداګرۍ څرنګوالی راښیي، ددې څانګې د لاس ته راغلو توکو د مطالعې له مخې د هغه وخت د تخنیک د پرمختیا د کړکړۍ په برخه کې ځیني توکي د یادولو وړ دي.

همداشان ددې واقعیت په نظر کې نیولو سره چې د پخوانیو ټولنو پېژندنه چې هېڅ رنګ ثبت شوي اثار یې نه شته خو د لرغونو میندل شویو اثارو له لارې کولای شو چې د تاریخي لرغونپوهنې په وسیله د هغو د لیکنو او انځورونو په څرنګوالی پوه شوچې په لرغونو اثارو کښل (تراشل) شوي دي .

د هغه میتود څرنګوالی چې د اصلي لیکنو او انځورونو لپاره ترې ګټه اخستل کېږي د هغو اثارو په څرنګوالي پورې اړه لري چې لیکنه پرې شوې وي .

پر هغه څه چې وغږېدم کولای شم چې ووایم د ګران افغانستان په پوهنیزو اوڅېړنیزو حلقو کې د یو داسې پوهنیز اثر چې د لرغونپوهنې عمومي بحثونه په کې په میتودیکه اوتیوریکه توګه څېړل شوي وي د رامنځ ته کېدو ضرورت یې له ډېره وخته راهیسې حسابیده. مخکې له دې د هېواد په تعلیمي او تحصیلي ټولنو کې او د کابل پوهنتون د ټولنیزو علومو د پوهنځي د محصلینو لپاره ددې اثر ضرورت تر ټولو زیات محسوسېده له نیکه مرغه ښاغلی پوهنوال محمد رسول باوري

دغه علمي تشه د (لرغونپوهنه). په ليکلو ډکه کړه او د مينه والو ضرورت يې پوره کړ.

ددې ترڅنګ ښاغلی پوهنوال باوري په کابل پوهنتون کې د لرغونپوهنې استاد و ، د نوموړي ګټوروکارونو ددې علم د لابې روښانتيا لپاره دپوهنيزو ليکنو او څېړنيزو اثارو د خپرولو له لارې ډېر ښه کار تر سره کاوه. نوموړي د هجرت په کاله کې هم د خپل مسلك پر علمي څېړنه بوخت و.

د ښاغلي پوهنوال محمد رسول باوري اثر (لرغونپوهنه) په حقيقت کې د هغو ميتودونو او څېړنو له اصولو څخه کار اخيستل دي چې په دې وروستيو کلونو کې ترې د لرغونپوهنې په علم کې ګټه واخيستل شوه اود پرمختيا سبب شول. (لرغونپوهنه) د يو ميتوديك اثر په څېر په خپلو شپږو فصلونو کې د پرمختللې لرغونپوهنې د يو لړ موضوعګانو پوره انځور باسي.

له علمي ميتودونو اوپرنسيپونوڅخه په ګټه اخستنې سره د مفکورو له څېړلو د منطقي تسلسل سره يوځاي موضوعات په روښانه توګه مطالعه کوي چې په اخره کې يولنډيز او پايله هم لري

(لرغونپوهنه اونوروعلومو سره يې اړيکي)

د لومړي څپرکي عنوان دی چې په کې د لرغونپوهنې پېژندنه توضيح او تشريح او له نورو علومو سره يې اړيکي په کې څېړل شوي دي. بې شکه له هر پوهنيز دسپلين او د څېړنې له نورو علومو سره تر يوځاکلي بريده اړيکې لري او د مرستندويه علومو په څېر يې له ميتودونو او تخنيکونو څخه د څېړنو په پايلو کې ګټه اخلي.

لرغونپوهنه تر ډېره حده له طبيعي او اجتماعي علومو سره ډېرې نږدې اړيکې لري چې په (لرغونپوهنه) کې پرې په ډېره ښه توګه بحث شوی دی له

دې جملې څخه د جیولوجي د میتودونو او څېړنوله اصولو څخه ګټه اخیستل د لرغونپوهنې بنسټیز توکي دي.

په نړۍ کې (ژوندي اورګانیزم) یو جیولوجیکي مفکوره ده داهغه وخت منځ ته راغله چې بیولوژي لاد ځانګړي علم په حیث منځته نه وه راغلې.

د اورګانیزم تاریخ د (paleontologie) په وسیله ټاکل کېږي چې دا د جیولوجي یوه څانګه ده چې د حیواناتو او نباتاتو فوسیلونه چې د تیرو په پوړیو کې وي مطالعه کوي.

د جیولوجي هغه څانګه چې د تیرو په پوړیوکي د حیواني او نباتي فوسیلونو د ځای پر ځای کېدو وخت ټاکي او څېړي د تاریخي جیولوجي په نوم یادېږي. په داسې حال کې چې د تیرو د طبقود مقطع ګانو عمر د ستراتیګرافي د علم په وسیله ټاکل کېږي. دا درې علوم یانې تاریخي جیولوجي، پالیونتولوژي او ستراتیګرافي د یواو بل سره زنځیري تړاو لري.له هغو میتودونو او تخنیکونو څخه چې د تیرواوځمکې د پوړیو وخت او عمر په ټاکلو کې په پورتنیویادوشویوڅانګو کې ترې ګټه اخیستل کېږي په لرغونپوهنه کې هم ترې غوره ګټه اخیستل کېږي د لرغونپوهنې د څېړنو پایلې د وخت ټاکونکي میتودونو څخه په ګټې اخستنې پورې اړه لري. په لرغونپوهنه کې له لاندې څېړنیزوارونو او علمي میتودونو څخه کار اخیستل کېږي د ځمکې د پوښ د پوړونو او د تیرو تاریخ ټاکونکي میتودونه،د توپوګرافۍ له نقشو او اطلسونو څخه، د جغرافیې دپېچلو موضوعاتوپه څېړلوکې د هوایې فوتوګرافۍ څخه، د جغرافیې په ټاکلو سیستمونوکې د فکتورونو او مختلفو پدیدوپه څېړلو کې د تیورۍ له سیستم څخه. همداشان د بشري جغرافیې مطالعه په ځانګړې توګه د نفوسو جغرافیه چې د نفوسو شمیره، د ګڼوالي اوزیاتوالي کچه او د نفوسو داقتصاد د لوړوالی

ځانګړتیاوې، دنفوسو د جغرافیې وېش اوپراختیا، نژادونه او اتنوګرافي هم په خپله لمن کې رانغاړي، هم د لرغونپوهنې د څېړنو او تحلیلونو په غوره منابعو کې شمېرل کېږې یا بالعکس د اقتصادي او تاریخي لرغونپوهنې د مطالعو اوڅېړنو پایلو بنسټ تاریخي جغرافیه ده. د لرغونو سیمو نومونه چې د هغوی له ډلې څخه د افغانستان لرغوني سیمي لکه

جګوده(Joguda) پختوس یا پختیکا، اراکوزیا، ګندهارا، بخدی، نیساپا، هریوا، ویکرنه او داسې نور د لرغونپوهنې له مخې میندل شوي دي. په ټولیزه توګه د لرغونپوهنې ټول اړیکي له نوروټولوعلومو سره په لومړۍ څپرکي کې په ښه توګه څېړل شوي دي.

د(اثر) دویم څپرکی څېړنې،مطالعې او (ساحوي څېړنې) ته ځانګړی شوی دی.

په دې برخه کې د ساحوي څېړنود پرمخ وړنې لپاره د جغرافیایي موقعیت تثبیت لازم دی چې د توپوګرافیکي نقشواود هوایې فوټوګرافی څخه ترې ځانګړې ګټه اخستل کېږې د موقعیت له تثبیت څخه وروسته د پلټنو او د ځمکې پرمخ د سپړنو د تخنیك مرحله پیلیږي اولابراتوارونه د میندل شویو اثارود عمر د ټاکلو له لوري هر اړخیزه څېړنه اوڅرګندونه کوي.

د(لرغونپوهنه) لیکوال په هالنډ کي د لرغونپوهنې دعملي پلټنو او د کیندلوپه لړۍ کې د مستقیم ګډون له کبله دساحوي څېړنو په برخه کې د علمي اوعملي تجربو دلاسته راوړلو لپاره د کار دلارو چارو، میتودونو اوعلمي تخنیکونو څخه کاراخیستل انځوروي.

د دریم څپرکی په څېړنیزه لړۍ کې دلاس ته راغلوتجربو انعکاس په (اثر) کې ارزښتمنه اضافه ده.

په څلورم او پنځم څپرکیو کې د لرغونو اثارو یاني د ختینو لوښو، فلزي اثارو او عضوي اثارو د بیا جوړولو موضوگانې شاملې دي، لرغوني اثار باید په موزیم کې خوندي کړی شي چې د څېړنو بنسټ جوړوي. او همدا رنګه د لرغونو اثارو څېړل دشکلونو او میتودونو د څېړنو له نظره لکه د لرغوني اثاروشکل څېړنه. د وخت او ځای څېړنه مطالعه کوي.

شپږم څپرکی د لرغونو اثارو د تاریخ ټاکنې میتودونو ته ځانګړی شوی دی. په دې برخه کې د تاریخ ټاکنې بېلابېل میتودونه یاني د ستراتیګرافي میتودونه، تیولوژي میتودونه چې د تاریخ ټاکنې نسبي میتودونه دي، د کاربن ۱۴ طریقه، د پالیو مګنیتي طریقه، د اندرو کرولوژي طریقه په غوره ډول په کې څېړل شوي دي.

لرغونپوهنه په مستقیم ډول د لرغوني تاریخ ټاکنې له پلوه د تقویمي سیستم دامکاناتو لرونکې نه ده خو په طبیعي علومو کې د میتودونو انکشاف او پرمختیا د لرغونپوهنې لپاره دا امکان برابر کړی دی چې له هغې څخه په ګټه اخستنې سره نه یوازې د لرغونو اثارو سم تاریخ ټاکی، بلکې د پېښو کرونولوژي چې په شکل او د کلتور په تکامل کې لاس لري هم په کې څېړل شوي دي.

په لرغونپوهنه کې د مطلق تاریخ ټاکنې له میتود څخه کار اخیستل په په لومړي کتار کې ځای لري.

له دې میتود څخه د ګټې اخیستلو وجه داده چې په ټوله نړۍ کې ترې ګټه اخستل کېږي او هېڅ برید (محدویت) نه پېژني.

هاغه څه چې غالباد تاریخ ټاکنې د میتودونو په اړه په لرغونپوهنه کې په کار وړل شوي دي او په زړه پورې ښکاري دهغوی بېلابېل والی دی، داسې ښکاري چې د مختلفو میتودونو بېلابېل والی دلبندي شوی وي پرته د هغو پرنسیپونو له توپیرونو او تخنیکونو څخه چې د فزیك او کیمیا په علومو کې وي او په دوی پورې اړه لري.

همدارنګه د وخت تاکنې نوي میتودونه کولی شي چې نوي میتودونه کشف کړي اوسني پراخو درجه بندیو ته نوره هم پراختیا ورکړي.

زه ښاغلی پوهنوال باوري ته ددومره ارزښتمن کتاب په لیکلود زړه له کومې مبارکی وایم او د نورو پوهنیزو او څېړنیزو اثارو د منځ ته راوړلو لپاره ورته نور زیات بری او توفیق غواړم.

د (لرغونپوهنه) اثر نه یوازې د محصلینو او د علم د مینه والوضرورت د لرغونپوهنې په برخه کې پوره کوي، بلکې ددې کتاب څېړنیزارونه، میتودونه،او پرنسیپونه به دهغو لیکوالواوپوهانو لپاره غوره اخذ وي چې د لرغونپوهنې د څېړنیزواوپوهنیزوموضوعاتود لیکلوسره مینه لري.

پوهنمل عارفي.

هالنډ د ۲۰۰۰ دسمبر

يادونه

زمونږ هېوادوالو د وروستيو پنځوسو کلونو په بهير کې د لرغونپوهنې په اړه د ډېرو مطالعاتو او څېړنوله کبله د خپل هېواد له تاريخ او فرهنګ سره ډېره بلدتيا موندلې ده. دا څېړنې د کورنيواو بهرنيو متخصصينو او پوهانو له خوا ترسره شوې دي. په دې اړه کولای شو خدای بښلی عبدالحی حبيبي، اروابښاداحمدعلي کهزاد، مستمندي، اروابښادغبار، پوهاند ميرحسين شاه، پوهاند الفشاه

ځدراڼ،طرزي او يو شمېر نور چې بهرني متخصصين دي، لکه مېرمن لويس دوپري، کزال، الچين، کارلتول مسن، جان، مارشال، کرشمن،مشينك، پوګاچينګوا ،سريندي،ج.ګ.شو او داسې نور ياد کړو.
سربېره پردې د کابل پوهنتون د ټولنپوهنې ډيپارتمنټ يو شمېر ښوونکو هم له ډېرو ستونزو سره سره وکړای شول خپل علمي اثار د لرغونپوهنې محصلينو اومينه والو ته وړاندې کړي چې له دې جملې څخه يو استاد رسول باوري دی چې د لرغونپوهنې په اړه يې زيات شمېر اثار او ليکنې محصلينو او مينه والو ته وړاندې کړي دي.
د لرغونپوهنې له اثارو څخه يو دا دی چې ښاغلی رسول باوري په دې وروستيو وختونو کې د مهاجرت پرمهال په پښتو کښلی دی. دا اثر شپږ څپرکي لري، چې په لاندې ډول دي:
په لومړي څپرکي کې لرغونپوهنه په علمي توګه راپېژني او ددې پوهې اړيکي له نورو هغو سره پرتله کوي.
په دويم څپرکي کې دسيمه ييزو لرغونپوهانو څېړنې ارزول شوي، چې په دې اړه ډېر تاريخي او جغرافيايي معلومات له يو شمېر شفاهي موادو سره راټول شوي دي، چې دلرغونپوهنې محصلين او مينه وال په ښه توګه وکړای شي ددې پوهې په څېړلو سره خپله لار په سمه توګه لنډه کړي.
دريېم څپرکی: په هالېنډ کې د لرغونپوهنې څېړنې ته يوه کتنه: په دې برخه کې ليکوال د هالېنډ د لرغونپوهنې د علمي چارو څېړنه کړې ده.
څلورم څپرکی: د لرغونو اثارو موندنه او بيارغونه: ليکوال په بنسټيز او علمي ډول دلرغونپوهنې مجهز لابراتوار تر څېړنې او شننې لاندې نيولی، ختين، اوسپنيز او عضوي اثار يې په ماهرانه توګه رغولي دي.

پنځم څپرکی: دلرغونو اثارو شننه او څرګندونه: دا څپرکی دشکلي شنني، زماني او مکاني ارزونې، سیاقي شنني او د لرغونو اثارو د څېړنې او شنني پر بنسټ ولاړ دی.
شپږم څپرکی: دلرغونو اثارو میتود جوړونه: دا څپرکی پر دوو برخو وېشل شوی: د تاریخ جوړونې نسبي میتود او دتاریخ جوړونې مطلق میتود. لیکوال په پای کې د کتاب پایله په دې ډول بیانوي چې ددې کتاب په لیکلو کې د کورنیواو بهرنیو لیکوالو له اثارو څخه کته اخیستل شوې، چې نومونه یې هم د کتاب په پای کې راغلي دي.
لیکوال وړاندې تردې چې دا کتاب ولیکي؟ په دې اړه یې یو شمېر خورې ورې لیکنې هم وکړې، د یادونې وړ ده چې پر ۱۳۷۰ل کال دې لیکوال دې کتاب ته ورته یو کتاب هم کښلی او په کابل دولتي چاپخونه کې چاپ شوی و، له بده مرغه ډېر لږ شمېر یې د مینه والو لاسته ورغلی، پاتې یې سوځېدلي دي.
څرنګه چې زه د استاد باوري له ګټورو کارونو او په خپله دده له شخصیت سره د کابل پوهنتون له پېر راهیسې بلد یم، نو دا اثر یې پر دې ستایم چې په داسې سختو حالاتو کې هم استاد باوری خپل قلم نه دی ایښی او لا هم هڅه کوي چې دلرغونپوهنې د محصلینو او مینه والو لپاره خپلو څېړنو ته دوام ورکړي او همدا راز ددې کتاب چاپ او خپرول هم خپلوهېوادوالو ته یوه ګټوره هڅه ګڼم.

په مینه

شاه محمود محمود

د ټولنیزو علومو پوهنځي د تاریخ څانګې استاد

سریزه

نړیوال دپوهې په زور د ټولنې ا و طبعیت ټول پټ ا و ناسپړلي رازونه یو په بل پسې راڅرګندوي .

دا دی نن سبا د طبعیت یو بل پټ راز [دانساني جن جوړښت]دجنتیکي پوهې په مټ برملا شو،چې دطبیعي علومو لپاره د ستر ا وښتون پیل ګڼل کېږي. د طبیعي ا وټولنیزو علومو د ودې یون د همدا سې سترو ا وښتونونو لړۍ ده ،هغه وخت چې چارلس لایل،لامارک ا و ډاروین دژوندیو موجوداتو په اړه خپله رایه څرګندوله او یا له هغه وړاندې یوناني فیلسوفانو د ژوندانه دمبدا او پیل څرك غوښته،او یا هغه وخت چې د مصر دلرغوني تمدن مخکښانو لیکدود منځته راوست او یا له هغه وخته چې لومړنیو انساني ټولنو منظم کورنی سیستم ومانه اویا هم له هغه وخته چې لومړني انسان د اور په لمبو کې ځان ته خواره

برابر کړل او یا تر هغه وړاندې لومړنیو انسانانو د کار وسیله وکاروله او یا دې ته ورته نورې پیښې،هره یوه د انساني ذهن د ودې په بهیر کې بېل باب او د پوهنې یوه ټاکلې مرحله څرګندوي چې په حقیقت کې هره یوه دا ډول پېښه د وروستیو پراختیاوو لپاره د ستر اوښتون پیل ګڼېدلی او منل شوی دی

پوهنه رڼاده داسې رڼا چې دانسان د څارونکي او لټونکي ذهن لپاره هر تورتم رڼا کوي او د هرې پوښتنې منطقي ځواب وایي،د پوهنو دا لړۍ یوازې دانسان د راتلونکي او یا اوسنیو حالاتو په پېژندنه او پوهنه محصوره او لنډه نه ده،بلکې دانسان د پخوانیو کړوړو او لاس ته راوړنو په اړه هم پر له پسې هڅې کوي،چې دهمدې هڅو له ټولیو څخه یو هم دلرغونپوهنې دسپلین،پیدایښت،وده او پراختیا ده

لرغونپوهنې هم دنورو علوموپه څېرد ودې ا و پرمختیا بېلابېلې مرحلې ترشا پرې ایښې دي په طبیعي ډ ول دهرې مرحلې ښېګڼې او بریاوې بلې مرحلې ته لېږل شوي دي ا و د غلطیو ا و ناخوالو د تکرار ا و بیا کېدو مخنیوی شوی‌دی. ددې ځانګې لارویانو د خپل ځان پر وړاندې هره ستونزه دپوهې په مټ ا و د نورو علومو په مرسته لرې کړې او د زیات زیار ګاللو په وجه یې د لرغونپوهنې پرنسیپونه ا. و میتودونه رامنځته کړي او هغو ته یې وده ورکړېده .دتجویز ا و خطا له اصل څخه بیا تر استقرار ا و قیاس پورې له مادې ا و میتافریکي څرګندونو څخه بیا تر انالوجیکي تعیمم پورې د څېړنې بېلاپېلې لارې یې طی کړي او دادی اوس یې په نړۍ کې د نورو علومو تر منځ ټاکلی مقام ګټلی دی

لرغونپوهنه سره له دې چې ځوانه پوهنه شمېرل کېږي ا و دخپل ذاتي پیدایښت [Archeology]دلرغونپوهنې څخه یې لاڅلورمه پېړۍ نه ده پیل کړې .خو له هغو علمي څانګو سره دڅنګ وهلو جوګه ده چې د ذاتي تاریخ دپېړیو شمېرېې شلوته رسېږي او یا له هغو اوښتې دي

چې دا په خپل وار سره ددې علمي څانګې د اړتیا او پیاوړتیا بېلګه ده.که [ایساك دي‌پري]پر [۱۶۶۵م کال د ډبرینو وسلو په اړه لومړنۍ نظریې خپرولې او فرانسوي عالم [ماګودل]پر [۱۷۳۰م] کال د ډبرینو وسلو دکارولو په ادعا له کنفرانس څخه په زور شړل شوی او یا [بوشته دی پتر]پر[۱۸۶۴م] کال له[دکلتي څخه تر لوریالي پورې زمانه] د اثر لیکلو جرات کړی دی او یا فرانسوي لرغونپوه [لارته]د لرغونپوهنې لپاره ځینې اصطلاحات منځته راوړي او بیا پر [۱۸۸۰م] کال د [ګبرل مارتلیه] د [تاریخ پیلامه] تر نوم لاندې د لرغونپوهنې بېلابېلې دورې تصنیف کړې دا او داسې نورابتکاري اقدامات ټول د هغو هڅو پرله پسې لړۍ ده چې د لرغونپوهنې څانګه یې د هدف لورې ته د رسولو جوګه کړې ده.له ۱۹ پېړۍ را وروسته نور ددې څانګې داحکامو او نتیجوپه اړه دشك او تردیدځای پاتې نه شو.

د شلمې پېړۍ په پیل کې دلرغونپوهانوله خوا دلرغونې نړۍ‌په اړه بېلابېلې مفکورې او نظریې منځ ته راغلې،دا چې دبشري تمدن منشا له کوم ځایه پیلېږي؟ څنګه پیل کېږي او پراختیا مومي؟ او داسې نورې پوښتنې هغه محرکه پېلوزي وه چې دنړۍ د بېلابېلو پوهانو او بېلابېلو علمي څانګو پام یې ځان ته راواړاوه د نامتو لرغونپوهانو [الیوشیمت،ګنوردن چایلد ،مورګان] له خوا طرح شوی هغه مساله چې ټول بشري تمدن له پخواني مصري تمدن څخه اخستل شوی او وده یې کړې ده د یو شمېر نورو پوهانو لکه [جیولیان استوارو،اومېرمن بوسراپ]له خوا وننګول شوه او دهغې طرحې خلاف یې دهرې سیمې پرامکاناتو او وړتیا تکیه وکړه او دبېلابېلو تمدنونو د پیدابښت مساله یې توضیح کړه [چې لرغونپوهان لومړۍطرح د **diffiusion** او دویمه طرحه د **culturalEcology** په نوم یادوي] دې طرحو اودې ته ورته نورو مسایلو د لرغونپوهنې څانګې لپاره دمتودیکي ودې تر څنګ دتیوریکي ودې زمینه هم برابره کړه چې اوس په نړۍ کې زیات شمېر

اثار، مجلې او جريدې د لرغونپوهنې دبېلابېلو اړخونو د توضيح او تفسير لپاره خپرېږي د بېلګې په توګه لــه دوه سوه زياتې مجلې او جريدې يوازې هالېند کې دلرغونپوهنې په اړه دخپلو مينه والو لپاره خپرونې لري.

دلرغونپوهنې په درې ګونو څانګو کې [دفتري لرغونپوهنه ،ساحوي لرغونپوهنه او ولابراتواري لرغونپوهنه]نامتو پوهان دشهرت لوړودرجوته رسېدلي او لرغونپوهنه يې هم د يوه منل شوي علم مقام ته رسولې ده.

دامريکايي لرغونپوه [دېتز](دلرغونو اثـارو تحليـل) اثـر دفلسفي منطق په لرلو سره نه يوازې دا چې دلرغونپوهنې د تحليل او ارزونې سطحه يې د لوړتيا پوړيوته رسولې بلکې دنورو ټولنيزو علومو لپاره هم د ميتود او ارزونې دکړنلارې په توګه ګټور ثابت شوي او کارول شوي دي دهسپانوي لرغونپوه [انتونيو پاردو]څېړنود هسپانې هېواد لرغونتيا په خپل اثر [نړۍ او لرغونې هسپانيا ۱۹۷۶م]دومره وځلوه چې د نورې نړۍ د هېوادونو لرغونپوهان يې وپارول چې همداسې ليکنې يې وکړي په دې ډول پاردو په لرغونپوهنه کې ديو ټاکلي مکتب لارښود وګڼل شو.

[و. ی. سريا نيدې] روسي لرغونپوه دميلادي کلونو دپيل پېړيو داسې سپړنې ترسره کړې [۱۹۷۹م]چې په اسيا او اروپا کې يې سيالي نه شي کېدلای په دې ترتيب نوموړی د همدې پېړيو نامتو لرغونپوه وشمېرل شو، د امريکايي او انګليسي لرغونپوهانو څېړنې په مصر کې دبشري نړۍ د لومړي تمدن زانګو نړيوالوته وروپېژندله نوموړو پوهانو [لارډکاروالون او وکارتر] پر [۱۹۸۳م] کال دتوتنخمان فرعون په پيدا کولو سره وځلېدل، دهالېندي لرغونپوه [اېوخين ديبوس له خوا د جاوانومي انسان ۱۹۴۰ م دفوسيل پيدا کېدل نړيوالو ته نوی ذهنيت ورکړ. دا او يو شمېر نور لرغونپوهان دمعاصرې نړۍ هغه ستوري دي چې لرغونپوهنه يې لکه چې ښايي نړيوالوته وښودله.

دنړیوالو ستورو تر څنګ په سیمه ییزه توګه ا و هم دهېوادونو په سطحه یو شمېر لرغونپوهانو داسې ښې پاېلې له خپلوڅېړنو څخه تر لاسه کړي چې نوم یې د نړۍد نامتو لرغونپوهانو په شمېر کې راغلی دی.

دترای‌لرغونی ښار ا و شلیمن ۱۸۷۰ ،کریت جزیره ا و ارتورایوانس ۱۹۴۱ ، دمصري تمدن ا و فرانسوي ماریت۱۸۸۱ ،دسومریانو امپراتوري ا و فرانسوي دي‌بترزیك ۱۸۸۸ .دسند مدنیت هړپه ا و موهنجودارو ا و سرجان مارشال ۱۹۲۲ ، اسان چیني یا تینانتروپ ا و في ونګ جونګ ۱۹۳۰. دبابل ا و اشور تمدن ا وکال دوی اووی‌ادزري۱۹۱۴. دایران دتیالك غونډۍ ا و ګیر شمن ۱۹۳۳. دانقرې پاګزکوی او الماني لرغونپوه ګ وینکلر د مرکزي امریکا لرغونې سیمې ا وامریکایي لرغونپوه جان دی ستیفن ۱۸۴۰ دمکسیکو سپړني او دواروسیلر ۱۹۱۰. او یو زیات شمېر نور یادولای شو چې د سیمې ا ویا یوه هېواد سپړنې یې له خپل نوم سره تړلي دي

په افغانستان کې د لرغونو اثارو لټون ا و دلرغونو سیمو سپړل په رسمي توګه له۱۹۱۹ م کال وروسته پیل شوي دي، یو شمېر بهرني لرغونپوهان له خپلو هیتونو ا و ټیمونوسره هېواد ته راغلل ا و یو شمېر سیمې یې سروې ا و وسپړلې. ددې هیتونوپه ډله کې لومړی د فرانسوي ټیم یادونه کېږي چې دفوشه په مشرۍ پر ۱۹۲۲ میلادي کال افغانستان ته راغلل ا و دسپړنو امتیاز یې تر لاسه کړ چې وروسته وروسته یې دهمکارۍ هځو وده وکړه ا و د { D. A. F. A } په نوم یوخپلواکه موسسه پرانستل شوه چې دهېواد زیاتې سیمې یې سروې ا و وسپړلې.

له فرانسوي ټیم څخه وروسته په پرله پسې توګه روسي لرغونپوهان ، ګرتسوف او واویلوف ۱۹۲۲ اوبیاوروسته دهغوی پرله پسې هیتونه: ،امریکایي لرغونپوهان لوویس دوپري ۱۹۵۶ ا و بیا وروسته لارنس

نکل، کارلتون، سکون ا و نانسي دوپري ، هندي لرغونپوهان شري واستوا او کرشنادیوا ۱۹۶۰ ا و بیاد هغوی وروستي ټیمونه .

جاپاني لرغونپوهان شوشن کویاما و ماوریزیوتوزي ۱۹۶۵ ، ایتالوي لرغونپوهان پروفیسر تري او نور یو په بل پسې هېوادته راغلل او له افغاني لرغونپوهانو ا و متخصیصنو سره یې یو ځای څېړنې ا و سپړنې ترسره کړې دي

لومړني افغانان چې له بهرنیو لرغونپوهانو سره یې په څېړنو او سپړنو کې برخه اخستې ا و بیایې دهغو پر بنیاد ارزښتمن اثار لیکلي دي دشمېر له مخې زیات نه دي خو دکار ا و هڅو ارزښت یې دومره اوچت دی چې ویلای شو دهېواد له لرغوني تاریخ ا و لرغونپوهنې سره یې نوم تړلی دی.

مرحوم شاهي بای مستمندي، مرحوم استاد احمد علي کهزاد ا و علامه حبیبي ددې متخصیصنو په لومړي مقام کې شمېرل کېږي. په افغانستان کې د علومو اکاډمۍ تر پرانیستلو وروسته د لرغونپوهنې خپلواکه اداره منځ ته راغله چې پخواني تجربه لرونکي مورخین ا و لرغونپوهان یې راټول ا و دهېواد د لرغونپوهنې دودې او پراختیا لپاره یې متې راونغښتلې ا و پر ۱۳۶۴ ل کال د کابل پوهنتون د اجتماعي علومو په پوهنځي کې د لرغونپوهنې او انسان پوهنې دیپارتمنت په پرانیستلو دځوانو لرغونپوهانو په روزنه ا و پالنه کې د علومو اکاډمۍ د لرغونپوهنې انستیتوت سره اوږه پراوږه ارزښتمن ګامونه اوچت کړل. په دې برخه کې ددواړو ادارو اړوندانو په پوره مینه هڅې وکړې، په خاصه توګه د پوهاند داکتر الفشاه ځدران پوهاند ولي محمدرحیمي، پوهاند سیدسلطانشاه همام، پوهنمل واک، پوهیالی عثماني، پوهنیار ام الخیرمقبل، پوهیا لی سید مسعود بدخش دکابل پوهنتون له خوا ا و د علومو اکاډمۍ له اړخه سرمحقق کبیر رنجبر، محقق میر احمدجوینده، محقق ظاهر یوسفزی، محقق عبدالواسع فیروزي، محقق محمدنادر

نادر، محقق شکيب سالك، محقق مير عبدالروف ذاکر اود نورو نه ستړي کېدونکي هڅې د يادونې وړ دي.

په افغانستان کې له ۱۹۲۲ م کال را په دې خوا بيا تر ۱۹۷۹ م کال پورې د بهرنيو او کورنيو لرغونپوهانو له خوا پر له پسې ا و منطقي سپړنې ا و څېړنې تر سره شوي دي، چې دڅېړنو پا يلې يې نه يوازې د افغانستان د لرغوني تاريخ، بلکې د سيمې ا و حتی د نړۍ د بشري کلتوري تاريخ لپاره د ارزښت وړ ګرځېدلي دي.

د افغانستان د لرغوني هويت ا و ويا ړنو په روښانتيا سره ددې ځانګې لارويانو يوازې د افغانستان ملي موزيم لپاره د څه نا څه اويا کالو په ترڅ کې تر سل زره زيات ارزښتناکه اثار ا و کلکسيونونه رايو ځای کړل ا و د هېواد ملي موزيم يې د نړۍ د نامتو فرهنګي زېرمو په لست کې شامل کړ، خو اوس له بده مرغه دا کلتوري زېرمې [موزيمونه]يا بېخي تالاشوي او يا هم نيمګړي پاتې شوي دي.

له بوې خوا د هېواد کلتوري زېرمې له منځه تلل ا و دبيا بډای کېدو لپاره داثارو راټولولو ا و پيداکولوته اړتيا شته ا و له بلې خوا د افغا نستان په سلو کې نوي لرغونې ا و تاريخي سيمې علمي سپړنو او څېړنو ته انتظار باسي چې دهېواد لرغونې ويا ړنې ا و لرغونی هويت راڅرګند شي، دهمدې دوه بنسټيزو غوښتنو له مخې مې ددې لنډې ليکنې اړتيا وليدله اود ليکلو تکل مې وکړ. ددې تر څنګ کېدی شي د کابل پوهنتون د لرغونپوهنې ځانګې له خواځوانو محصلينو له پاره د[حفرياتو اصول] د مضمون تر څنګ ملګری درسي مضمون وګرځي، بايد ياده يې کړم هغه وخت چې د کابل پوهنتون د لرغونپوهنې ديپارتمنت کې په تدريس بوخت وم همداسې يوه هڅه مې کړې وه يو اثر مې د [لرغونپوهنې پرنسيپونه ا و ميتودونه] تر عنوان لاندې خپرېدوته تيار کړی و هغه خپور هم شو خو لا د مطبعې له زېرمو نه ووتلی چې د ۱۳۷۱ کال واخيستنځي جګړې پيل شوې، مطبعې ا ور واخيست ا و په

لمبو کې يې لرغونپوهنه هم لمبه شوه: داوروستی لیکنه هم دهغه اثر پر بنسټ ولاړه ده. له هغه اثر سره يې له ځانګړي توپيرونه دادي چې هم په هالېند کې دليکوال دعملي زده کړو ا و تجربو زياتې شوي ا و د هالنډي لرغونپوهانو هغه کړنلارې په تفصيل يادې شوي چې د سپړنو پر وخت يې عملي کوي ا و يو شمېر نور مسايل چې لـه موضوع سره يې اړيکي نه درلودې ولې په پخواني اثر کې ځاى شوې وې، په دې ليکنې کې حذف شوي دي خو هغه څه چې کټ مټ رانقل شوي هغه دپوهاند ضمير صافي هغه تقريظ دی چې دهماغه اثر له پاره يې ليکلي و.

همدا شان ددې ليکنې په پنځم فصل کې د پوهاند ډاکتر الفشاه ځدراڼ له هغې ترجمې څخه پوره ګټه اخستل شوې چې د امريکايي لرغونپوه[يتز] د نامتو اثر [دلرغونو اثارو تحليل]څخه يې ژباړلې وه په پاى کې دلنډې پېژند ګلوی په نيت څرګندوم چې په دې ليکنه کې د موضوع اصلي بحث په شپږو فصلونو کې ترتيب شوی، همدا سريزه، په پاى کې لنډيز ا و پايله ا وپه ورستيو پاڼو کې ددې اثر د ليکلو پر وخت د هغو کتابونو ا و اثارو لړی ليکل شوې چې د ګټې وړ ګرځېدلي دي، هيله من يم دا اثر د لرغونپوهنې څانګې د لارويانو پوښتنو ته د منلو وړ او قانع کوونکي ځوابونه ولري

او د مينه والو لپاره په زړه پورې وګرځي

لوستونکو په درنښت

پوهنوال باوري روډن هالينډ ۴/۸/۲۰۰۰

لومړی څپرکی

لرغو نپوهنه ا و له نورو علومو سره دهغې اړیکې

الف :لرغونپوهنه څه شی ده ؟

لرغونپوهنه چې په دري ژبه کې ورته د باستانشناسي اصطلاح کارول کېږي د بېلا بېلو پوهانو له خوا په بېل بېل تعریف سره معرفي شوې ده، ددې علم لپاره لاتیني اصطلاح له دوو کلمو څخه [Archeos] او [Logos] ترکیب ده چې په یو ځایي ډول ورته [Archeology] وایي.

دانګلیسي لرغونپوه [W.clark] په نظر لرغونپوهنه د ټولنیزو علومو هغه څانګه ده چې په پر له پسې ا و منظمه توګه هغه منابع ا و مادي اثار لکه [دکار وسایل ،صنایع ،د ا وسېدو ځای او نور] چې د پخواني کلتور د پېژندلو لپاره وسیله ګرځي مطالعه کوي [۹:۲] د

برونوف [Brounov] په عقیده لرغونپوهنه د پخوانیو او له منځه تللو انساني ټولنو د کلتوراو فرهنګ مطالعه ده خو اتنولوجي [Ethnology] د اوسنیو معاصرو انساني ټولنو د فرهنګ ا و کلتور څېړنه ده. یو شمېر پوهانو لرغونپوهنه د انسان پوهنې [Anthropology]څلورمه څانګه بللې ده. د نومورو پوهانو له نظره انسان پوهنه پر څلورو اساسي څانګو وېشل شوې ده چې فزیکي انسان پوهنه [Physical Anthropology] ژبپوهنه [Philology] کلتور پوهنه [Ethnology] ا و لرغونپوهنه [Archeology] ورته وایي [۹:۳] په هرصورت ارکیالوجي اصطلاح داوولسمې پېړۍ په جریان کې د [Jacques Spon]له خوا د لرغوني علم په مانا وکارول شوه چې اساسا هنري انداز یې مرجح شمېرل شوی و، خو اوس لرغونپوهنه هغه علم دی چې د مادي اثارو پر بنیاد د پخوانیو انسانانو ا و د هغوی د ټولنیز ژوندانه د بیا جوړونې ا و رغونې د توضیح دنده پر مخ بیایي [۳۴:۲۶]. د لرغونپوهانو له خوا د لرغونپوهنې د بېلابېلو تعریفونو په نظر کې نیولو سره یو کلي مفهوم په بنیادي توګه عنوان کولای شو ا و هغه دا چې ددې علم [لرغونپوهنه]په وسیله د پخوانیو انساني ټولنو د راپېژندلو چارې بري ته رسولای شو په دې ترتیب لاندې تعریف د لرغونپوهنې لپاره هراړخیز او د زیاتو لرغونپوهانو لپاره د منلو وړ ګڼل شوی دی.
"لرغونپوهنه هغه علم دی چې د خپلو علمي اصولو پر بنیاد د لرغونو انسانانو ا و د هغوی د اړوندو ټولنو د هراړخیزې ودې څرنګوالی راپېژني"

کله ناکله د ځینو لیکوالانو له خوا د لرغونپوهنې ا و تاریخ تر منځ د اهدافو ورته والی رابرسېره کېږي په داسې حال کې چې د تاریخ دعلم دنده دا ده چې د ټولنو تکاملي سیر د پېښو په پرله پسې پیوند کې د زمان ا و مکان په قید سره وڅېړي ا و د یون لوری یې څرګند کړي.

تاریخ د خپلو احکامو د بیان ا و تصدیق لپاره شواهد ا و منابع وړاندې کوي چې په عمده ډول دا منابع لیکل شوي ا و تحریري اسناد دي، مورخین د خپلو علمي ا و خاصو حکمونو د صدور لپاره د خپلو منابعو ا و شواهدو د تدقیق ا و علمي څېړنې ځانګړې لارې او میتودونه لري، د هماغو علمي موازینو د مراعات ا و کارولو په صورت کې له حوادثو څخه د منطقي حکم د صدور زمینه برابر وي او په نتیجه کې د ټولنې او یا ټولنود تېر شوي حالت دقیق بیان او کامله شرحه خپلو مینه والو ته وړاندې کوي.

مورخین خپلې څېړنې ا و پلټنې تر هغه وخته په پوره او کامله توګه تر سره کوي چې تاریخي اسناد او تحریري منابع وجود ولري، کله چې لیکل شوي اسناد ا و منابع وجود ونه لري مورخ خپل هدف ته درسېدلو په منظور نورې لارې چارې لټوي، په دې مانا چې یا به د شفاهي څېړنو لورې ته مخه کوي یا به د عیني شاهدانو ا و یا به ځینو هغو اثاروته چې د پېښو انعکاس وکړای شي مخ اړوي، چې په دې ټولو حالاتو کې د مورخ لپاره ټاکلي میتودونه ا ود څېړنې خاصې طریقې وجود لري چې له هغو څخه په ګټه اخستنې سره خپل هدف ته ځان ورسوي.

تر کومه ځایه چې پوهانو ا و څېړونکو معلومه کړې ده د انسان ا و د ځمکې پر مخ انساني ژوند د ملیونونو کالو را په دې خوا وجود لري، خو د لیك ا و لیکنې دود د انساني ژوند د اوږده تاریخ په یوه ډېره لنډه زمانه کې منځ ته راغلی دی، ځینې پوهان په دې عقیده دي چې د انسان له خوا لومړنۍ لیکنې له میلاد څخه ۳۵۰۰ کاله وړاندې منځ ته راغلې دی. [۵:۱۱] په داسې حال کې چې د ځمکې پر مخ د لرغونې انسان د اوسېدو څه نا څه ۲۰ ملیونه کاله تېرېږي [۲۳۵:۳۴] په دې ترتیب یوازې ۵ زره کاله شاوخوا د تاریخي څېړنو لپاره ټاکل کېدی شي او له هغه نه وړاندې زمانه چې د څېړنې اړتیایې جدي محسوسېږي

باید د لرغونپوهنې د علم په وسیله تر څېړنې او مطالعې لاندې ونیول شي.

لرغونپوهانو د مورخینو په څېر خپله د څېړنې ساحه پر بېلا بېلو دورو وېشلې چې په دې برخه کې د څو ارزښتونو او معیاري وېشنو د بېلګو یادول ضروري برېښي.

انګلیسي لرغونپوه کرستین تامسن [Christian Tamson] د لرغونپوهنې تر مطالعې لاندې ساحه پر دریو لویو عصرونو وېشلې ده.

لومړی عصر یې د ډبرې عصر په نوم [StoneAge] دویم عصر یې د[Bronz Age] او دریم عصر یې د اوسپنې [Iern Age] د عصر په نوم یاد کړی دی. [۸:۴] فرانسوي لرغونپوه ګبریل مارتلیه [Gebrail D.Martelia.] د ډبرې عصر پر څلورو دورو وېشلی دی، د ډبرې پخوانۍ دوره [Paleolitic] ،د ډبرې منځنۍ دوره [Mesolitic] د ډبرې نوې دوره [Newlitic]،څلورمه او ورستۍ دوره د مس او ډبرې دوره [Aeneolitic] یا [Kalcolitic] په نومونو یادې کړې دي، [۳:۶] امریکایي لرغونپوهانو سرویس او سهلین [Sarvic and Sahlien] د لرغونپوهنې تر مطالعې لاندې ساحه پر څلورو دورو وېشلې ده : لومړۍ دوره ګروپي ټولنه [Band Socity] دویمه دوره قبایلي ټولنه [Trabel Socity] دریمه دوره رس لرونکې ټولنه [Chef doom] او څلورمه دوره یې د پاچا لرونکې ټولنې یا [King doom] په نومونو یادې کړې دي. انګلس او مارګن [Engals and Margan] تر تاریخ وړاندې زمانې پر دریو برخو وېشي چې د وحشت [Savage socity] بربریت [Barbarity] او مدنیت [Civilization] په نومونو یې مسما کړې دي.

لرغونپوهان د نورو پوهانو په څېر هدف ته د رسېدلو په لار کې له معینو پرنسیپونو او میتودونو څخه ګټه اخلي چې د هغو پرنسیپونو په کارولو سره منطقي نتیجې تر لاسه کوي. د بېلګې په توګه یو کمیاپوه

څېړنېزې عمده مرحلې چې د مشاهدې ،تشریح او توضیح په نوم یادې شوي خپل هدف ته د رسېدلو په منظور یو په بل پسې عملي کوي، په دې مانا چې د اوبو د ترکیب د پوهېدلو لپاره تر هر څه وړاندې داوبو مشاهده ضروري او حتمي ده، وروسته د اوبو ترکیب باید تشریح شي چې د کومو غازونو د ترکیب په نتیجه کې د اوبو یو څاڅکی جوړېږي او بیا وروسته د غازونو د توضیح مرحله رارسېږي چې په هغه کې د H هایدروجن او O اکسیجن کمیت ښودل کېږي او په پای کې څرګندېږي چې د اوبو په یوه وړوکي څاڅکي کې د هایدروجن او اکسیجن یوه ټاکلې اندازه ترکیب شوې چې په نتیجه کې د اوبو کمیاوي فورمول د [H_2O] په ډول معرفي شوی دی.

ټولنیز علوم هم د طبیعي علومو په څېر د څېړنې ځانګړې لارې او ټاکلي روشونه لري چې له هغو څخه په ګټه اخستنې سره خپل هدف او منزل ته د رسېدو لار وهي .که د بېلګې په توګه د یوه تاریخي حکم د صادرېدو لپاره د مورخ څېړنیز میتود ته پام وګرځوو یو مورخ د څېړنې خاص میتود چې د طبیعي علومو په څېر مراحل لري پلي کوي هغه شواهد او اسناد چې د یوې تاریخي پېښې د ثبوت او څرګندتیا لپاره باید وکارول شي په ذاتي توګه او بې له ټاکلو میتودونو مورخ نه شي کولای شي هماغه سند وکاروي د یوه تاریخي حکم د صدور لپاره ضروري ده چې د تاریخ له څېړنیز میتود څخه کار واخیستل شي،

کله چې مورخ دیوې پېښې په اړه څېړنه پیل کړي نو د هغې پېښې په اړه لیکل شوي اسناد او منابع لټوي [د منابع ډولونه او د هغو د را یوځای کولو میتودونه هم یو له بل څخه متفاوت دي] کله چې منابع او لازم لیکل شوي اسناد یې پیدا کړل بیا د هغو د دقیقې څېړنې لپاره له لاندې میتود څخه کار اخلي چې د سند په اړه خپل یقین غښتلی او لازم اعتماد حاصل کړي.

سند

مطلع	متن	اضافات
(حمد ،ثناوصفت او نور)	(اصل مطلب)	(مهر،طغرا،ترایه،امضا او نور)

د سند ټولې پاڼې پر دريو برخو وېشل کېږي ،د سند لومړۍ برخه چې د مطلع په نوم يادېږي هغه مقدمه ده چې په کې حمد و ثنا و صفت يا د خپلې روغتيا يادونه او يا هم د اصلي متن لپاره يوه اشاره لري.

دويمه برخه د سند اصلي متن دی، په دې برخه کې اصلي مطلب او هغه موضوع چې بايد د مورخ لپاره د حکم د صدور زمينه برابره کړي ليکل شوې .او د سند دريمه برخه د [اضافاتو] په نوم يادېږي. په دې برخه کې د سند دقيق اصليت او صلاحيت ښودل کېږي په دې مانا چې هر تاريخي سند په ورستۍ برخه کې د يوې ادارې ،مقام او يا د بانفوذه شخص يوه علامه چې د طغرا ،ټاپې،او يا ګوتې د نښانې په توګه تزين شوي وي وجود لري [۲۳:۱۸]

میتود يوازې د علمي څېړنې د بېلابېلو طريقو مجموعه او مېخانيکي ټولونه نه ده چې د يوې موضوع د مطالعې لپاره له ژورتيا پرته او په تصادفي توګه خوښه شوې وي، بلکې میتود په خپل ذات کې د څېړنې د يوې موضوع او يا پديدې په توګه د هغې د ذاتي قانونمنديو په واسطه ټاکل کېږي له همدې امله بېل علمونه او علمي فعاليتونه ځان ته جلا او بېل میتودونه لري چې د علم د محتوا او د علمي څېړنې له وسايلو څخه ترکيبېږي [۱ ::۲۴]

لرغونپوهنه هم د نورو علومو په څېر د څېړنې خاصې لارې او میتودونه لري هماغه د طبيعي علومو میتود چې يو کمياپوه يې خپل هدف ته د رسېدلو په منظور تر لاس لاندې نيسي، په همدغه شان

لرغونپوه هم هماغه درې ګونې مراحل د خپلې څېړنې په تګلورې کې کار وي چې دا مراحل د مشاهدې ،تشرېح او توضېح په نومونو يادېږي.
د لرغونپوهنې څېړنو لومړۍ مرحله د مشاهدې [Observation] په نوم يادېږي او د څېړونکي هغه هڅې او فعاليتونه رانغاړي چې په لرغونپوهنه کې ورته د ساحوي تحقيق [Feld warek] اصطلاح هم کارول شوې ده .په دې مرحله کې لرغونپوه څېړونکی د لرغوني محل په هکله افاقي معلومات راټولوي، دېلګې په توګه لرغونپوه تر څېړنې لاندې سيمې په اړه د هغې سيمې نوم ،جغرافيايي موقعيت،تاريخي سابقه او له نږدې اوسېدونکو څخه د شفاهي معلوماتو لاس ته راوړلو لپاره هڅې تر سره کوي [ددې اثر يو څېرکی همدې مسالې ته ځانګړی شوی دی]
د زمانې په تېرېدو سره د تاريخي او لرغونو سيمو نومونه د بېلابېلو پېښو په نتيجه کې بدلون پيدا کوي او بدلېږي د بېلګې په توګه د بدخشان ولايت يوه ولسوالی،چې د کوشاني امپراتورۍ په وخت کې يې مهم ستراتيژيك او اداري رول لوبولی دی د [لاتشی] په نوم يادېدله ،کله چې د اعرابو لښکر دا پراخه زراعتي سيمه تر خپل تصرف لاندې راوستله هغې ته يې د بهارستان نوم ورکړ .خو کله چې ددې سيمې اوسېدونکو د مغولي جګړمارانو پر وړاندې مقاومت وکړ وروسته له هغه چې د سيمې کور کلي وران شول او بيا مغولي واکمنانو خپل حاکميت پر همدې سيمه پيل کړ اودې سيمې ته يې د تغير په نيت د بهارك نوم ورکړ چې په دې ترتيب د کوشاني دورې لاتشی داعرابو د زمانې بهارستان دمغولو په دوره کې د بهارك په نوم ياد شو چې اوس هم د بدخشان ولايت په اداري تشکيلاتو کې د بهارك په نوم يوه ولسوالۍ وجود لري [۱۶:۸۴] .
د لرغونپوهانو تر څېړنو لاندې سيمو په اړه چې کله جغرافيايي ،تاريخي،او شفاهي معلومات په مکمله توګه تر لاسه شي د لرغوني

محل لومړی سروې پیلېږي لومړی له محل [Site] څخه یوه مکمله نقشه ترتیب او ترسیمېږي او د موقعیت ټاکلی حدودیې په واضحه توګه څرګندېږي او په دې ترتیب لرغونپوه څېړونکی د څېړنې دویمې مرحلې ته چې د تشریح په نوم یادېږي زمینه برابروي. د تشریح [Description] په مرحله کې لرغونپوه څېړونکی هڅه کوي چې له لرغوني محل څخه لاس ته راغلي اثار [هغه اثار چې د ابتدایي سروې په نتیجه کې لاس ته راغلي] دزمان، مکان او شکل له مخې تنظیم او تصنیف کړي په دې مانا چې لاس ته راغلي اثار له کومې کلتوري طبقې څخه تر لاسه شوي دي دا کلتوری طبقه په زماني لحاظ کومې دورې پورې اړه لرې او کوم زماني رمز یا علامه په دې اثر کې برملا ښکاري او په دې ډول د زمان په اړه نورې پوښتنې باید ځواب وموميې وروسته د لاس ته راغلي اثر د مکان او موقعیت په اړه دقیق معلومات راټولېږي په دې ډول چې لاس ته راغلی اثر د کلتوري طبقې په کومه برخه کې واقع دی او یایې د کلتوري طبقې له نورو اثارو سره د موقعیت کوم نسبت درلود ایا په یوه لوړ ځای کې واقع و او که په یوه لرې برخه کې د نورو اثارو په منځ کې و او که یوازې په یوه ګوښه کې پروت و ؟ او په دې ترتیب د مکان په اړه نورې پوښتنې باید ځواب شي [زیاتره د لرغونې اثر ارزښت او مقام د هغه له مکان او موقعیت څخه برملا کېږي]لرغونپوهان هڅه کوي چې د لرغوني شي یا اثر د موقعیت په اړه پوره دقت وکړي ځکه د عملي کار [سپړنو] په جریان کې له جودیزیکي وسایلو څخه په پوره پاملرنې سره کار اخلي [د ساحوي څېړنو په برخه کې به په پوره تفصیل پر دې مساله بحث وشي.

د تشریح د مرحلې ورستی منظم فعالیت د کشف شویو اثارو د ټیپ او شکل په هکله د معلوماتو یو ځای کول دي. لرغونپوه څېړونکی تلاش کوي چې د لاس ته راغلي اثر شکل او ټیپ تعین کړي په دې مانا چې لاس ته راغلی شی څه شکل لري ؟ د کوم تکاملي حالت نمایندګي

کوي ؟ کوم عیني تحولات او تغیرات په نوموړي شي کې څرګند او برملا دي ؟ دکومو اثارو سره ورته والی لري او له کومو اثارو څخه پرمخ تللی او له کومو اثارو څخه زوړ او پخوانی [وروسته پاتې موډل] ښکاري ؟ او په دې ترتیب نورې پوښتنې باید ځواب شي.

لرغونپوهانو د خپل څېړنیز میتود دریمه مرحله د توضیح یا [Explanation] په نوم یاده کړې ده.

په دې مرحله کې لرغونپوه څېړونکی هڅه کوي چې د کشف شویو اثارو بېلابېل اړخونه تر څېړنې لاندې ونیسي] په دې مرحله کې لرغونپوه څېړونکی هڅه کوي چې د کشف شویو اثارو بېلابېل اړخونه تر څېړنې لاندې ونیسي د توضیح مرحله څلور غوره اړخونه لري، دهغو د دقیقې او هراړخیزې څېړنې په نتیجه کې پوره ډاډمن معلومات تر لاسه کېدلای شي، تر هر څه وړاندې د کشف شویو اثارو سیاقي اړخ [Contcktual]تر څېړنې لاندې نیول کېږي په دې مانا چې د تر لاسه شوي اثر اصل او بنیاد په څه ډول دی او په کومې سیمې پورې اړه لري وروسته د اثر علمي [Functional] اړخ تر مطالعې لاندې نیول کېږي په دې ډول چې نوموړی اثر د څه شي لپاره کارول شوی دی او په کومو موارد و کې کارول کېده د استعمال یو مورد یې درلود او که په بېلابېلو موارد و کې کارول کېده او داسې نورې پوښتنې باید ځواب شي. د توضیح د مرحلې دریمه جنبه یا اړخ د اثر ساختماني اړخ [Structural] دی په دې مانا چې باید څرګنده شي دا اثر په کومه طریقه جوړ شوی دی له کومو موادو څخه استفاده شوې چې دا اثر جوړ شوی او بالاخره د دې مرحلې وروستۍ جنبه د سلوکي [Behavioral] اړخ څېړنه ده په دې برخه کې د اثر کلتوري او سلوکي اړخ تر څېړنې لاندې نیول کېږي په دې مانا چې باید څرګنده شي اثر د کوم سلوك او کلتور استازیتوب کوي او یا په خپله اثر کې د کلتور کومه بېلګه شته او داسې نورې پوښتنې. [۴۶:۹-۴۹]

په هر ډول له یادشویو مطالبو څخه په ډاګه کېږي چې د تاریخ علم او دلرغونپوهنې د اهدافو تر منځ ورته والی شته خو ددې دوو علمي څانګو د څېړنې میتودونه او تحقیقي طریقې یو له بل څخه متفاوتې او بېلې دي. ددې تر څنګ د تاریخ له علم د څېړنې ساحه او د لرغونپوهنې علم د څېړنې ساحه هم عمدتا متفاوته او بېله ده. د تاریخ علم د بشري تاریخ هغه برخه څېړي چې لیکني او خطي اسناد وجود ولري په داسې حال کې چې لرغونپوهنه د بشري تاریخ هغه برخه څېړي چې انسان د ځمکې پر مخ ژوند پیل کړی او بیا د لومړنیو مدنیتونو تر غوړېدو پورې زماني واټن تر څېړنې لاندې نیسي .یا په بل عبارت د لرغونپوهنې څېړنې د انساني ژوند له پیل څخه بیا تر هغه وخته چې لیکنې او خطي اسناد د پېښو د پوره روښانه کېدلو توان پیدا کوي تر مطالعې لاندې

نیسي.
لرغونپوهان د څېړنې په جریان کې خپل هدف ته د رسېدو په منظورد یو شمېر ټولنیزو او طبیعي علومو مرستې ته اړتیا لري په ځینو مواردو کې لرغونپوهنه له نورو علومو سره مرسته کوي او په ځینو مواردو کې له نورو علومو څخه مرسته غواړي .یا په بله مانا د لرغونپوهنې او نورو علومو تر منځ اړیکي یا یو جهته او یا هم متقابلې دي، په دې برخه کې د لرغونپوهنې او یو شمېر علومو تر منځ اړیکي تر مطالعې لاندې نیسو چې څرګنده شي لرغونپوهنه په کومو مواردو کې له نورو علومو څخه مرسته غواړي او په کومو مواردو کې نورو علومو سره مرسته کوي

ب: د لرغونپوهنې او نورو علومو تر منځ اړیکي :

۱ _ لرغونپوهنه او سکه پوهنه (Nomis Mathic)

سکه پوهنه د ټولنیزو علومو له ډلې څخه ډېر نوی دسپلین دی چې د هدف او موضوع له مخې یې په ډېره لږه موده کې زیات ارزښت موندلی دی .ددې علم په وسیله کولای شو چې د بېلابېلو مسکوکاتو هراړخیزه

شوي ښکاره شوې چې ددې دورې مسکوکات په زياته پيمانه له طلا څخه په دايروي ډول جوړې شوي دي منځنی وزن يې [۱۲۲] ګرينه او اندازه يې [۸، ۱۰] انچه تثبيت شوي دي [۲۹: ۱۲۱]

د کنشکا ددورې دا مسکوکات چې د علمي سپړنو [حفريات] په جريان کې لاس ته راغلي داسې ښکاري چې د سکې پر مخ کنشکا له يوې نېزې سره حک شوی دی. په کوشاني مسکوکاتو خاصتا کنشکا د دورې په ټولو مسکوکاتو کې نېزه په يوه يا بل ډول تر سترګو کېږي. د نېزي موجوديت چې په زياتو پخوانيو مروجو سکو کې ليدل کېږي ځان ته مفهوم او افاده لري پخواني روميانو نېزه پر دې سربيره چې يوه مقدسه وسيله يې بلله هغه يې د عظمت او شوکت سمبول هم ګڼله

هندو شاهانو [هندو ساکي] په خپلو مسکوکاتو کې د نېزې علامه د جګړې د يوازې موثرې وسيلې په توګه منلې او هغه يې د خپلو مسکوکاتو پر مخ حک کوله، خو د کوشاني شاهانو په ځانګړې توګه د کنشکا د مسکوکاتو پر مخ د نېزې حک کېدل له يوې تاريخي پېښې سره اړوند بلل شوې ده.

نامتو مورخ علامه ابوريحان البېروني د کنشکا د نېزې په اړه په خپل اثر تحقيق اللهند کې ليکي : کله چې کنک پاچا ته د قنوج واکمن تحفه ورسېدله او ورته وړاندې شوله کنک پاچا د تحفې په ليدلو سره عصبي او په غضب شو د کنک د قهر علت دا و چې د تحفې پر سر د لاس د علامې پر ځای د پښې علامه موجوده وه په همدې علت يې د قنوج واکمن له منځه وړلو نيت وکړ لښکريې ترتيب او د قنوج پر لوري يې حرکت وکړ د قنوج واکمن له دې خبرې سره وارخطا او لاره چاره يې ورکه کړه خو د قنوج د واکمن يوه هوښيار وزير د کنک افراد داسې دښتې ته وهځول چې ډېره پراخه او له اوبو څخه خالي وه په دې وخت کې چې د کنک لښکر د پراخې دښتې يوې او بلې خوا ته منډې وکړې ستړي او ستومانه شول او ټول له تندې څخه له حرکته ولوېدل په داسې حال کې

چې لښکريې مرګ سره مخامخ و کنك پاچا خپله نيزه په هماغه دښته کې پر ځمکه ووهله او له هماغه ځايه اوبو فوارې داړې وکړې او لښکريان د تندې له مصيبت څخه وژغورل شول [۲۹: ۱۲۲]

په دې ترتيب داسې ښکاري چې کنشکا په خپلو تابع سيمو کې د نظامي اقتدار تر څنګ روحي تفوق هم درلود له يفتلي شاهانو څخه راپاتې شوي مسکوکات چې د علمي سپړنو په وسيله تر لاسه شوي او يا په ناڅاپي توګه د عامو خلکو په وسيله لاس ته راغلي غالباله نقرې څخه جوړې شوې سکې دي چې د چلند او راکړې ورکړې ارزښت يې درلود، د يو شمېر پوهانو په عقيده د يفتلي شاهانو مسکوکات په عمده توګه د ساساني شاهانو په ضرابخانو کې جوړېدلې او يفتلي شاهانو د علامو او مشخصو په حك کولو به يفتلي شاهانو ته ورکول کېدې. هيون تسنګ چيني زاير يفتلي پاچا په درباري کېږدۍ کې ليدلی چې د طلا پر مېز ناست او د څلوېښتو ملکونو تحفې او ماليات يې منل [۲۹: ۱۲۶]

په دې ترتيب لرغونپوهان د سکه پوهنې علم له اساساتو سره بلدتيا ته اړ دي چې د مسکوکاتو د خصوصياتو ،ساختمان ،نوعيت ،ارزښت او داسې نورو اړوندو ذاتي مسايلو له مطالعې څخه معينې او ټاکلې نتيجې تر لاسه کړي او يا دا چې د سکه پوهنې څانګې د پوهانو هغه نتيجې چې له لرغونو مسکوکاتو څخه يې تر لاسه کړي په خپل واك کې ولري چې وکړای شي د څېړنې په لار کې د پرابلمونو د حل لپاره وکارول شي او په دې ډول د لرغونو اثارو تر څنګ له مسکوکاتو څخه هم د يوه شاهد په توګه د خپلې ادعا د ثبوت لپاره کار واخلي خو هغه مطلب چې د يادولو اړتيا يې بيابيا شته هغه دا دی چې د مسکوکاتو څېړنه د مسکوکاتو د علمي څانګې نومسماتيك دنده ده يوازې د سکې پوهنې د علم په مرسته کېدی شي د مسکوکاتو هراړخيزه مطالعه تر سره شي او لاس ته راغلې نتيجې يې د لرغونپوهانو د لارې مل وګرځي.

۲ _د لرغونپوهنې او انسانپوهنې [Anthropology] تر منځ اړیکې

پخوا تر دې چې ددې دوو ټولنیزو علومو تر منځ اړیکې وڅېړو لازمه ده چې انسانپوهنه وپېژنو. د انسانپوهنې لاتیني اصطلاح [Anthropology] ده چې د دوو کلمو [Anthrops] د انسان په مانا او [Logos] د علم په مانا ترکیب شوې چې په دري ژبه کې ورته بشرشناسي او پښتو ژبه کې ورته د انسانپوهنې علم نوم کارول کېږي

د نولسمې پېړۍ تر لومړۍ نیمايي پورې د انسانپوهنې علم نوم پر ټولو هغو ټولنیزو علومو چې د انسان د څېړنې د یوه یا بل اړخ دنده یې درلودله اطلاق کېده وروسته وروسته د ټولنیزو علومو ترمنځ د بېلابېلو خپلواکو علمي څانګو منځ ته راتلل او د هغو وده ددې سبب شوه چې د انسانپوهنې لپاره هم تاکلی ځای پاتې شي او د یوه مستقل دسپلین په څېر مشخصه موضوع او د څېړنې خاصې لارې او میتودونه د ځان لپاره ولټوي او وده ورکړي له هغه وروسته انسانپوهنه د یوه مستقل علم په څېر منځ ته راغله او د نورو علومو منځ کې یې د حداو برید لیکې څرګندې او د ارزښتمن دسپلین په څېر وپېژندل شوه.

لرغونپوهنه د ټولنیزو علومو هغه پوهه ده چې د انسان د پیدایښت څرنګوالی او د انسان د فزیکي خصوصیاتو د ودې لوری څرګندوي ددې علم په وسیله کولای شو چې د انسان د پیدایښت زمینې وڅېړو او همدا شان کولای شو د انسان د فزیکي ودې لوری او د ودې لاریون بېلابېلې مرحلې له پخواني انسان څخه بیا تر اوسني معاصر انسان هوموسپین [Homosapien] پورې تر

څېړنې لاندې ونيسو، د انسان پوهنې دې اړخ ته د انسان فزيکي پوهنې [Physiccal Anthropology] نوم هم ورکړل شوی دی.
دا چې لومړی ژوندی موجود څنګه منځته راغی ؟ په کومو شرايطو کې بې ساه ماده پر ژوندي موجود واوښتله ؟ نوې ژوندی مادې څنګه د خپلې ودې لارې ووهلې ؟ او په پای کې د انسان د ظهور او د ودې بېلابېلې مرحلې څنګه ترسره شوې دي ؟او داسې نورې پوښتنې د انسانپوهنې په محدوده کې مطرح کېدلای شي په دې ترتيب د منطقي ځوابونو د تر لاسه کولو لپاره همدا انسانپوهنه مرستندوی ګرځي.
انسانپوهنه ديوه خپلواکه دسپلين په څېر د څېړنې خپل ميتودونه لري او له هغو څخه د کار اخستلو پر بنياد مطرح شويو پوښتنو ته ځوابونه مومي. د انسانپوهنې او يو شمېر طبيعي علومو ترمنځ په ځينو مواردو کې ورته والی ليدل کېږي په ځينو مواردو کې هغه لابراتوارونه او وسايل چې د طبيعي علومو لپاره کارول کېږي انسانپوهنه هم خپلو اهدافو ته د رسېدلو په لار کې همدې لابراتوارونو او تخنيکي وسايلو څخه کار اخلي خو هغه اړتيا چې ددې علم څېړونکي يې لري هغه يوازې د لرغونپوهانو په وسيله لرې کېدی شي دا څرګنده خبره ده چې لرغونپوهان د خپلو څېړنو په لار کې داسې اثار او توکي لاس ته راوړي چې د هغو تحليل او مطالعه يوازې د انسانپوهنې په وسيله ممکنه ده او په عين حال کې دا توکي د انسانپوهنې د موضوع بنيادي مواد دي چې بايد انسانپوهان هغه په خپل واك کې ولري يا په بله مانا د انسانپوهنې لپاره اومه مواد د لرغونپوهانو له خوا کشف او رابرسېره کېږي
لرغونپوهان د ځينو لرغونو سيمو څخه له پخوانيو انسانانو پاتي شونې او فوسيلونه لاس ته راوړي، ددې اثارو پېژندنه يوازې د

انسانپوهنې په وسیله ممکنه ده له یوې خوا د لرغونپوهانو له خوا کشف شوي اثار د انسانپوهانو لپاره د هغه علم اصلي مواد او توکي دي او له بلې خوا د انسانپوهانو په مرسته د کشف شویو اثارو بیان او توضیح د لرغونپوهانو اصلي ستونزه حلوي په دې ترتیب ددې دوو علمي څانګو تر منځ د پرله پسې او ضروري اړیکو چې ورته متقابل اړیکي ویلای شو شتون څرګند او لازمي دی چې لرغونپوهان د انسانپوهانو د کار اومه مواد برابر کړي او انسانپوهان د لرغونپوهانو په وسیله کشف شوي اثار ارزیابي، تحلیل او وپېژني.

هالېنډي لرغونپوه [Dubois] پر [۱۸۹۱] کال په جاوا کې علمي څېړنې تر سره کړې، ددې څېړنو په جریان کې یې د یوه پخواني انسان د سر کوپړۍ [جمجمه] تر لاسه کړې، وروسته له هغه چې د انسانپوهنې د پوهانو له خوا نوموړې جمجمعه مطالعه او وڅېړل شوه څرګنده شوه چې دا جمجمه یا د سر کوپړۍ د هوموسپین [Homo Sapien] انسان نه، بلکې له هغه نه د پخواني انسان یوه جمجمه ده چې بیا یې د سینانتروپ [Sinan thropus] یا د پیکن انسان په نوم یاد کړ. ددې تر څنګ انسانپوهانو د خپلو څېړنو په جریان کې دا هم څرګنده کړه چې نوموړی انسان له خپلې تولنې یا ډلې سره په اشاره یې ژبه خبرې کړي دي یا په بله مانا د سینانتروپ انسان ډلو په خپل منځ کې د افهام او تفهیم کلمات یا ژبه نه درلوده فقط د اشارو په وسیله یې د خپل منځي مسایلو حل او فصل تر سره کاوه [۵:۱۶] المانی لرغونپوهانو د نیاندر نومي دره کې د یوه پخواني انسان فوسیل تر لاسه کړ چې هغه وروسته د نیاندرتال [Neander taler] په نوم مسما شو انسانپوهانو څرګنده کړه چې له [۱۲۵۰۰۰] کاله څخه

بیا تر [۱۳۵۰۰۰] کاله پخوا د انساني ډلو دا بېلګه د لویدیزې اروپا په زیاتو سیمو کې اوسېدله، د ښکار په وسیله یې ژوند کاوه چې د موسترین مرحلې د انساني خوراك څرګندنه نمونه ده. د انسانپوهانو څېړنو څرګنده کړه چې نیاندرتال د اوسني معاصر انسان په شان څېره او کړه وړه درلودل خو لایې د خپلې ودې هغه پړاو نه وو پوره کړی کوم چې اوسني معاصر انسان پوره کړی دی، په دې ترتیب نیاندرتال د لرغونو او معاصرو انسانانو تر منځ د وصل کړی جوړه کړې ده [۳۴: ۲۲۰]

امریکایي لرغونپوه کارلتون .س.کون د پنسلوانیا پوهنتون استاد د افغانستان د بدخشان ولایت د کوردرې په سپړنو او څېړنو کې د پخواني انسان داسې یو فوسیل تر لاسه کړ چې د فزیکي جوړښت له مخې د فلسطین له کارامیل انسان سره ورته والی لري، د پنسلوانیا پوهنتون څېړنو وښودله چې له کوردرې څخه تر لاسه شوي فوسیل له هغه ډلې انسانانو څخه دی چې لاهوموسپین مرحلې ته نه و رسېدلی خو د فزیکي جوړښت له مخې له نیاندرتال انسان څخه څه نا څه پر مختللی او د ودې یو بېل پړاو څرګند وي [۱۳۶: ۲۸]

له یاد شویو بېلګو څخه جوتېږي چې د لرغونپوهنې او انسانپوهنې تر منځ اړیکې دوه اړخیزه اړیکې دي له یوې خوا لرغونپوهان د خپلو سپړنو [Excavation] په جریان کې د پخوانیو انسانانو فوسیلونه او هډوکي تر لاسه کوي او هغه په خپل وار د انسانپوهنې لپاره د څېړنې او تحقیق اومه مواد دي هغه وخت چې د انسانپوهنې څېړنې د پخوانیو انسانانو په پاتې شویو فوسیلونوتر سره شي په طبیعي ډول د څېړنو نتیجې د لرغونپوهانو لپاره د زیات ارزښت وړ ګرځي دا ځکه چې انسانپوهان د فوسیل

هرارخیزه خېړنـه کـوي اود هغـه د تکـامل او ودې حـالت تاکـي او څرگندوي تـرڅو لـه دې نتیجې څخـه لرغونپوهـان هم اغیزمنـه گټه واخلي.

۳ ـ د لرغونپوهنې او ځمکې پوهنې [Geology] تر منځ اړیکې :

ځمکپوهنه څه شی ده ؟ ددې پوهې د مطالعې اساسي مواد کوم دي ؟ اودکومو پرابلمونو د حل لاره پرانیزي ؟ دا هغه پوښتنې دي چې ددې علم په تعریف او محتوا کې یې حل تر لاسه کولای شو ځمکه پوهنه چې په دري ژبه کې ورتـه زمیـن شناسي وایـي د دوو لاتینو کلمو [Geos] د ځمکې او [Logos] د علـم یا پوهـې په مانا ترکیـب شـوې چـې اوس اوس د جیولوجي [Geology پـه نـوم مسـما شوې ده، ځمکپوهنه هغه علم دی چـې د ځمکې بېلابېل قشرونه د ښه پوهېدو په نیت تـر څېړنـې لانـدې نیسـي، د ځمکـې پوهنـې د اساسي مباحثو څخه یو هم د ځمکې د پورتني پـوښ[قشر بیروني] هرارخیزه څېړنـه ده، د ځمکـې پـوښ څنگه جـوړ شـوی ؟ لـه کومـو موادو څخه ترکیب شوی ؟ د معادنو او د ځمکې د پورتنـي پـوښ پـه منـځ کـې د پرتـو مـنرالونو خصوصیـات څه دي ؟ او داسـې نـورې پوښتنې ددې علم په دري گونو څانگو کې یې حل موندلای شو چې عبارت دي لـه : د ځمکـې د تشـکیل او تغیر پـه لـړه د پوهېدلـو څانگه ! د ځمکې د متشکله مـوادو پېژندلو څانـگه ! د ځمکـې د جوړښت د تاریخي بهیرپوهنې څانگه! د همدې دري گونو څانگو په وسیله ځمکپوهنه له خپلو مینه والو سره مرسته کوي [۱۵ :۳]

ځمکپوهنه د ځمکې د پیدایښت ، شکل ، او د ځمکې پر مـخ او یا دننه کې د موادو ترکیب او څرنگوالی تر مطالعې لاندې نیسي او لرغونپوهنه د لومړني انسان له پیدایښت څخه بیا تر معاصر انسـان پورې کلتوري مرحلې تر څېړنې لانـدې نیسـي پـه طبیعي تـوگه یـو د

بل مرستې ته اړتيا لري. اساساً لرغونپوهان د ځمکپوهنې علم د پوهانو له څېړنيزو نتيجو څخه ګټه اخلي په دې مانا چې په زياتو مواردو کې لرغونپوهان له داسې پرابلمونو سره مخامخ کېږي چې د ځمکپوهنې په مرسته يې حل ممکن او عملي کيدی شي په ځينو مواردو کې که چېرې د ځمکپوهنې مرسته له لرغونپوهنې سره نه وي کيدی شي چې يا هېڅ حقيقت ته لاره ونه موندل شي او يا هم حقيقت نيمګړی پاته شي.

دا چې لومړنيو انساني ټولنو د ځمکې په کومو سيمو کې خپل ګډ ژوند پيل کړی دی ؟ دا پوښتنه د جيولوجي په مرسته حلېدی شي په دې ډول چې د ځمکې تاريخ او د تشکل لوری بايد دا څرګنده کړي چې کومې سيمې د پخوانيو انسانانو لپاره د اوسېدو مناسب ټاټوبي وو ؟ او کومو سيمو د اوسېدو مناسب امکانات درلودل ؟ او ددې تر څنګ يوازې جيولوجي کولای شي د هغو ډبرينو وسايلو په هکله رڼا واچوي کوم چې د پخوانيو انسانانو له خوا د کار د وسايلو په توګه کارول شوي دي په دې ډول د ځمکپوهنې پوهان له لرغونپوهانو سره د مرستې پراخې زمينې لري چې د اړيکو په نه لرلو سره د علمي څېړنو پايلې يا نا مطلوبې او يا هم نيمګړې تر لاسه کېږي، لرغونپوهان په خپل وار له جيولوجستانو سره په ځينو خاصو مواردو کې مرستندوی واقع کيدی شي د بېلګې په توګه د انسانانو له خوا د لومړي ځل لپاره له ځينو منرالونو او معدني موادو څخه ګټه اخستنه چې د لرغونپوهانو د سپړنو په نتيجه کې څرګنديږي د جيولوجستانو لپاره ديو شمېر پوښتنو حل موندلای شي د بېلګې په توګه لومړنيو انسانانو له چقماقي ډبرو څخه وسايل جوړ کړي او کارولي دي ، او يا دا چې په مصر کې د لومړي ځل لپاره د مسو فلز شپږزره کاله

پخوا تر میلاد د هغه وخت انسانانو له خوا کارول شوي دي او داسې نور خو په عمده ډول د ځمکپوهنې څانګه د لرغونپوهانو سره د زیاتو پرابلمونو په حل کې مرستندوی ګرځي د ځمکپوهنې څانګې د مرستې موارد زیات دي خو دلته به د بېلګې په توګه ځینې موارد یاد کړو ماوریزیوتوزي جاپاني لرغونپوه په خپله یوه مقاله کې د [په دریمه ق م زریزه کې دلاجوردو سوداګري کې] داسې لیکي : کله چې هیرمن [Herman] د سومریانو په یوه پخوانۍ هدیره کې څېړنې تر سره کړې د نورو اثارو تر څنګ یې د لاجوردو غمي ډوله ډبرې هم تر لاسه کړې، وروسته جیولوجستانو د خپلو څېړنو په نتیجه کې څرګنده کړه چې نوموړې لاجوردي ډبرې د افغانستان څخه د سوداګرو له خوا راوړل شوي دي چې د یوې تجارتي متاع په توګه یې په مستعدو کورنیو پلورلي دي [۲۷:۹۵]

ځینې وختونه لرغونپوهان د خپلو څېړنو په جریان کې له زیاتو جدي پرابلمونو سره مخامخ کېږي د بېلګې په توګه ځینې لرغوني محلات په داسې سیمو کې واقع شوي چې په وروستي وخت کې نوموړې سیمه د انساني عادي ژوند امکانات نه لري خو کله چې لرغونپوهان سیمه تر څېړنې لاندې نیسي په ډاګه کېږي چې په نوموړې سیمه کې د بشري کلتور بقایاوې شته په داسې حال کې چې اوس په نوموړې سیمه کې د اوسېدو هېڅ ډول شرایط نه شته د بېلګې په توګه : کله چې مسیو کزل فرانسوي لرغونپوه د افغانستان د منډګېك په سیمه کې سپړنې تر سره کړې څرګنده شوه چې په دې سیمه کې څه نا څه درې سوه کاله پخوا تر میلاده انساني ټولنو ژوند کړی دی او له ځان څخه یې داسې اثار پرې ایښي چې د یوه مستقل او پرمختللي کلتور نمایندګي کوي، په داسې حال کې

چې د مندګېك اوسنۍ سیمه داسې موقعیت لري چې د هېڅ راز کروندګرۍ ور شرایطو څخه برخمنه نه ده، زراعت او کروندګرۍ لپاره تر ټولو اساسي فکتور د پراخو اوبو شته والی دی په داسې حال کې چې د مندګېك سیمه دا امکان نه لري په همدې وخت کې جیولوجستانو د لرغونپوهانو مرستې ته راودانګل او د مسالې حل یې د خپلو څېړنو په ترڅ کې پیدا کړ هغه دا چې جیولوجستانو څرګنده کړه چې د هلمند سیند د نورو یخچالي سیندونو په څېر خپله بستره تخریبوي اوله ژورو یې دا څرګنده شوه چې له څه نا څه پنځه سوه شاوخوا کالو په جریان کې د هلمند سیند په خپل بستر کې کښېنستلی [ژورو] او اوس د اوبو د راپورته کېدو امکانات نه لري

۴ _د لرغونپوهنې او کلتورپوهنې [Ethnography] تر منځ اړیکې

د اتنوګرافي اصطلاح له دوو یوناني کلمو څخه چې [Ethnos] د خلکو او [Graphy] د لیکنې پر ماناڅخه ترکیب شوې ده په دري ژبه کې ورته مردم نګاري یا مردم شناسي وایي په ځینو هېوادونو کې د اتنوګرافۍ اصطلاح په عوض د اتنولوجۍ [Ethnology] اصطلاح کارول کېږي چې عین افاده او مانا لري.

اتنوګرافي هغه علم دی چې د انساني ټولنو [مادي او معنوي] فرهنګ او کلتورڅېړي هغه وخت چې نوموړی علم د خپل پیدا ېښت او ودې په لومړیو مرحلو کې وو داسې تصور موجود و چې ښایي ددې علم لپاره د څېړنې خاصه موضوع پاتې نه وي، په دې مانا چې ددې علم په وسیله تر ټولو وړې او کوچنۍ ټولنې تر بحث لاندې نیول کېږي یوه داسې زمانه به وي چې نورې داسې ټولنې چې څېړنه

دې پرې نه وي تر سره شوي پاتې نه وي په داسې حال کې چې اوس
اوس د اتنوګرافۍ د مطالعې ساحه نه ړوازې دا چې محدوده نه ده
بلکې يوه پراخه او هراړخيزه ساحه لري، دشمېر له مخې دکوچنيو
او نويو ټولنو مطالعه او څېړنه پر مخ بيايي، په دې ترتيب کولای
شو د اتنوګرافي لاندې تعريف چې ددې علم له محتوا سره سمون
خوري بيان کړو. اتنوګرافي هغه علم دی چې د ټولنو تر منځ
فرهنګي ورته والی او توپيرونه تر مطالعې لاندې نيسي بې له دې
چې د مطرحو ټولنو شمېر او وده په نظر کې ولري [۱۰:۱۲]
لرغونپوهان د خپلو علمي څېړنو په جريان کې له داسې اثارو او
لرغونو توکو سره مخامخېږي چې د هغو تفسير او تغير او له
نومړو اثارو څخه د منطقي نتيجې لاس ته راوړل د اتنوګرافۍ د
علم له مرستې پرته ممکنه نه ده او يا دا چې په نومړو اثارو پوره
پوهېدل به نيمګړي وي.
انساني چاپېريال د ډول ډول پديدو په وسيله متاثره کېږي په
ځينو مواردو کې دا تاثير د مخامخ او مستقيم ارزښت په توګه
ځرګندېږي او په ځينو موادو کې مخامخ او مستقيم تاثيرات نه،
بلکې د معنوي او مادي اړيکو په وسيله ځرګندېږي د بېلګې په
توګه انساني چاپېريال له هغو مادي پديدو څخه چې په مخامخ [
مستقيم] ډول اوپه ډاګه متاثر کېږي هغه د انساني ژوند په توليدي
او عيني برخو کې د اثارو شته والی دی لکه د کار وسايل ، د
اوسېدو ځای ، غذايي مواد ، طبيعي او جغرافيايي حالت او
نوردي، ددې تر څنګ داسې پديدې هم په انساني چاپېريال کې
راڅرګندېږي چې د انسان او ټولنې په لومړني ضرورتونوکې نه
شمېرل کېږي خو دانسان چاپېريال متاثره کوي لکه

عقیده،عنعنه،ټولنیزه ټاکلې رابطه او نور. لرغونپوهان کله نا کله دداسې اثارو په کشف بریالي کیږي چې اتنوګرافیکي څېړنې او تفسیر تـه اړتیا لري او اتنوګرافران له خپلو خاصو علمي تګلارو څخه په کار اخستلو منطقي او ډاډمنې نتیجې تر لاسه کوي او د لرغونپوهانو په واك کې یې ورکوي. پر ۱۹۴۸ میلادي کال روسي لرغونپوه (مسان دانو) لرغونې سیمه چې د ازبکستان جمهوریت کې واقع ده تر څېړنې او سپړنې لاندې ونیوله، د نورو اثارو تر څنګ یو لوی نغری [اتشدان] هم کشف شو، ددې نغري د تفسیر او توضیح لپاره د اتنوګرافي علم مرسته ضروري وه چې لرغونپوهان پوه شي نوموړی نغری د څه شي لپاره کارېده ؟ اتنوګرافانو د خپلو څېړنو په نتیجه کې اعلان وکړ چې دا په مرکزي برخه کې ددې لوی نغري شته والی د هغو اوسېدونکو له خواد مرکزي او جمعي عبادت ځای په توګه کارول شوی دي، په دې مانا چې دانو اوسېدونکي د نغري په چارچاپېر درېدل او عبادت یې تر سره کاوه [۱۸ : ۹۲]

لرغونپوهان د خپلو څېړنواوهدف ته د رسیدو لپاره خاص علمي میتودونه کاروي هغه لرغونې اثار چې د سپړنو په نتیجه کې لاس ته راوړي د هغو اثارو هراړخیزې څېړنې لپاره د نورو علومو په څېر د مشاهدې ،تشریح او توضیح مراحل یو په بل پسې تطبیق او عملي کوي هغه وخت چې د شاهدی او تشریح مراحل د لرغونو اثارو د ارزیابی او تحلیل په اړه پای ته ورسېږي بیا نو د توضیح مرحله پیلېږي، د توضیح په مرحله کې د تر څېړنې لاندې اثر څلور اړخونه لکه سیاقي ،سلوکي ،عملي او ساختماني مطالعه کېږي چې په دې څلورو اړخونو کې یو هم د اثر یا شي د سلوکي اړخ

ده، په دې مانا چې تر څېړنې لاندې اثر د سلوك او كلتوري خوا څرګندتيا بايد تر سره شي.

د توضيح په سلوكي مطالعه كې د لرغوني شي فرهنګي اړخ راڅرګندېږي په دې مانا چې د پخوانيو انسانانو او يا انساني ټولنو د سلوك كوم راز ددې اثر څخه تر لاسه كېدلای شي كله نا كله داسې اثار تر لاسه كېږي چې دوه اړخيزه څېړه لري د بېلګې په توګه له هغه يوه زاړه كودړي [توته ظرف سفالي] څخه چې تر لاسه شوي كېدی شي يو مانا او تفسير يې دا وي چې دا كودړي د ورځنۍ كارونې لپاره اوعادي ظروف و او بنايي دا مانا هم وركړي چې دا كودړی د ځينو خاصو مذهبي مراسمو په ترڅ كې كارول كېده، د همدې ستونزې د حل لپاره له لرغونپوهانو سره د اتنوګرافرانو مرسته ضروري او حتمي ده .

لنډه دا چې لرغونپوهنه د يوه خپلواك دسپلين په توګه له نورو ټولنيزو او طبيعي علومو سره اړيكي لري له ځينو علومو سره دا اړيكي يو اړخيز اوله ځينو علومو سره دوه اړخيز دي له دې ټول بحث څخه لږ تر لږه دوه لنډې نتيجې تر لاسه كولای شو، ټول علوم چې تر اوسه په خپلواك هويت معرفي شوي، يو له بل سره يو اړخيزه يا دوه اړخيز اړيكي لري دويم دا چې د علومو تر منځ د يو ټاكلي مرز [سرحد] مطلقيت نه شي كېدلای علوم يو او بل ته د هدف تر لاسه كولو په نيت اړتيا لري، دا اړتيا كله د نيمګړتيا د لرې كولو په ډول تبارز كوي او كله كله د يوه پرابلم د كلي حل ضروري برخه ګرځي، د علومو په منځ كې د څېړنيزو ميتودونو ورته والی او توپيرونه د هغه علومو په موضوع او هدف پورې اړه لري كه د علومو تر منځ هدف او موضوع يو له بل سره ورته وي بيا يې كړنلارې هم يو او بل ته نږدې څرګندېږي او پرعكس كه يې موضوع ورته والی ونه لري بيا نو د ميتود، توپير هم روښانه او په ډاګه كېږي.

دويم څپرکی

د لرغونپوهانو ساحوي څېړنې

د لرغونپوهانو له نظره لرغونپوهنه له دريو بنيادي څانګو څخه جوړه شوې ده لومړۍ څانګه يې د ساحوي لرغونپوهنې يا [Fieldwork Areheology] دويمه څانګه يې د لابراتواري لرغونپوهنه يا [Laboratoial Archerlogy] او دريمه څانګه يې د شعبوي لرغونپوهنې يا [ChairArcheology] په نومونو يادې کړي دي. هغه ډله لرغونپوهان چې خپله دنده په سيمه او ساحه کې تر سره کوي د ساحوي لرغونپوهنې دندې پر مخ بيايي چې د نورو څانګو لپاره د څېړنې د اومو موادو د راټولولو او لاس ته راوړلو هڅې دي دا ډله پوهان سربېره پردې چې د خپلې څانګې پر ټولو ميتودونو او اصولو پوره برلاسي لري د نورو دوو څانګو پر اساساتو او بنيادي مسايلو هم بايد پوه او لازمه خبرتيا ولري دا ځکه چې د لرغونپوهنې درې واړه څانګې يوبل سره نه پرېکېدونکي اړيکي لري او يا په بله مانا يودبل تکميلوونکې برخې دي، له دې څانګو څخه د يوې څانګې د څېړونکي تېروتنه د ټولو څانګو د څېړونکو د کار په نتيجه کې منفي تاثير ښندي، خو د ساحوي لرغونپوهنې څانګې د څېړونکي تېروتنه هغه نه جبرانېدونکې خطا بلل کېږي چې ددې علم دوه نورې څانګې هم په کلي ډول نا سمې لارې ته برابروي په دې ترتيب د ساحوي لرغونپوهنې پوهان او څېړونکي بايد په پوره او کامل دقت سره خپلې دندې د خپلو علمي موازينو په مراعات سره تر سره کړي.

په علمي ډول د لرغونو سيمو سپړنه :

لرغونپوهان د خپلو څېړنو زياته زمانــه په لرغونو سيمو کې د علمي کيندنو او سپړنو په منظور په پرله پسې هڅو لګيا وي د لرغونپوهانو دا ډول علمي او عملي فعاليتونه د منظم پلان او علمي ميتودونو په رڼا کې تر سره کېږي چې دا ميتودونه د پر له پسې علمي تجربو محصول او لاس ته راوړنې دي .هغه ساحه يا حوزه چې لرغونپوهان يې د څېړنې او سپړنې لپاره ټاکي د سايټ [Site] په نامه يادوي سايټ هغه ځای ته ويل کېږي چې لرغونپوهان يې د خپلو څېړنو لپاره د لرغونو اثارو د کشف او د لاس ته راوړلو په منظور ټاکې کېدی شي چې سايټ ډېره وړوه نقطه وي او هم کېدای شي چې ډېره پراخه سيمه راونغاړي د يوه لرغونپوه څېړونکي لپاره هغه علامه چې ديوه ښکاري انسان د خطا شوې غشي په وسيله ديوې بلې ډبرې پر مخ ايجاد شوي وي سايټ يا د سپړنو ځای په توګه ارزښتمن دي او هم کېدی شي ديوه پراخه لرغوني کلي او يا لرغونی ښار وران شوي کورونه او ماڼۍ سايټ وګرځي او د لرغونپوه لپاره د څېړنې محل او سيمه وشمېرل شي.

لرغونپوهان خپل هدف ته د رسېدو لپاره مادي منابع اود پخوانيو کلتورونو پاتې شويو اثارو ته اړتيا لري دهمدې اړتيا پر بنياد هڅه کوي څو لرغوني سيمې تشخيص او د سپړلو پلان يې ترتيب کړي ددې پلانونو د تطبيق لپاره د لرغونپوهانو له خوا ټاکلې ميتودونه او خاص روشونه عملي کيږي چې په دې برخه کې په زيات لنډيز د سپړنې د عملياتو بهير او د مشخصو ميتودونو يادونه کوو.

الف :دټاکل شوې سيمې په اړه د تاريخي معلوماتو راټولول :

د ټاکل شويو سيمې په اړه تر هر څه وړاندې د لرغونپوه څېړونکي له

خوا د نوموړې سیمې یا ځای په هکله د تاریخي معلوماتو راټولول ضروري او حتمي دي په دې برخه کې لرغونپوه څېړونکی باید ځینې پوښتنې له ځان سره مطرح کړي او بیا د هغو د حل لپاره ځوابونه ولټوي د بېلګې په توګه څېړونکی باید وپوښتي چې په دې ټاکل شوې سیمه کې کومه تاریخي پېښه تر سره شوې ده ؟ یا دا چې دا سیمه د کومې تاریخي دورې په متنونو کې یاده شوې ده ؟ کومو مورخینو ددې سیمې یادونه کړې ده ؟ او په دې ترتیب نورې پوښتنې چې لرغونپوه څېړونکی یې باید ځواب ومومي خو تر ټولو ارزښتمنه پوښتنه دا ده چې ټاکل شوې سیمه اوس په څه نوم یادېږي او پخوا په کومو نومونو یاده شوې ده ؟ دنوم د بدلون عوامل یې څه وو ؟ په اوسني او پخواني نوم کې څه ورته والی او توپیرونه لیدل کېږي ؟ په دې برخه کې د څو لنډو بېلګو یادونه کوم.

د کوشاني پاچاهانو په زمانه کې د امو سیند پر غاړه یو مشهور ښار چې د تبادلې او راکړې ورکړې مرکز و د (نومي) په نامه یادېده نوموړی ښار د اعرابو تر لښکرکشۍ وروسته د (قلعه احنف) په نامه یاد شو خو کله چې چنګېزي لښکر په دې سیمه کې واکمن شول د نوموړي ښار نوم یې(ینګي قعله) کېښود چې همدا اوس هم د تخار ولایت یوه ولسوالی ده [۲۵: ۱۱]

په ویدي سرودونو ګې د [هراوتي] په نوم یوه سیمه یاده شوې ده چې اوسنی جغرافیه پوهان یې د ارزګان ولایت د [دهراوت] ولسوالی بولي یا پخوانی [کوبها] چې اوسنی کابل ګڼل شوی پخوانی پوراشاپورا چې اوسنی پېښور ګڼل شوی، پخوانی ګندهارا چې اوسنی ننګرهار بلل شوی او داسې نور [۱۶: ۳۸] په دې ترتیب د لرغونپوه څېړونکي لپاره د ټاکل شوې سیمې په اړه د تاریخي معلوماتو راټولول تر ټولو لومړی ارزښتمن کار دی.

ب: د ټاکل شوې سیمې په اړه دجغرافیایي معلوماتو راټولول :

لرغونپوه څېړونکی باید د ټاکل شوې سیمې په هکله جغرافیایي معلومات هم تکمیل او بشپړ کړي، د سیمې په اړه بېلابېلو جغرافیایي پوښتنو ته ځوابونه ومومي د بېلګې په توګه نوموړې سیمه د طول البلد او

عرض البلد په کومو درجو کې واقع ده ؟ کوم هېواد او په کوم ولایت او ولسوالۍ پورې اړه لري ؟ په جیولوجیکي لحاظ یې جوړښت څنګه دی ؟ کوم طبیعي منابع او ذخایر لري ؟ د انساني ټولنو او انساني جمعیتونو د اوسېدو لپاره کوم امکانات او ظرفیتونه لري ؟ دا او په دا شان نورې پوښتنې چې د لرغونپوهانو له خوا د جغرافیایي معلوماتو د راټولولو تر عنوان لاندې څېړل کېږي د عصري حفریاتو یا سپړنو لپاره ارزښتمن مواد بلل شوي دي، په دې برخه کې د یوې بېلګې یادونه کوم کله چې امریکایي لرغونپوه کارلتون. س، کون د قره کمر او دره کور لرغونې سیمې وسپړلې څرګنده شوه چې د قره کمر سیمه د بحر له سطحې څخه لږترلږه [۲۳۰۰] فټه لوړه او د وادۍ له امواروسیمو څخه یې لوړوالی [۴۵۰] فټه وو، د کارلتون کون په عقیده، ددې سیمې په ټاکنه کې د پخوانیو انساني ډلو له خوا عمدتاً دوو فکتورونو نقش درلود. لومړی دا چې دا مناره د سیمې په لوړه ارتفاع کې واقع وه او د نورو وحشي خوړونکو او داړونکو حیواناتو له تعرض څخه نسبتاً خوندي وه دویم دا چې د نوموړې منارې څخه د وادي ټولې برخې او لاندې سیمې په پوره دقت څارل کېدل چې ددې څار په وجه یې د حیواناتو د ښکار کولو اسانتیا درلوده.

ج : د ټاکل شوې سیمې په اړه د شفاهي معلوماتو راټولول :

وروسته له هغې چې لرغونپوه څېړونکی د ټاکلې شوې سیمې په اړه تاریخي او جغرافیایي معلومات بشپړ کړل باید د ټاکل شوې سیمې په اړه شفاهي معلومات د سیمې له نږدې اوسېدونکو څخه راټول او بشپړ کړي لرغونپوه څېړونکی په دې مرحله کې هڅه کوي چې هغه افواهات ، شایعات ، روایات او حکایات چې د لرغونې سیمې په اړه د سیمې نږدې اوسېدونکو په منځ کې وي راغونډ کړي، د شفاهي معلوماتو راټولول له څېړونکي سره په بېلابېلو مواردو کې مرستندوی ګرځي د بېلګې په توګه پخوا تر دې چې د طلا تپې لرغونې سیمه د لرغونپوهانو له خوا وسپړل شي د هغې سیمې نږدې اوسېدونکو ددې تپې په هکله په شفاهي شایعاتو او حکایاتو کې ویل چې په نوموړې غونډۍ کې طلایي اثار

ذخیره شوي دي او دا یو ه ستره خزانه ده چې د لویو افغي ماړانو په وسیله ساتل کېږي، کله چې پروفیسور سریانیدي پر [۱۹۷۸-۱۹۷۹]میلادي کال د نوموړې تپې څېړنه او سپړنه تر سره کړه څرګنده شوه چې په رښتیا هم د طلا یوه خزانه موجوده وه له دې څېړونو څخه تر ۲۱۰۰۰ زیات طلایي اثار تر لاسه شول [۱۴:۴۱]

په تاجکستان کې یوه لرغونې غونډۍ چې د [اجینه تپې] په نوم یادېدله د نږدې کلیو اوسېدونکو ددې تپې په اړه شایعات او روایات درلودل چې دا غونډۍ د جن او پري ډوله موجوداتو مرکز دی خو کله چې سیمه تر څېړنې لاندې ونیول شوه څرګنده شوه چې د یوې سترې مجسمې چې اوږدوالی یې ۲۱ مترو ته رسېده او په پراته حال کې واقع وه یو شمېر نورې ډارونکې مجسمې هم موجودې وې او په دې ترتیب زیات نور مثالونه او بېلګې یادولای شو چې له لرغونپوه څېړونکي سره د معلوماتو د بشپړېدو په لار کې مرسته کوي.

د: د تاکل شوې سیمې په اړه د مادي معلوماتو راټولول :

لرغونپوهان د مادي معلوماتو د راټولولو په جریان کې اساسا درې لارې پر کار اچوي او یا په بله مانا د مادي معلوماتو د راغونډولو پروسه په دریو مرحلو کې تر سره کېږي. لومړی دا چې لرغونپوه څېړونکی هڅه کوي چې له لرغوني محل یا سیمې څخه چې د سپړلو لپاره ټاکل شوې ده هغه مادي اثار او علایم چې په تیت او پاشلې توګه یې د محل په بېلابېلو ځایونو کې ځای نیولی راغونډ او تصنیف کړي معمولا په لرغونو سیمو کې داسې اثار او منابع په پاشلې او تیت ډول موقعیت نیسي چې یا به د طبیعي عواملو لکه بارانونو ،سېلابونو ، او زلزلو په وسیله له خپل اصلي موقعیت څخه لرې شوي او په نامناسب حالت کې یې د محل په بل ځای کې واقع شوي وي او دا هم ممکنه ده چې دا ډول اثار د انسانانو په وسیله له خپل اصلي موقعیت څخه دیوه یا بل هدف لپاره او یا هم په نامریي ډول انسانانو له خپل اصلي ځایه څخه بې ځایه کړي وي، په هر ډول د سپړنو او څېړنو لپاره له ټاکل شوې سیمې څخه د مادي معلوماتو لومړۍ مرحله همدا د محل په، منځ او شاوخوا کې د تیتو پرتو لرغونو

اثارو مادي راټولول او غونډول دي.

د مادي معلوماتو د راغونډولو دويمه مرحله هغه علمي هڅې دي چې لرغونپوهان يې د لرغونو سيمو د سپړلو لپاره د علمي او منطقي نتيجو د حاصلولو په منظور تر سره کوي، پخوا تر دې چې له دې علمي فعاليتونو څخه لنډه يادونه وکړو لازمه ده چې له يو تعداد هغه وسايل چې لرغونپوهان يې ددې هڅو په جريان کې کاروي او ورڅخه ګټه اخلي فهرست کړو سره ددې چې ددې ډول وسايلو لست ترتيبول ساده کار دی خو د هغو استعمال او له هغو وسايلو څخه کار اخستنه د لرغونپوهانو لپاره د پاملرنې وړ خبره ده په دې برخه کې د يو شمېر هغو وسايلو يادونه کوم چې شته والی يې حتمي دی :

واتر پاش{Waterpas{Instrument

توډيليتTeudeliet

منزولهManzoula

کي پريګلKiprigel

پلانشيتPlaan shiet peper

ماتن پاشMaaten passe

د سپړلو ماشين{Deopgravcn machien{rups kraan

اوسپنيزې قطبې Iezer baake

پلاستيکي پاکتونهZaake

پلاستيکي پاکتونهBake

د تصفيې ماشينZeef machine

تصفيه کونکیZeef

درجه لرونکی خط کشBaak

د عکاسۍ ډوډول کمرېCamera

جينراتور Generator او نور تخنيکي لازم وسايل

د کار وسايل :

يوم، کلند، کراچۍ، تبر، تېشه، دسپتني [Troffel] ډول ډول چاقوګان، برسونه، سوان، المونيومي مېخونه، او نور.

د معیشت وسایل :

دېګونه، کېلاسونه، کاسې، غوریګان، خېمې، کانتینرونه، المونیومي مېزونه، چوکۍ، او نور.

د دفتر وسایل :

کاغذ، قلم، رنګ، پنسل، پنسل پاك، کاك کاغذ، سرېښ، اونور د سفري بکسونو تر څنګ د دوا او درملو مکمل ضروري اقلام اونور پر یادو شویو وسایلو سربیره د هرې سیمې او محل مطابق نور وسایل او اړتیاوې باید د لرغونپوه څېړونکي له خوا مشخص او اکمال شي.

تر ټولو ارزښتمنه خبره دا ده چې د ترانسپورت امکانات باید هرومرو ولري هغه څه چې د لرغونپوه څېړونکي د علمي هڅو ارزښت او اهمیت جوتوي هغه د لرغوني سیمې د سپړنې او څېړنې په اړه د سیمې حکومت او مرکزي دولت له خوا د اجازې شته والی دی، هېڅ ډول حفریات او سپړنې منطقي او علمي نتیجې نه شي تر لاسه کولی چې له لرغونپوه څېړونکي سره د سیمې او مرکزي حکومت قانوني اجازه نه وي یا په بله مانا سپړنې او څېړنې هغه وخت علمي نتیجه تر لاسه کولی شي چې د محلي حکومت او مرکزي دولت له خوا د سپړنې اجازه د څېړونکي په واك کې وي، ددې مسالې ارزښت په دې کې پروت دی چې علمي څېړنې باید د منظم پلان له مخې تر سره شي اودداسې پلان تطبیق یوازې د حکومت په اجازه ممکن دی، خو هغه حفریات چې په نا قانوني توګه تر سره کېږي هغه به څکه منطقي او علمي پایلې ونه لري چې د کارګرانو او څېړونکو د مصوئنیت احساس نه شي کېدلای په دې ترتیب د ارزښتمنو اثارو د ورانېدو او ورکېدو تر څنګ له لاس ته راغلو اثارو څخه د علمي منابعو په توګه د مربوطې فرهنګي دورې شاهدان نه شي ګڼل کېدی.

کله چې لرغونپوه څېړونکې د یوې ټاکل سیمې د سپړنو تصمیم نیسي په هغه صورت کې د یوه نسبتاً مجهز لابراتوار چې د یوې انتقالي واسطې په وسیله له یوه ځایه بل ځای ته په هوسایۍ انتقال او ولېږدول شي شته والی ضروري برېښي ددې لابراتوار اړتیا په هغه صورت کې

لاړیاتېږي چې د لرغونې سیمې [هغه چې په نظر کې نیول شوې وي] فاصله د ښار او صنعتي مرکز څخه په زیات واټن کې وي، په دې لابراتوار کې چې د عاجلو او فوري پرابلمونو د حل په منظور تهیه کېږي هغه ضروري او عاجل مواد چې په دې ډول لابراتوار کې یې لرل ضروري دي: ډول ډول سریښ [مصنوعي یا طبیعي] الکول ،دتېزابو بېلابېل ډولونه لکه د مالګې تېزاب،د ګوګردو تېزاب،چسپي مواد لکه پولي وینل بویترال،پولي وینل اسکاك،میتاکریلایت،او داسې نور مواد چې د عاجلو فعالیتونو په منظور لکه د اثارو استحکام،پیوند ،بیا جوړونې لپاره کارول کېږي .

کله چې لرغونپوه څېړونکی د خپل اړتیا وړ او د سپړنې لپاره ضروري وسایل تیار او برابر کړل بیا د مادي معلوماتو د غونډولو دویمه مرحله پیلېږي دا مرحله له خاصو علمي میتودونو څخه په کار اخستنه عملي کېږي، هغه وخت چې څېړونکي ته جوته شوه نوموړې سیمه د سپړلو لپاره کافي مواد او اثار لري بیا د یوه امتحاني کوهي [څاه] په کېندلو پیل کوي خو پخوا تر دې چې امتحاني کوهي وکېني د لرغونې محل یوه دقیقه نقشه ترسمېږي چې د ساحې ټول طبیعي عوارض په برجسته توګه وښودل شي، څلور واړو خواوته پرتې سیمې معرفي شي، د طوالبلد او عرض البلد درجې وښودل شي د بحر له سطحې څخه لوړوالی او د ځمکې له سطحې څخه ارتفاع یې څرګنده شي او داسې نور مسایل چې په نقشه کې یې د ښودولو امکانات موجود وي برملا او وښودل شي د نقشې تر ترتیب وروسته له لرغوني محل دقیقه اندازه [پراخوالي،ارتفاع او نور] وښودل شي بیا وروسته له لرغوني محل څخه لرې دې یوه فرضي نقطه چې د [Detam Puant]ورته وایي تعین شي ددې فرضي نقطې مشخصات باید څرګندوي او داسې یوه بارزه نقطه وي چې د ځای تغیر یې ممکن نه وي په هر صورت کله چې فرضي نقطه وټاکل شوه بیا نو د امتحاني کوهي په سپړلو پیل کېږي، د امتحاني کوهي د کېندنې د ځای ټاکل د هغه د پراخوالي صلاحیت د لرغونپوه څېړونکي په واك کې دی، د لرغوني محل هغه ځای په پام کې نیسي چې د لرغونپوه څېړونکي په

نظر د زیاتو اثارو د شتون امکان ولري ددې تر څنګ د امتحاني کوهې د
پراختیا په اړه لرغونپوه واك لري چې د محل په تناسب د کوهي پراختیا
په نظر کې ونیسي په دې مانا چې که چېرې د سپړنې سیمه پراخه وي په
هغه صورت کې امتحاني کوهي هم باید پراخه برخه ولري چې د ساحې او
لرغوني محل د مناسبې فیصدۍ حد ولري که تصور وکړو چې تر څېړنې
لاندې محل ۱۰۰ متره مربع ځای وي باید د امتحاني کوهي لپاره
مناسب ځای د ۱۰ متره مربع په اندازه وټاکل شي، امتحاني کوهي باید
په مربع ډول وکېندل شي ۱۰ په ۱۰ متره یا ۱۵ په ۱۵ متره کې او یا په
دې ډول زیات یا لږه ساحه کې یې د سپړلو کار عملي شي.

کله چې لرغونپوه څېړونکی پر خپل اساسي فعالیت پیل وکړي د
محل د ښې پېژندګلوۍ امکانات تر لاسه کوي له همدغه امتحاني کوهي
څخه لاس ته راغلي اثار کېدی شي د همدې سیمې د بېلابېلو فرهنګي
اثارو نمایندګي وکړي، له هرې کلتوري طبقې څخه لاس ته راغلي اثار
باید په بېل او ځانته پاکټونو کې ځای پر ځای شي د یوې کلتوري طبقې
اثار باید د بلې کلتوري طبقې له اثارو سره ګډ نه شي یا په بله مانا د
امتحاني ځاه د سپړلو پر وخت باید په پوره دقت د لرغونپوه څېړونکي
پاملرنه د محل ستراتیګرافي ته ګرځېدلې وي ستراتیګرافي د
لرغونپوهنې او ځمکپوهنې لپاره کارول شوې اصطلاح ده چې [Strata]
طبقه یا قشر[Grafie]لیکنه یا پوهنه ده چې په ترکیبي ډول [Stratigrafie
] لیکل کېږي ددې اصطلاح د پرنسیپ له مخې تر ټولو زړه طبقه تر ټولو
کښته طبقه ده او تر ټولو ځوانه طبقه ترلوړه طبقه ده [۳۴:۲۹۴]

لرغونپوهان د څېړنو په جریان کې بېلابېلو لرغونو اثارو او شواهدو
سره مخ کېږي ددې اثارو د ښه پېژندلو لپاره د دریو کټه ګوریو یا درې
ډوله اثارو ویش منځته راغلی دی.

لومړۍ کټه ګوري اثار د ارتیفکت [Artefact]لاسي صنایع ،دویمه
کټه ګوري فیوچر[Features] د ابداتو علامې ،دریمه کټه ګوري اسامبلج
[Assemblage]د اثارو مجموعې په نوم یادېږي، ددې یادوشوو کټه
ګوریوله اثارو څخه هره یوه کټه ګوري د څېړنې او سپړنې خاص اصول او

موازين لري چې د خاصو موازينو په مراعات او کاروني سره د منطقي او لازمي نتيجې حصول ممکن کاردی خو د نه مراعات په صورت کې نه يوازې دا چې ددې اثر ذاتي ارزښت به له منځه تللی وي بلکې د سپړنې ټولې لړۍ ته د انحراف خطر متوجه کېږي چې پايلې به يې هيڅ ډول ګټه ونه لري .

د ارتيفکت [Artefact] اصطلاح له دوو لاتيني کلمو څخه ترکيب شوې ده [Arts]د هنر په مانا چې د هالندي ژبې [Kunst]سره معادل ده او[Factum]د صنعت په مانا چې د هالندي ژبې له[Gemaakt]سره معادل ده چې کلي مفهوم يې پر ټولو هغو وسايلو چې په مصنوعي طريقه توليدشوي وي اطلاق کېږي يا په بله مانا ارتيفکت [Artefact] د انسان په لاس جوړ شوي وسايل دي. په لرغونپوهنه کې دا اصطلاح پر ټولو مصنوعاتو دلالت کوي خو نه پر ټولو وسايلو ځکه چې ځيني پخواني وسايل او اوزار د پخوانيو انسانانو له خوا په هماغه طبيعي ډول کارول شوي دي [۳۴:۳۱]

او د [Features]اصطلاح مانا د سپړنې هغه ځايونه دي چې د پخوانيو ابداتو ښېلګې ولري يا په بله مانا د پخوانيو ابداتو علايمو او ښېلګو ته فيوچر وايي دا ډول اثار يا د سپړنې په ځای کې د ځمکې پر مخ پيدا کېږي او يا هم د يوې ښکاره ښېلګې په توګه څرګندوي [۳۴:۱۰۵]

او اسامبلج [Assemblage]چې د لرغونو اثارو د مجموعې په نوم ياد شوی دی د اثارو دا کټه ګوري د لرغونو انسانانو خاصتا د ډبرې پخوانۍ دوره [Paleolithicum]او د ډبرې منځنۍ دوره [Mesolithicum]هغه اثار چې له ښکاري او مېوه ټولوونکو انساني ډلو څخه پاتې شوي دي چې معمولا په يوه محدود ځای کې ددې ډول وسايلو او اوزارو شتون زيات برېښي کله چې لرغونپوهان له داسې مجموعې سره مخامخ شي هغه د اسامبلج [Assemblage]په نوم يادوي [۳۴:۳۲]

ټول هغه شواهد او اثار چې له يوه لرغوني محل څخه لاس ته راځي دارتيفکت په نوم يادېږي لکه خاورين لوښی، تبرچې، ډبريني چړې، دزينت وسايل، غشي، ليندۍ، او له ډبروڅخه جوړې شوې د کار وسايل او

اوزار، ایدات یا کورونه او د فیوچر هغه جوړشوي کلتوري ودانۍ، کورونه، او د اوسیدو نور ځایونه چې پخوانیو انسانانو د خپل ژوند د سهولت په منظور جوړ کړي وي، لکه کورونه، تنورونه، کلي، ښارونه، او داسې نور چې لرغونپوه څېړونکی یې ذاتي انتقال نه شي تر سره کولای، خو ددې تر څنګ له لرغوني محل څخه ښایي داسې وسایل اوالات هم تر لاسه شي چې په طبیعي ډول او څېړې سره د یوې کلتوري طبقې په منځ کې واقع شوي وي، په دې مانا چې پخوانیو انسانانو یو شمېر داسې وسایل او اوزار هم کارولي دي چې د هغه په جوړېدو کې بشري قوه نه ده مصرف شوې هماغه ډول چې په طبیعت کې وو په هماغه ډول د انسانانو له خوا استعمال شوي او کارول شوي دي، د بېلګې په توګه ښايي ځیني داسې دایروي ډبرې چې انسان هغې ته شکل نه دی ورکړی په طبیعي توګه ګردې او دایروي جوړې شوې وي چې پخوانیو انسانانو کې به ځینو د دانو غلو د میده کولو په منظور ورڅخه کار اخستی وي او اوس د یوې کلتوري طبقې د نورو اثارو تر څنګ د لرغونپوه له خوا تر لاسه شي.

په هر ډول کله چې دامتحاني ځاه د کیندنې لړۍ تر وروستنۍ طبقې یا د ځمکې تر پاکې لایې پورې ورسېدله نو د لرغونپوه څېړونکي وظیفه ده چې له لرغونو اثارو څخه د ټولو کشف شوواثارودکارت کتلاک ترتیب او تنظیم کړي. د کارت کتلاک ترتیب په خپل وار یوه بله مرحله ده چې د موزیمونو کار کوونکي په دې برخه کې د خاصو میتودونو لرونکي دي، خو لرغونپوه څېړونکی باید د ټولو کشف شویو اثارو او شواهدو د کوډ نمره وټاکي او دیوې لنډې بیوګرافۍ په څېر مطلب له اثارو سره یو ځای کړي او هر اثر چې ذاتي ارزښت لري په بېل پاکټ کې ځای پر ځای کړي [د کوډ نمره او لنډه بیوګرافي دیوه کارت په وسیله کېدی شي] د کوډ ټاکلو لارې هم د لرغونپوهانو تر منځ توپیر لري چې یوه ډېره پخوانۍ او ساده لاره یې له لنډیزونو [محففات] څخه ګټه اخستل دي، دبېلګې په توګه :که فرضیه داسې ونیسو چې سپړنې د ارزګان ولایت دهراوت ولسوالۍ کې تر سره شوي دي او له دې جملې څخه د یوه کوډرې کوډ

ټاکل وي په دې ترتيب ليکل کېږي، {O,D,9,2} په دې مانا چې {O} ارزګان، {D} دهراوت {9} د سپور شمېره او [2]د طبقې نمره ده د همدې لنډيزونو په ليدلو ويلای شو چې دا اثر د ارزګان ولايت د هراوت ولسوالۍ د لرغوني سيمې له{9} سوو او دويمې طبقې څخه لاس ته راغلی دی [په راتلونکي فصل کې به مفصل توضيح شي] کله چې د لومړني کوډ ټاکلې مرحله پای ته ورسېدله بيا د يو شمېر رسمي اسنادو په وسيله د يوه قرارداد له مخې لرغونپوه څېړونکی خپل کشف شوي اثار له ټولو لاژمو اسنادو سره يو ځای موزيم يا مخزن ته سپاري ·

دریم څپرکی

په هالند کې د لرغونو سیمو د علمي ساتنې بهیرعملي چارې

د نړۍ په ګوټ ګوټ کې د لرغونپوهانو لـه خـوا د بېلابېلـو لرغونـو سیمو سپړنه او څېړنه په پر له پسې توګه پر مخ ځي. هـالندي لرغونپوهـان هم د نورې پرمختللې نړۍ د لرغونپوهـانو پـه څېر د خپـل هېواد لرغونـي سیمې یو په بل پسې سپړي او لاس ته راغلې پایلې یې د هالند ،اروپا او په پای کې د نړۍ د بشري تاریخ مرستندوی ګرځي. پـه هـالند کـې د لرغونـو سیمو د سپړنو او څېړنو چارې د بېلابېلو ادارو او موسسو له خـوا تـر سـره کېږي چې شمېر یې لسګونو موسسو او ادارو ته رسېږي، ددې ټولو ادارو څارنـه او لارښوونـه د رفـاه، عـامي روغتیـا او کلتـور وزارت،ایـالتي لرغونپوهنـې،د ښاروالیـو لرغونپوهنـې او د تحصیلـي او تحقیقـي پوهنتونونو د ادارو له خوا په منظمه توګه پرمخ بېول کېږي، چې د ځینو ادارو او موسسود پېژند ګلوی لنډه یادونه به وکړو :

دهالند هېواد د رفاه عامي روغتیا او کلتور وزارت په چوکات کې یو

شمېر تحقیقي او تحصیلي موسسې شته چې تر هېواد دننه او بهر د لرغونو سیمو د سپړنې او څېړنې دندې پر مخ بیایي، ددې وزارت یوه مهمه اداره د {R,C,B} یا {Raad voor Het Cultuurbeheer} چې کېدی شي [د کلتور څارونکې شورا]په مانا یې افاده کړو، دا موسسه چې د ۱۹۹۰ میلادي کال له جنوری میاشتې راهیسې د همدې وزارت په مربوطاتو کې علمي هڅې ترسره کوي د یو شمېر پخوانیو ازادو موسسو په عوض مینځته راغله دا اداره په ځینو مواردو کې د هالندله یوې بلې موسسې {R,O,B} سره نږدې اړیکي او ګډې چارې لرلې .

د هالند په {W,V,C} وزارت کې یوه ډېره تجربه لرونکې موسسه د {R,O,B} په نوم یادېږي {Rijksdienst Voor Het Oudheidkundig Bodemonderzoek} په هالند کې تر ټولو نامتو موسسه چې د لرغونو سیمو د سپړلو او څېړنو دنده لري چې په پښتو ژبه کې ورته د [لرغونو اثارو د علمي سپړنو دولتي اداره [مرکز]] ویلای شو همدا موسسه ده. ددې دولتي موسسې بنسټ پر ۱۹۶۱ میلادي کال رسماً ایښودل شوی دی، په داسې حال کې چې د لرغونپوهنې لپاره د دولتي خدمتونو اداري لومړنۍ هڅې پر ۱۹۴۷ میلادي کال پیل شوې دي چې بیا همدې اداري پراختیا او ودې د {R,O,B} دولتي موسسې د منځته راتللو زمینه برابره کړه،له دې سره سره چې د لرغوني زماني دولتي موزیم او د هغه اړوند پوهنتون د لرغونو سیمو د سپړلو حق ځان ته ساتلی خو په عمومي توګه د لرغونو سیمو سپړنه د {R,O,B} په وسیله تر سره کېږي، ددې دولتي موسسې د هراړخیزې ودې لپاره پر ۱۹۹۲ میلادي کال یوه بله اداره چې تر اوبو لاندې لرغونپوهني اداره {Afdeling Archeolog Onder Water} په نوم یادېږي هم له همدې موسسې سره وتړل شوه د {R,O,B} له خوا د هالند د لرغوني تاریخ په برخه کې پامووړ خدمتونه تر سره کړي دي د بېلګې په توګه ددې موسسې د ځینو سترو کارنامو یادونه کوو :

د هالند په غربي سواحلو کې د تاریخ او ماقبل التاریخي څېړنو تر سره کول .

د شرقي رودخانې په سیمه کې د {Maasdal} څېړنه چې په رومي

دورې پورې اړه لري .

د هالند په منځي [اموارو] رودخانو په سيمه کې د منځنيو پېړيو د پېل اثار تر لاسه کول .

د {Urbanisatie} هغه سپړنې چې د منځنيو پېړيو يو شمېر ښاري مرکزونه يې تر لاسه کړل .

د ټول هالند لپاره د لرغونپوهنې يوه نقشه چې مقياس يې {1:100000} اټکل شوی د همدې موسسې له خوا ترتيب شوې ده **[د هيرلن يوه قطعه عکس]** په هالند کې يوه بله اداره چې د لرغونو سيمو سپړنه او څېړنه ترسره کوي او د {W,V,C} په وزارت پورې اړه لري، هغه د هالند نامتو موزيم دی چې د [لرغونې زمانې دولتي موزيم] په نوم مشهور دی پرله پسې هڅې او فعاليت لري چې د {R,M,O} په لنډ نوم او مکمل نوم يې {Rijks Museum Van Oudheden} دی چې په پښتو کې ورته د [د لرغونې زمانې دولتي موزيم]ويلای شو.

د {R,M,O,}موزيم له خوا په هالند کې دننه او بهر سپړنې او څېړنې تر سره شوې دي له هغو سپړنو څخه چې ددې موزيم د علمي ډلو له خوا تر سره شوي کيدی شي د بېلګې په توګه په مصر کې د ساکارا {Sakkara} نومې لرغونې څېړنې چې د انګليسي لرغونپوهانو ټولنې يا {EgyptExpleration Socity} سره يو ځای تر سره کړې دي همدا شان په سوريه کې د {Balikhdal} لرغونې سيمه چې د سابي ابياد {Sabi Abyad} په منطقه کې واقع ده د {R,M,O,} موزيم د علمي ډلو له خوا سپړل شوې ده له دې يادو شوو سيمو څخه د لرغونې زمانې [د ډبرو پخوانۍ دوره او منځنۍ دوره]اثارو تر څنګ د لومړنيو مدنيتونو اثار چې له ۵۵۰۰ څخه تر ۴۵۰۰ پخوا تر ميلاد مربوط ګڼل شوي دي د همدې موزيم د علمي کارونو پايلې دي [۴۲:۳۲]

د هغې احصايې له مخې چې په دې ورستيو کلونو کې خپره شوې د {R,M,O,} په موزيم کې اوس اوس د نږدې ختيځ لرغوني اثار چې شمېرې د ۸۰۰۰ څخه تر ۹۰۰۰ توکو پورې رسېږي ساتل شوي دي، همدا شان له مصر څخه له ۲۲۵۰۰ څخه تر ۲۵۰۰۰ اثار له کلاسيکې نړۍ څخه

۲۰۰۰۰ اثار او د هالند له قبل التاریخ دوري څخه ۲۰۰۰۰ اثارو د ایالتونو څخه راټول شوي، د رومي دورې ۲۰۰۰ اثار او منځنیو پیړیو څخه هم ۲۵۰۰۰ ارزښتمن اثار ساتل کېږي [۴۳:۳۲]

په هالند کې د هر ایالت لپاره د لرغونپوهنې خپلواکه اداره شته چې د خپل ایالات په اړه د سپړنو صلاحیت او واك یې ورسره ساتلی دی، په دې برخه کې یوازې د یو شمېر ایالتي لرغونپوهنو ادارو د نوم او ادرس په لیکلو بسنه کوو:

1 Groningen: Onderzoek: BAT Post straat 6,9712 ER Groningen

2 Drenthe: Drents Museum Afdeling Archeology Brink 1-5 Post bus 134,9400AC Assen

3 Utrecht: Provinciaal en Gemeentelijk Depot van BodemvondstenZwaansteeg 11,3511VG Utrecht

4 NoordBrabant: Depot. Noord-Brabants Museum, verwerstraat 41 Postbus: 1004, 5200BA Denbosch

لنډه دا چې د هالنډ په ۱۲ ایالتونو کې د لرغونپوهنې خپلواکې ادارې په خپلو اړوندو سیمو کې د لرغونو سیمو د جوتولو، سپړلو او څېړلو دندې پر مخ بیایي په داسې حال کې چې پر دې ایالتي ادارو سربېره لکه چې وویل شول د هېواد دننه او بهرنورې دولتي موسسې هم شته چې د لرغونپوهنې د څېړلو او سپړلو دندې پر مخ بیایي [۴۵:۳۲]

په هرډول د ۱۹۹۸ پر سپتامبر میاشت هالند ته د راتلو سره سم مې د هالند د 1COM دریس مېرمن {M.C.van der sman} سره د ښاغلي داکتر {Dr piet S.M. pouw} د {Reinwardt Academie} د موزیم پوهنې پوهنځي داستاد په وسیله د پېژندګلوۍ غونډه وشوه، له هغه وروسته د هالند د لرغونپوهنې اړوندو ځانګود لټون او له هغو سره د اړیکو د تامین په نیت مې پرله پسې هڅې وکړې او په پای کې وتوانېدم چې د ښاغلي {Will Nouwen} په مرسته مې د هالند د نامتو لرغونپوهنې موسسې {R,O,B} له یو شمېر لرغونپوهانو سره پېژندنه وشوه او په پای کې د همدې موسسې له خوا په لمبورخ {Limburg} ایالت کې د هیرلن {Heerlen} لرغونې سیمه کې د سپړنې په یو پراخ عملیاتي پروګرام کې برخمن شوم، د همدې سپړنو د تجاربو پر بنیاد غواړم د سپړنې عملي

لاربنود تر نوم لاندې د ځینو اړینوضروري مطالبو یادونه وکړم .
پخوا تر دې چې د سیمې د سپړلو چارې پیل شي دلرغونپوه څیړونکي له خوا باید یو شمېر ضروري فعالیتونه تر سره شوي وي دا ضروري مخکینۍ هڅې پر دوو برخو وېشل کېږي: لومړی د سپړلو ترمخه د لازموعملي هڅو بشپړتیا او دویم د سپړلو د لړۍ ضروري توکي برابرول له لازموعملي هڅو بشپړتیا څخه هدف دا دی چې د سیمې په اړه تاریخي، مادي، جغرافیایي او نور لازم معلومات باید راټول شوي وي چې د سپړلو حکم د هماغو معلوماتو پر بنیاد عملي شي ضروري توکو برابرولو څخه منظور دا دی چې په سیمه کې باید د محلي ادارې اجازه نامه او د هغوی همکاري په لیکنۍ ډول د یوه قرارداد په څېر تنظیم شوي وي او تر څنګ یې د معیشت وسایل د کار تخنیکي او ابتدایي الات لکه د سپړنې ماشین، د لابراتوار ځینې برخې او د کار وسایل او ددې تر څنګ ډېره مهمه خبره د سپړنې لپاره کارکوونکي باید د یوه منظم مهال وېش پر بنیاد عیار شوي وي د کار زماني دوره د ورځې دکار ساعتونه ،د تفریح وختونه او د عملیاتو لیکل شوی پلان، ددې ضروري مسایلو تر تهیه کیدو وروسته لرغونپوه څېړونکی د خپل څېړنیز ټیم سره ساحې ته ځي او سپړنې پیلېږي ددې لپاره چې د سپړنې د عملیاتو پروسه په منظمه توګه توضیح او تشریح شي لازمه به وي د یوه لنډ راپور په توګه د سپړنې هغه پروسه چې د {R,O,B,} موسسې د هیرلن په سیمه کې عملي کړې او زه هم ددې عملیاتو برخه وال وم ولیکم د هیرلن سپړنې د ۱۹۹۹ کال د جولای له ۲۶ نېټې څخه بیا د سپتامبر تر ۳ نېټې پورې تر سره شوې، د سپړنو علمي لاربښوونه د {Jos Deeben}او اداري مشري یې د {Jose Schreurs} پر غاړه وه {Jos Deeben} د هالنډې د لرغونپوهنې نامتو موسسې {R,O,B} مشهور لرغونپوه دی چې د هالند په بېلابېلو سیمو کې یې سپړنې تر سره کړې او اوس د هالند د ډبرې د عصر {Stone Age} چې په هالنډي ژبه کې ورته {Steeritijd} وایي د نامتو متخصص په توګه پېژندل شوی دی، نوموړی د زیات شمېر اثارو مولف دی، لیکل شوې مقالې یې په انګلیسي او

هالندي ژبو په هالند کې دننه او بهر خپرې شوي دي، د {Jos Deeben}
وروستى اثر پر ۱۹۹۸ ميلادي کال د {Bijdragen aan het onderzoek
naar de steentijd in Nederland} تر عنوان لاندې د {R,O,B} اداري له خوا
خپور شوی دی، ددې اثر د عنوان پښتو مانا [د هالند د ډبري عصر په
هکله علمي ليکنې]ده(Jose Deeben) هم يوه فعاله علمي کارکوونکې
وه چې په هالنډي کې يې د لرغونپوهنې په اړه زيات شمېر مقالې خپرې
شوي، وروستۍ مقاله يې د {Maastricht klinkers} په نوم خپره شوه چې
په هالنډکې د زياتو لرغونپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېدله .
د کار لومړۍ ورځ : د هيرلن {Heerlen} ښار تر ټولو ستېشن ته نږدې
پروت دی چې د هالنډ له بېلابېلو سيمو څخه لږ تر لږه ۱۵ تنه ځوانان
اود پاخه عمر کسان راټول شول او د لسو بجو شا او خوا وخت و چې زه
هم وررورسېدم د دو موټرو په وسيله د سپړنې محل ته ورسول شو دا
ساحه چې د يوې لوړې تپې ځېره يې درلوده د سپړنې دوه نورې دورې
يې هم زغملې وي، راغلي کسان ټول يو له بل سره معرفي شول هر يوه
خپل نوم او تخلص په لوړ اواز چې ټول يې واوري ياد کړل، د
لرغونپوهانو له عادت سره سم په ساحه کې د تخلص پر ځای اصلي نوم
اخستل کېږي د بېلګې په توګه د سپړنو د علمي لارښود نوم {Jos} او
تخلص يې {Deeben} دی خو په ساحه کې ټولو هغه ته په {Jos} ويل او دا
عادت د ټولو په مورد کې عملي وو.
ساحه پخوا ټاکل شوې وه دخپل ځان تر خپل معرفي کولو وروسته
{Jose} ټولو راغلو کسانو ته ساحه لنډه معرفي کړه، د پخوانيو سپړنو
نتايج يې وويل او د اوسنيو عملياتو د پلان هغه برخه چې موږ ټول بايد
خبر شوي وای د هغه په اړه يې معلومات ورکړل، د کار د پيل نقطه يې
وټاکله او د راغلو کسانو تر منځ يې د کار وېش واوراوه، د بېلګې په
توګه ما [رسول باوري]ته د ټاکلې سيمې د اندازې نيولو په برخه کې
کار په ګوته شو او دا د کار لومړنی پيل هم وو. فقط کار پيل شو [هره
ورځ به د کار وېش اورول کېده] د سلو او دوه سوو متره فيتو په وسيله
مو د سپړنې د لومړنۍ مرحلې ساحه وټاکله، دا ساحه چې ۵۰ متره يې

اوږدوالی وو، ۴۰ متره یې سور درلود، د فلزي مېخونو په وسیله به مو مشخصه کړه د همدې محدودې شوې سیمې په دننه کې د سپړنې ماشین {Rups Kraan} پر کار پیل وکړ او د سپړنو ګډونکوونکو له ماشین سره یو ځای د پاکې شوې ساحې د روښانتیا لپاره پاك کاري پیل کړه {Schoon maaken} د ماشین په وسیله به د یو متر په اندازه خاوره د ساحې له مخې لرې کېدله او د ساحې د پاك کارۍ لپاره یو یا دوه سانتي خاوره د یوم په وسیله لرې کیدله چې د سپور {Spoor} څرګند ونه په واضېحه توګه وشي د پاکې شوې ځمکې پر مخ د متفاوتې علامې شتوالی د سپور په مانا دی {Spoor} چې په پښتو ژبه کې ورته د اثر او یا علامې مانا کارولای شو، سپور تر څېړنې لاندې سیمې هغه برخه ده چې په هغې کې د کلتوري اثارو د شتون بېلګې ولري، سپور په لومړي ځل نه شي ټاکل کېدی چې ایا کلتوري اثر به ولري که نه خو دا چې د ځمکې له نورو برخو څخه یې یا رنګ بېل څرګندېږي او یا یې د خاورې ډول متفاوت وي، د سپور په مانا پېژندل کېږي کله چې سپور وټاکل شي بیا د هغه د سپړنې چارې داسې ترسره کېږي.

لومړی : له سپور څخه یوه قطعه عادي عکس اخستل کېږي .

دویم : سپور د عمومي نقشې پرمخ ترسیمېږي .

دریم : سپور د یوه خط په وسیله پر دوو برخو وېشل کېږي .

څلورم :پر وېشل شوی سپور له یوې یا بلې خوا د سپړلو کار پیل کېږي .

پنځم : د سپور د هرو پنځو ثانیو سپړل شوې خاوره په بېل پاکټ یا پلاستکي خریطو کې اچول کېږي .

شپږم : دسپور له هرو پنځو سانتي مترو [5c,m]څخه لاس ته راغلې اثار د یوه کارت په وسیله راجستر کېږي او په بېل پاکټ کې ساتل کېږي .

اووم : له هرو لسو سانتي مترو {10c,m}وروسته د ساحې له عمومي سطحې څخه د سپور د ټیټېدو د اندازې معلومول د واترپاس {Water Pas}په وسیله .

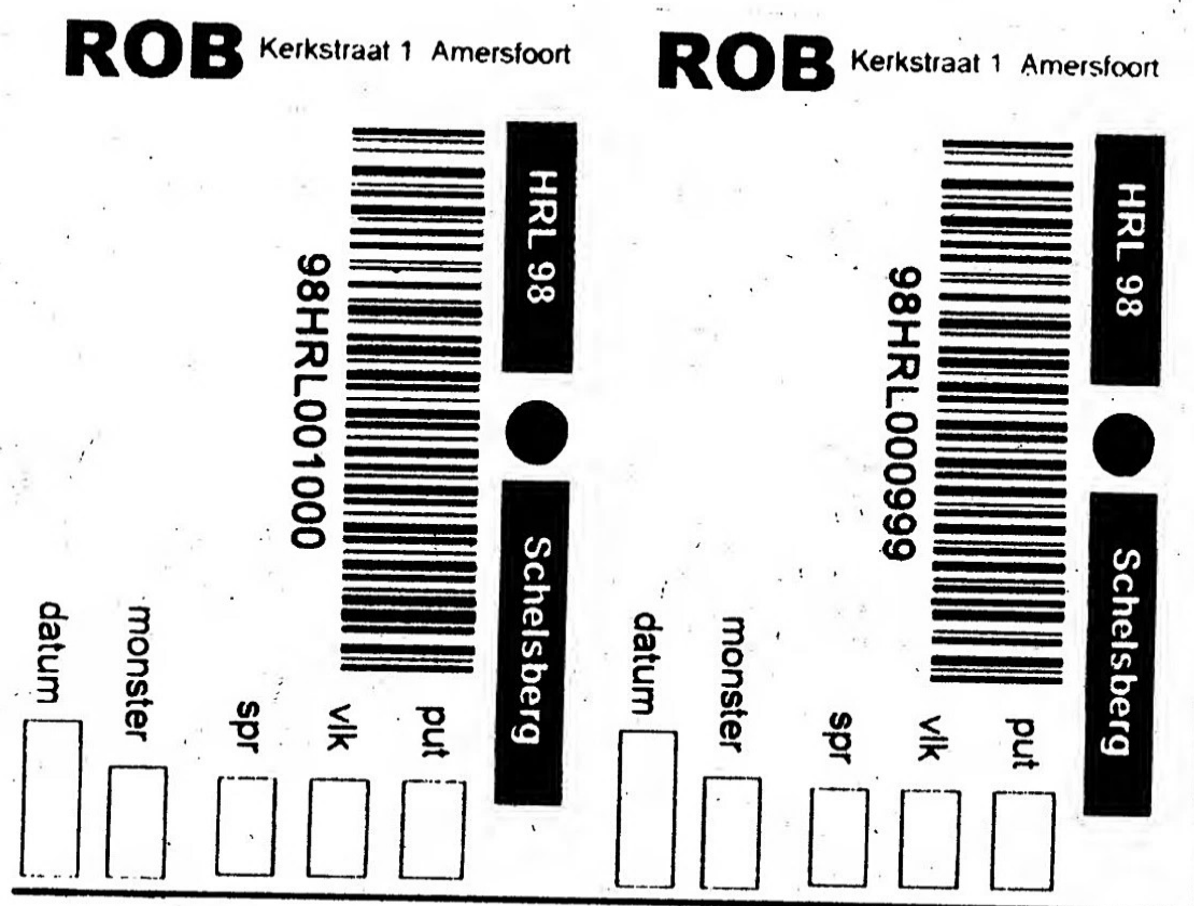
اتم : د واترپاس په وسیله تر اندازې تاکلو وروسته د یوې قطعې عکس اخیستل [که چېرې په لومړي یا دویمې پنځه سانتي متره اندازې کې کوم فوق العاده اثر پیدا شو د هغه اثر د عکس اخیستلو پروسه استثنایي ده] .

نهم : د سپور د سپړلو کار د همدې اصولو پر بنیاد تر پاکې ځمکې رسېږي .

لسم : له سپور څخه تر لاسه شوې خاورې د زیف ماشین {Zeef machine} په وسیله تصفیه او مینځل کېږي ، په دې ترتیب د سپور له ټاکلو څخه بیا تر وروستۍ مرحلې د سپور د سپړلو پروسه پرمخ ځي د پاملرنې وړخبره دا ده چې هره مرحله ځان ته د کار لاره او هراړخیزې توجه ته اړتیا لري، د بېلګې په توګه د سپور ترسیمېدل د عمومي نقشې پرمخ یو ستونزمن کار دی، ددې کار لپاره لومړی باید د سپور ټوله ساحه یا {Put} وښودل شي [لرغونپوهان تر څېړنې لاندې ساحې په ټاکلوسره حدود وویشي چې هر تقسیم ته یې {put} ویل کېږي]وروسته بیا د سپور وسعت او پراختیا دجیودیزیکي وسایلو په وسیله ټاکل کېږي تر هغه وروسته د سپور شکل ته پام ګرځي چې دایروي دی که مثلث شکله او یا مسطتیل شکله او یاهم نامرتب او نامنظم .

په دې ډول په عمومي نقشه کې د سپور کاپي د مقیاس په نظر کې نیولو سره ترسیمېږي د سپور دپروفیل {Profiel} رسمېدل ځان ته میتود لري چې لرغونپوهان یې د جیودیزیکي مضامینو په ترڅ کې د پوهېدو جوګه کېږي [{Profiel} د سپور هغه نیم مخ دی چې لرغونپوهان یې د کلتوري طبقو دمعلومولو لپاره جوړوي] له سپور د هرو پنځو سانتي مترو څخه لاس ته راغلي اثار باید په یوه کارت کې راجستر او بېل پاکټ کې واچول شي په دې کارت کې چې د اثر د بیوګرافۍ حیثیت لري د پر له پسې نمرې تر څنګه کله نور معلومات لکه ایا دا اثر د {put} څخه تر لاسه شوی ؟ له{vlak} یا صحنې څخه تر لاسه شوی؟ له سپور {spoor} څخه تر لاسه شوی او که یوه نمونه ده ؟ ددې تر څنګ د تر لاسه کېدو نېټه ضروري پاملرنه غواړي. {R,O,B} ادارې هغه دوه کارتونه

چې د همدې چارې لپاره کارول شویدي.

د کـارت توضـیح : {H,R,L, 98 Schelsberg} د هـیرلن د سـخیلبیرخ کلتور {R,O,B} د سپړنې دسولې اداري نوم دی .

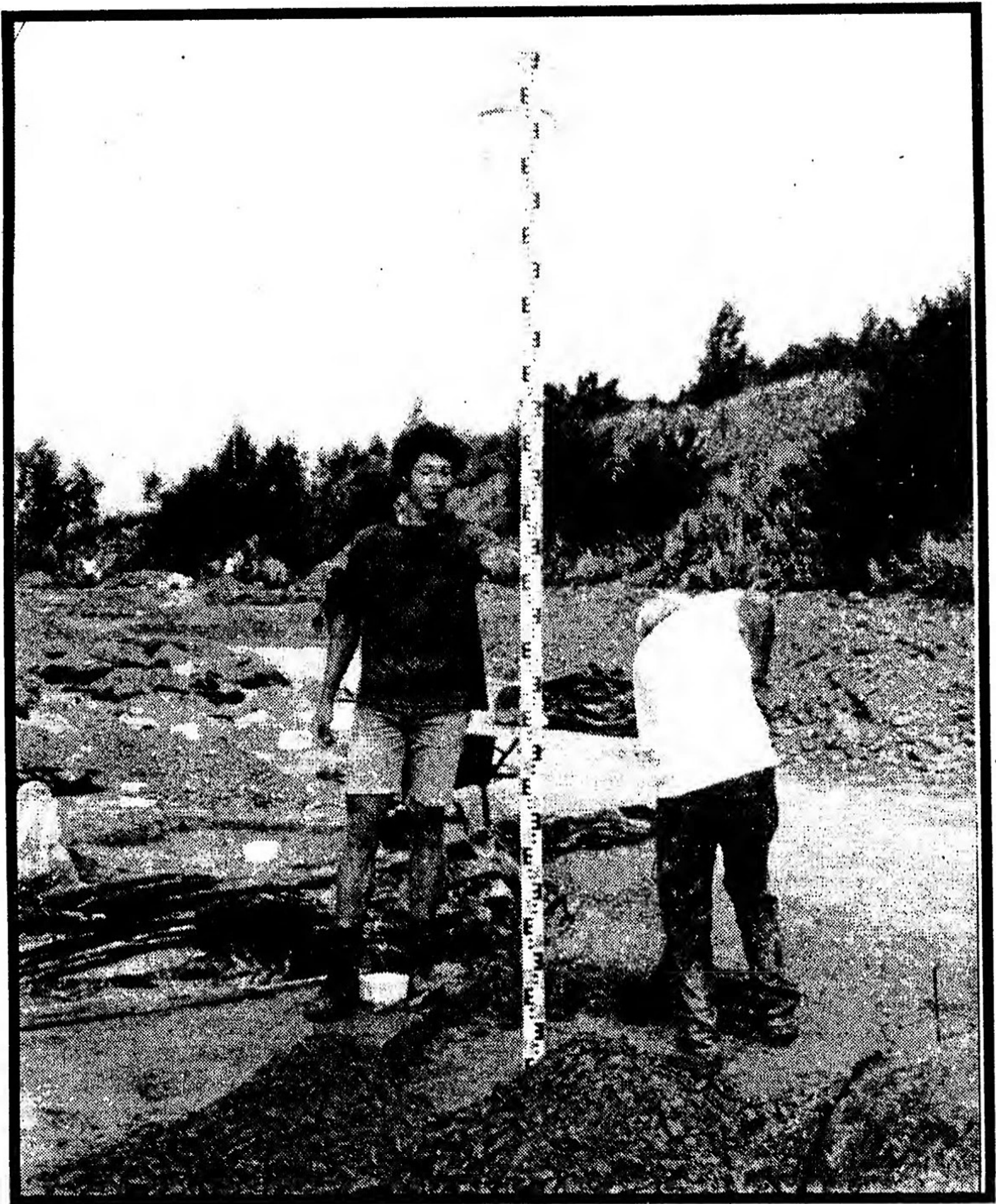
{98 HRI 000999} د هیرلن ۹۸ کال د کارت پرله پسې نمره {PUT} سـاحه، {VLOK} صحنـــه، {SPOOR} طبقـــه، {MANSTER} نمونه، {DATUMS} تاریخ یا نېټه.

د واتـرپـاس {Water pas} په وسیله د سپور {Spoor}د سـپړل شـوې اندازې ټاکل هم پوره دقت ته اړتیا لري د ټولې ساحې د عمومي سطحې ژوروالی د ځمکې له لومړنۍ طبقې څخه باید څرګند شوي وي یا پـه بلـه مانا باید معلومه وي چې تر سپړنې لاندې ساحه د ځمکې لـه لومړنـي قشر څخه په څومره اندازه ژوره ده تر هغه وروسته بیا د ساحې د هر سپور د ژورتیا اندازه ټاکل کېږي، واترپاس یا په دري ژبه کې ورتـه د دوربین اصطلاح ورکړ شوې ده په یوه ټاکلي ځای کې چې دهغې ورځې په جریان کې تغیر نه خوري یا په بله مانا نـه بېځایـه کېږي او د پټ{put} شماره یې هم ثبت کېږي له هغه دوربین څخه د سپور په دننه کې یو لـوی

خط کش یا {Liniaal Maaten} یا [داندازه کولو خط کش] د سپور په ټاکلي ځای کې درول کېږي او د جیودیزیکي اصولو پر بنیاد د سپور اندازه او ژوروالی څرګندوي ټاکل شوې اندازه د نقشې پرمخ د هغه سپور سکېل {Scala} په نظر کې نیولو سره لیکل کېږي [په لاندې دو عکسونو کې د بلجیم هېواد د بروکسل د لرغونپوهنې دیپارتمنت یو تن محصل {Alexander} چې د عملي زده کړو پراکتیک {Praktijk} لپاره د هیرلن سپړنو ته رالېږل شوی وو لیدل کېږي]

الکساندر {Alexander} د هیرلن {Heerlen} په لرغوني سیمه کې د {Water

د بلجيم هېواد يو تن د لرغونپوهنې محصل{Alexander} د اندازې پيداکولو خط کش (Liniaal maten) سره ليدل کېږي

له سپور څخه د عکس اخستل هم ځانته شرايط او د ځينو مراحلو ترسره کول ايجابوي، د بېلګې په توګه : هغه وخت چې له سپور څخه د عکس اخستلو اړتيا وي تر هر څه لومړی سپور او د سپور شا او خوا پاك کاري کېږي بيا د سپور په يو ټاکلې برخه کې يو کارت چې معمولا

چوکات شوی وي ایښودل کېږي [دا کارت د یو شمېر معلوماتو لرونکی وي چې تاسو یې یوه کاپي وینئ]په کارت کې د څېړونکې اداري نوم او ادرس، د پروژې او د پروژې اجراکوونکي نوم ،د ښاروالۍ نوم،کوډ او کال ،او د اثر نوم یا د سپور نومره لکه چې د کارت په یوه کاپي کې لیدل کېږي د {R,O,B} د عکس اخستلو فورمه او د همدې موسسې ادرس د کارت په یوې خوا لیکل شوي او په مقابل کې یې د پروژې نوم،دښاروالۍ نوم او کال او د اثر نوم لیکلو لپاره ځای ټاکل شوی دی، تر هغه وروسته په روښانه لیك {HRL-99} چې د {Heerlen 1999} کال د سپړنو نمایندګي کوي د کارت په وروستی برخه کې د ساحې،صحنه،پروفیل،سپور ،تاریخ،او د عکاس نوم لیکلو لپاره ځای ټاکل شوی دی، په هر ډول له همدې کارت سره یو ځای یوه وړه لوحه چې په سپین او سره رنګ جوړه شوي وي [د اندازې ښودلو لپاره] ایښودل کېږي او بیا د عکس اخیستلو چاره تر سره کېږي.

ROB
Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
Kerkstraat 1
38 11 CV Amersfoort

Proj. naam .... Proj. nr. ....
Gem. code + jaar .... Krt. bl. ....
Obj. naam .... Obj. nr. ....

Foto-opname formulier

HRL-99

Omschrijving:

Putnr.:
Vlaknr.:
Profiel:
Spoornr.:
Datum:
Fotograaf:

Volgnr.:

Neg. Nr.:
Dia Nr.:
Arch.:

لـه سـپور ځخـه راایسـتل شـوې خـاورې د زیـاتې څېړنـې لپـاره پـه
پلاستیکي کڅوړوکې اچول کېږي او د هرې {5CM} خاورې کڅوړې پـه
بیلابیله توګه د {Zeef machine} تـه د وینځلو او تصفیـې پـه غـرض وړل

کېږي، د وينځلو پروسه هم زياتې پاملرنې ته اړتيا لري، د زيف ماشين په خپل منځ کې د غلبېل په څېر وسيله لري، چې هغه ته{Zeef} وايي، نوموړې وسيله د ماشين په ټاکلي ځای کې ځای پر ځای کېږي او د شامپو او صابون [دا کمياوي مواد دي چې د همدې هدف لپاره توليد يږي]له اوبو سره يو ځای د سپور څخه د راوړل شويو خاورو مينځل تر سره کېږي [عکس] او د زيف ماشين په وسيله پاك وينځل

په عکس کې (Jos Deeben) او يوه محصله د زيف ماشين

(Zeef machine) شاته په کار بوخت دي.
شوي اثار د سپور له پخواني کارت سره يوځای په يوه پلاستيکي کڅوړه کې له نوي کارت سره چې په هغه کې هم د اثر په اړه فورمولتي معلومات دي اچول کېږي لنډه دا چې د سپړنې ورځني کارونه په همدې ترتيب پر مخ ځي، لرغوني اثار لاس ته راځي او په مناسبو پاکټونو او کڅوړو کې ساتل کېږي کله چې د ساحې ورځنی کار پای ته رسېږي د کار ټول وسايل لکه يوم، بېلچه، کلند ، دزيف ماشين، اونور ټول پاك او وينځل کېږي بيا وروسته د ترانسپورت هغه وسايط چې د سپړنې د عملياتو لپاره بېل شوي د سپړنو ګډونکوونکي خپلو خپلو درسونو ته رسوي [بايد وويل شي چې د سپړنو ګډونکوونکي ټول د خپلې خوښې کسان {Vrijwilig}دي چې د معاش او حق الزحمې په بدل کې کارنه کوي، بلکې د خپلې خوښې کار دی، د لرغونپوهنې مينه وال په هالند کې د سپړنو موسسو ته راځي او په خپله خوښه دکار لپاره نوم ليکي اود خپل کار وخت ټاکي، د سپړنو اړوند اداره له خپل پلان سره برابر د کار داوطلبان او د سپړنې پروګرام داسې تنظيموي چې هم کار پرمخ ولاړ شي او هم رضاکاران ستړي او مايوسه نه شي، د بېلګې په توګه د سپړنو په جريان کې د اوونۍ يوه ورځ د تفريح په نوم د مربوطې سيمې موزيمونو ،لرغوني ځايونو او پارکونو ته ځي کيدی شي په اوونۍ کې يوه ورځ يا د ځوورځو ځو ساعتونه وي] سپړنوله ګډونکوونکو څخه يو شمېر د شپې له خوا د هغو اثارو په مينځلو او پاکولو بوختېږي چې د ورځې په بهير کې يې تر لاسه کړي وي .
د اثارو د مينځلو او پاکولو کار هم پوره مواظبت او پاملرنه غواړي ټول هغه اثار چې پاك او ومينځل شي په خاصو فورموکې ثبت او راجستر کېږي، د بېلګې په توګه يوه هغه فورمه بايد ډکه شي چې د ورځې په جريان کې دټولو پيدا شويو اثارو لپاره اختصاص شوې ده [ايا لومړۍ فورمه] چې د کشف شويو اثارو د لست فورمه {Vondstenlist} يې بولي د {put}نومره د ساحې نومره پخوانۍ يا تعقيبي نومره د سپور نومره د نمونې کود ،پروفايل نمره او د يوې ورځې ترشيح ځای چې دا اثر

راټول شوی او که په سپور کې پیدا شوی داثاروتعداد په بنیادي ډول د
کومې سیمې څخه پیدا شوي او تاریخ یا نېټه هم لري په دې ترتیب ټول
هغه اثار چې د ورځې په جریان کې پیدا شوي په همدې فورمه کې ثبت
او راجستر کېږي، د همدې کشف شویو اثارو د لست فورمه
{Vondstenlijst} باید د خپلې پېژندنې علایم هم ولري لکه چې تاسې د
فورمې فوتوکاپي وینئ چې په هغې کې د {R,O,B} نوم او ادرس په
روښانه لیك لیکل شوی دی، ددې تر څنګ د پروژې نوم د ښاروالۍ نوم
او د اثرکوډ یاد اثارو د مجموعې نوم او همدا شان د پروژې نومره د
کارت نومره او د موضوع او مضمون یا اثر نومره هم په دې فورمه کې
واضحه لیدل کېږي دا فورمه چې د اثارو د ضروري پاکېدنې او
مینځلو وروسته لیکل کېږي، د ساحوي څېړنې د عملي کار وروستنی
کار ګڼل کیږي لرغونپوه څېړونکی ټول راجستر شوي اثار او د هغو
لست موزیم او یا بلې موسسې ته چې پخوایې د قرارداد په وسیله ښودنه
شوې وي ورکوي.

ROB Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek

VONDSTENLIJST

Proj.naam
Gem. code + jaar
Obj. naam

Proj. nr
Kr. bl
Obj. nr

Put	Vlaknr	Volgnr	Spoornr	Monstercode	Profiel	Vondstomstandigheden/verzamelwijze	Inhoud	Bijz. vondsten naar	Datum

د سپړنو په جریان کې لرغونپوه څېړونکی باید له ورځینیو مسایلو سره د دقت او پاملرنې تر څنګ ابتکاري چلند او رویه ولري په دې مانا چې د سپړنې کار په ټولو سیمو او دلرغونو زمانو په ټولو دورو کې یو ډول نه دی اوان د یوې ورځې کار د بلې ورځې له کار سره بنایي تفاوت او توپیر پیدا کړي او یا دا چې د کار په جریان کې داسې یوه پېښه وشي چې وړاندېزېې نه وي شوی، باید لرغونپوه څېړونکی د غیر ناڅاپي پېښو پر وخت ځان ورك او له لاسه ورنه کړي او یا داسې هم واقع کېږي چې د ساحې په یوه برخه کې د ډېر ارزښتمن اثر څرك ولګېږي لرغونپوه څېړونکی باید د ساحې نورې برخې هېرې نه کړي او خپله پاملرنه یوازې هغه اثر ته ونه ګرځوي، په هرډول د سپړنې چارې ابتکاري چارې دي نو ځکه لرغونپوه څېړونکی هم له مسایلو سره باید ابتکاري چلند ولري په ټینګارسره د یادونې وړده چې د سپړنې سیمه او د سپړنې لپاره د ټاکلې دورې په اړه د سپړنې چارې او د سپړنې میتودونه کاملا توپیر لري، پورتنۍ یاده شوې پروسه په یوه خاورینه غونډۍ کې د ډبرې دورې، په ځانګړې توګه د نوې ډبرې منځنۍ دورې یا {Middenneolithisch} ته غوره ګڼل شوې ده، ځکه له همدې میتود څخه چې یادونه یې وشوله کار واخستل شو او له دې طریقې څخه په کار اخستنې سره د سپړنې چارې ډېرې په بریالیتوب پرمخ تللې او وروستۍ پایلې یا نتیجې یې هم د هالند هېواد د لرغوني تاریخ په ځانګړې توګه د ډبرې د منځنۍ دورې لپاره ډېرې ارزښتمن او دنویو معلوماتو راوړونکې سپړنې وګرځېدلې، د سپړنې هغه عملیات چې د اندهوفن{Eindhoven} د ښاروالۍ مربوطاتو، په ځانګړي ډول{Smal Eindhoven} په سیمه کې چې د منځنۍ پېړۍ {Middel eeuws} اثار یې درلودل او د سپړنو مشري د همدې ښاروالۍ د لرغونپوهنې ادارې د مشر {Nico Arts} پر غاړه وه د سپړنې

میتود يې د هیرلن د سیمې د سپړنې له میتود ځخه متفاوت و [په دې سپړنو کې هم لیکونکي برخه درلوده] خو هغه سپړنې چې د {Merhoven} په نوم په لرغونې سیمه کې تر سره شولې د سپړنې د میتود له مخې د هیرلن د سپړنې د میتود او دکار له ډول سره ورته والی درلود ، لنډه دا چې د هرې لرغونې سیمې او هرې لرغونې دورې د میتود او د چارو د سمبالتیا ډول د سیمې او دورې په ایجاباتو پورې اړه لري خو د لرغونپوه څېړونکي ابتکاري چلند د سپړنو او څېړنو په پرمختګ او تنظیم کې بنیادي رول او ارزښتمنه برخه لري .

څلورم څپرکی

د لرغونو اثارو بیا جوړونه

د لرغونو اثارو زیاته برخه په مستقل او یا هم ویجاړ شوي ډول د لرغونپوهانو لاس ته رسېږي دا ډول مواد او اثار که له ډبرې څخه جوړ شوي وي او که له فلز او یا عضوي موادو څخه بیا هم بیا جوړولو ته اړتیا لري لرغونپوهان اود لرغونو اثارو د بیا جوړولو متخصصین له خپلو خاصو علمي میتودونو څخه په ګټې اخستنې سره دا اړتیا لرې کوي او نوموړي پوهان زیار باسي چې لرغونی [شی] په هماغه شکل چې پخوایې درلود [د کار اخستنې په اولو وختونو کې]د بیا جوړونې هڅې تر سره کړي .

د لرغونو اثارو بیاجوړونه {Repareren} په دوه ډوله تر سره کېږي، لومړی د لرغوني اثر[شي] بیا جوړونه په تیوریکي ډول [ګرافیکي عددي او نور] دویم د لرغوني اثر بیا جوړول په طبیعي ډول یا د اثر مادي جوړښت [د هغه شي له پارچو او ټوټو څخه] معمولا د لرغونو اثارو تیوریکي بیاجوړونه د علمي څېړنو په منظور تر سره کېږي په داسې حال کې چې د لرغوني اثر طبیعي بیاجوړونه د موزیمي ښودنې

[نمایش موزیم] په منظورترسره کېږي چې د لرغونو اثارو د بیا جوړونې دواړه ډولونه ځانته خپل خاص پرنسیپونه او میتودونه لري چې په لنډه توګه به ددې اصولو یادونه وکړو:
تر هر څه دمخه ددې مطلب یادول ضروري دي چې د لرغونو اثارو له بیا جوړونې څخه هیله او هدف څه دی ؟ دې پوښتنې ته یو ډېر لنډ ځواب شته او هغه دا چې اول د لرغوني اثر بیاجوړونه د علمي څېړنو د ښه بري او له هغو څخه د منطقي پایلو د تر لاسه کېدو په نیت د لرغوني اثر بیاجوړول ضروري دي، دویم دا چې د موزیمونو مینه وال هغه اثار چې په پخوانۍ څېره او شکل ووینې د زیاتې پاملرنې وړ یې ګرځي، نسبت هغه اثر ته چې توټې یې ایښودل شوې وي [۲۵:۲۶]
د لرغوني اثارو تیوریکي بیاجوړونه په لرغونو اثارو کې د هغو پدیدو بیا راپیدا کول دي چې په تخنیکي،تکنالوژیکي،او وظیفوي لحاظ یې مطالعه او څېړنه زیات ارزښت لري، د تیوریکي بیاجوړونې د کار نتیجه کېدی شي د حساب،فورمول،شکل،چارت،انځورونو،او حتا کلماتو د توضیح په څېر وړاندې شي، په هغه صورت کې چې د تیوریکي بیاجوړونې د کار په نتیجو پوره باوري واوسو کېدی شي له نوموړي اثر څخه د ارزښتمنې منبعې په توګه د لرغونو اثارو د څېړنې لپاره ګټه پورته کړو که ددې مثال بل اړخ ته وګورو د لرغونو اثارو تیوریکي او له هغې جملې نه ګرافیکي بیاجوړونه په عمده ډول د لرغونپوهانو ډلې ته ضروري او لازمي ده چې د لرغونو اثارو په هکله علمي څېړنې تر سره کوي .
د لرغونو اثارو طبیعي بیاجوړونه د دود په ډول پنځوس فیصده د هغو پارچو ضرورت او موجودیت لازموي چې لرغونی [شی] ورڅخه جوړوو، که چېرې یو لرغونی خاورین لوښی په نظر کې ونیسو او وغواړو چې د طبیعي بیاجوړونې په ډول یې جوړ کړو په هغه صورت کې ضروري ده چې د نوموړي خاورین لوښي لږ تر لږه په سلو کې پنځوس پارچې یا ټوټې وجود ولري چې وکړای شو په طبیعي ډول هغه خاورین لوښی بیاجوړ کړو چې په پخوا زمانو کې د انسانانو د ګټې

اخستني لپاره موجود و، د لرغونو اثارو دا ډول بیاجوړونه د موزیمي ښودنو[نمایشات موزیمي]لپاره ضروري او ډاډمنه طریقه ده .
که د لرغونو اثارو ددې دوو طریقو له تفصیلي بحث څخه تیر شو ضروري برېښي چې د موضوع په اړه د بېلګې په توګه د ځینو لرغونو اثارو د بیاجوړونې د هڅو پروسه په لنډه توګه بیان کړو، خو وړاندې تر دې چې د بېلګو پر بحث پیل وکړو لازمه ده چې دیوه مجهز لابراتوار او په هغه کې دهغو موادو چې د اثارو د بیاجوړونې لپاره ضروري دي یادونه وشي .

الف : مجهز لابراتوار : تر هر څه دمخه د ترمیم او بیاجوړونې لابراتوار باید داسې ځای کې موقعیت ولري چې لازمه روښنایي،هوا،د تحویې وسایل،او منظم برېښنایي مصون سیستم ولري، په لابراتوار کې باید د الماریو بېلابېل ډولونه موجود وي لکه ښیښه یې الماری،فلزي الماری، د لرګیو الماری چې د لرغونو اثارو د ساتنې او پالنې لازم شرایط برابر کړای شي، ددې تر څنګ ځینې مخصوصې الماری چې د کیماوي موادو د ساتنې لپاره جوړېږي هم باید په لابراتوار کې موجود وي، د لرغونو اثارو د بیا جوړونې په منظور په کیماوي او رادیواکتیفي موادو باندې د کار کولو لپاره لاندې وسایلو ته اړتیا شته : مخصوص کیماوي لوښي په بېلابېلو اندازو چې ځیني یې دښیښې ځینې یې فلزي وي ربړي لاس پوښې [دستکش هاي رابري]ګیرامونه،عطرښندونکي پنبه،ململ،د اندازه کولو وسایل،لکه طبي ترازو،ډول ډول وزنونه،درجه لرونکي بېلابېل لوښي،ترمامیترونه،زنګ لرونکي ساعت،او نور په همدې ترتیب لیدنیز وسایل[وسایل بصري]میکروسکوپ،زره بین،اود هغې ډولونه او نور د لرغونو اثارو د پاکېدو لپاره کلك اونرم فلزي، پلاستیکي ،مومي،برسونه،ډول ډول ړمنځی دجراحی چړې اود هغوډول ډول سیتونه! د فلز پرېکولو بیاتي او دا ډول نور وسایل .
په لابراتوار کې باید ځینې کیماوي مواد هم موجود وي لکه

مصنوعي کنډرې [صمغ مصنوعي] پولي بيتل ميتا کريلايت،پولي وينل بوتيرال،پولي وينل اسکاك او نور عضوي محلولونه لکه اسيتون، ګيستون،ستيرايت،بنزول،او نور. انتي سيپتکونه : خالص سپرايت،فورمالين،تيمول او نور.

تېزابونه لکه : د ګوګړو تېزاب،د مالګې ،سرکې،ليمو تېزابونه او نور. قلوي ګاني: سوديم هايدرواکسايد ،پوتاسيم هايدرواکسايد او نور د نرمېدلو وسايل: ګلسيرين،د رسم غوړي،کوچك، پارافين،طبيعي موم او نور چونه [اهاك] هم بايد موجود وي تر ټولو مهمه خبره د اور وژلو وسيله او د خطر زنګ بايد حتما موجود وي چې کارکوونکي د لاژم امنيت په لرلو سره خپلې هڅې تر سره کړي، په لابراتوارونو کې ياد شويوشيان او يو زيات شمېر نورو مواد چې دلته يې يادونه نه ده شوې بايد موجود وي چې د لرغونو اثارو د بياجوړونو پروسه په ښه ډول پرمخ ولاړه شي، خو ددې ترڅنګ بايد لرغونپوه سره دځينو کيماوي او مصنوعي موادو او وسايل وي چې په ساحه کې د سيمو د سپړلو او څېړلو پر وخت ورڅخه ګټه واخلي او له هغو څخه لومړنی او عاجلې مرستې پوره کړي، اوس به د لرغونو اثارو د بيا جوړولو د څو بېلګو په توګه د خاورينو لوښو يادونه وکړو، څرګنده به شي چې د خاورينو لوښو بياجوړول کومې مرحلې لري او تر څه ډول عملياتو وروسته بيا موزيم ته د لېږلو جوګه کېږي د موزيم په ويترونونو کې د مينه والو پام ځان ته واړوي.

ب : د خاورين لوښي بيا جوړونه : لرغوني خاورين لوښي هغه وسايل دي چې له اخښل شويو ختو څخه جوړې شوي او د اور د تودوخې په وسيله د اومه حالته پاخه حالت ته رسېدلي وي، دا ډول خاورين لوښي په بېلابېلو شکلونو او څېرو د لرغونپوهانو له خوا په لرغونو سيمو کې د سپړنو په جريان کې رابرسيره کېږي، دا ډول خاورين لوښي چې پخوانی انسانانو کارولي او ورڅخه يې ګټه اخستې ده، په عمومي توګه د مقاومت په دريو حالاتو کې تر لاسه کېږي .

لومړی حالت يې ډاډمن حالت يا [قناعت بخش خوب]دويم حالت يې

ویجاړشوی حالت او دریم حالت یې زیات ویجاړ شوی حالت دی یا په بله مانا لرغونی خاورین لوښی په عمومي توګه په دریو حالتونو کې تر لاسه کېږي، لومړی حالت یې هغه دی چې لوښی نسبتا ثابت پاتې شوی وي هغه ته د قناعت وړ حالت هم وایي دویم حالت یې هغه دی چې خاورین لوښی په کلي یا قسمي توګه نه وي خراب شوی یوازې ځینې برخې یې خرابې شوې وي هغه ته ویجاړ حالت وایي او دریم حالت یې هغه دی چې شی په کلي توګه له خپل اصلي حالت څخه وتلی وي یوازې د علایموشته والی یې پر موجودیت دلالت وکړي، دې حالت ته ډېرویجاړشوی حالت وایي [۲۵:۳۶]

ددې درېو حالتونو د پاکولو او بیاجوړولو طریقې او میتودونه یو له بله سره توپیر لري په دې برخه کې ددرېو حالتونو له لنډ بیان سره بحث ته دوام ورکوو .

لومړی حالت : هغه خاورین لرغونی لوښی چې د قناعت وړ حالت یا ډاډمن حالت کې لاس ته راغلی وي زیاتو هڅو ته اړتیا نه لري ښایي دا ډول ظروف او لوښي په ډېره لږه اندازه پیدا شي چې یوازې د اهکي رسوباتو لرونکي وي، کېدی شي د لوښي پرمخ د اهکي رسوباتو له منځه وړلو لپاره له یو نسبتا سخت پلاستیکي برس څخه کار واخستل شي او په عادي اوبو منځلو یې پخوانی حالت اعاده شي په ځینو خاصو حالاتو کې کله نا کله له جراحي چاقوګانو څخه هم کار اخستل کېږي په دې ډول نه چې د لوښي کیفیت ته تاوان ورسوي فقط ددې چاقوګانو په وسیله د لوښي ځینې مضمین اهکي ټکي چې دلوښي پرمخ ښکاري لرې کېدی شي چې دا هم د متخصیصینو لازم مهارت ایجابوي .

دویم حالت : که چېرې لرغونی خاورین لوښی په ویجاړ شوي حالت کې په لاس راشي په هغه صورت کې دلرغوني لوښی پر مخ د اهکي قشرو له منځه وړلو لپاره ضروري ده چې د مالګې تېزاب له اوبو سره یوځای په یوه بنیبنه یي لوښي کې واچول شي او خاورین لوښی ورو

ورو ښينبه يي لوښي کې ورغوړه شي، دا لرغوني خاورين لوښي تر هغه وخته په همدې محلول کې ساتل کېږي چې د هغه پرمخ اهکي قشر او لکۍ له منځه ولاړ شي. په ياد بايد ولرو چې د لرغوني خاورين لوښي پرمخ د اهکي قشر ضخامت د توجو وړ دی کـه چېرې د اهکـي قشـر ضخامت د لوښي پرمخ زيات وي په هغه صورت کې له يوې خوابايد لرغوني لوښي تر زياته وخته پـه محلول کـې وساتل شـي او لـه بلې خوابايد د تېزابو [دمالګې د تېزاب] فيصدي لوړه کړو چې وکړای شي اهکي قشر پـه خپل ځان کې حل کړي، کله چې د اهکي قشر څخه د لرغوني خاورينت لوښي په پاکېدو مطمين شو بيا نو لرغوني لوښي د ګيرۍ يا دستګير په وسيله له محلول څخه رابهروو په دې برخه کې بايد زيات احتياط وشي کله چې خاورين لوښي د تېزابو څخه وايستل شو بايد هڅه وشي چې له تېزابو څخه پاك او له اوبو څخه وچ شي کله چې په پوره ډول لوښي له تېزابو څخه پاك او وچ شو لـه سره بايد پـه روانو اوبو کې کېښودل شي چې هغه پخواني جدارونه او منفذونـه چې پـه لوښي کې وو راڅرګند شي، دا وروستۍ پروسه د ډبرينو اثارو لپاره ضروري نه ده.

دريم حالت: که چېرې يو لرغوني خاورين لـوښي پـه زيـات ويجاړ شوي حالت کې لاس ته راشي د نوموړي خاورين لوښي بياجوړونه او پاکېدنه زياتې هڅې او هاند ته اړتيا لري.

لومړی بايد دا خاورين لوښي په يوه مرطوب او نرم بـرس پاك شي او په دې ترڅ کې بايد هڅه وشي چې د لوښي بهرنۍ رنګ ته زيان ونه رسېږي او يا لااقل د زيات تغير مخنيوی وشي او د ټوټو د بيا پيوند په صورت کې بايد پاملرنه وشي چې زيات مصنوعي او يا طبيعي کنډرې د لوښي پرمخ ښکاره نه شي که چېرې اړتيا ليدل کېږي بايد د لوښي له دننه خوا څخه د سريښو له استعمال څخه کار واخيستل شي ددې ډول لوښو څخه د اهکي قشر له لريکولو لپاره د تمپانيکي څخه چې پـه تېزابو لړلی وي کار اخستل کېږي او دا عمليه يوازې د لاسپوښو پـه وسيله تر سره کېږي، کـه چېرې لرغوني خاورين لوښي پـه هغه اندازه

خراب او ویجاړ نه وي چې یوازې د اهکي قشر په وسیله پیوند شوی وي
په هغه صورت کې باید لاندې عملیه په نظر کې ونیول شي: د لرغوني
خاورین لوښي حالت ته باید پاملرنه وشي په داسې حالت کې چې دا
لوښی زیات منفذونه لري او له ځمکنیو محلولونو څخه په زیاته اندازه
مشبوع وي، په هغه صورت کې درطوبت ژر ترژره لرې کول ښایي د
نوموړي لوښي دله منځه تللو سبب وګرځي نو ځکه باید هڅه وشي چې
د مالګینو محلولونو د لرې کولو زمینه برابره شي او یا د هغو منفذونو
پرمخ پنبه کېښودل شي چې په ژلاتینو لړلي وي او همدا شان په سلو کې
د پنځوسو په اندازه ګلیسرین دی هم ورسره ګډ شي، له دې سربیره
خالص الکول هم ضروري وي چې یوه انتي سپتیك ماده [ضد مکروب]
ځینې جوړېږي په دې ترتیب کیدی شي د رطوبت د لیرې کولو زمینه
برابره شي.

وروسته له هغې چې دزیات ویجاړ شوي خاورین لوښي پر مخ د
اهکي قشر د لرې کولو پروسه او عملیه پای ته ورسېدله لوښی د
وچېدلو لپاره په یوه مخصوصه الماری کې چې زیات حرارت په کې
موجود نه وي ایښودل کېږي د وچېدو لپاره کېدی شي له یوې داسې
کوټې څخه هم کار واخستل شي چې سیوری په کې وي، او د لمر رڼا
هغه ته ونه رسېږي او هم په ازاده هوا کې دا عملیه تر سره کېدلای شي
که چېرې دا ډول لرغوني خاورین لوښي ته چې د وچېدلو لپاره تیارشوي
وي د لمر وړانګې ورسېږي ښایي د دې لوښي بهرنی قشر ویجاړ اود
هغې پرمخ درزونه راپیدا شي په هر صورت په مجموع کې د خاورینو
لوښو د بیا جوړونې او ترمیم لپاره دوه لویې طریقې شته چې لومړی
طریقه یې د خاورینو لوښو دسطحې بیاجوړول دي چې په دې دواړو
طریقو کې له مصنوعي کنډرو [صمغ] څخه کار اخستل کېږي په دې
ترتیب هغه خاورین لوښي چې د بیاجوړولو لړی یې وهلې ده د
لرغونپوهانو لپاره هغه مناسب اثار چې باید وڅېړل شي او یا پر هغو
باندې د علمي تحقیقاتو د یوازینی منبع او ماخذ اتکا وشي د ګټې
وړنه شي ګرځېدلای دا ډول اثار یوازې په موزیمونو کې د ننداري لپاره

ایښودل کېږي.
وروسته له هغه چې زیات ویجاړ شوي خاورین لوښي په الماری کې چې د تودوخي درجه یې تر یوسل لسو درجو سانتي گراده لړه وي وچ کړو دبیاجوړوني او ټینگښت لپاره لاندې کمیاوي موادوته اړتیا لیدل کېږي له ۳ څخه تر ۱۰ فیصده پورې مصنوعي کندرې، لکه پولي بوتیرال،تیزاب لرونکي میتاکربلایت،پولي وینیل بوتیرال،بنزول لرونکي الکول او قلوي، له دې موادو څخه دلرغوني خاورین لوښي په سطحي ټینگښت کې کاراخیستل کېږي او د یوه نرم برس په وسیله ورو ورود لوښي پرمخ کارول کېږي.
چې نوموړي مواد په کامله توگه په لوښي کې جذب شي او که چېرې په اساسي ډول د لوښي ټینگښت په نظر کې وي په هغه صورت کې ټول لوښي له نوموړو موادو څخه په جوړ شوي نسبتا غلیظ محلول کې ایښودل کېږي [باید پاملرنه وشي چې ددې ډول عملیې پر وخت د تودوخي درجه تر ۳۵ درجو زیاته نه وي ځکه چې د اور اخستلو امکانات لري]او پس له هغه چې مواد یې په خپل ځان کې جذب کړل بیرته ایستل کېږي او په نوموړي لوښي کې له بهرنۍ او دننۍ خواو څخه د اضافي موادو لرې کولو پروسه هم باید په زیاتې پاملرنې سره تر سره شي، ځکه چې کېدی شي د لوښي کومه پارچه یا ټوټه بې ځایه شي په هغه صورت کې د دویم ځل لپاره د همدې پروسې تر سره کول زیات مفید نه برېښي، په هر صورت کله چې د لوښي شا او مخ پاك شو بیا د ننداري لپاره د موزیم په ویټرینونو کې ایښودل کېږي [۲۵:۴۶]
د خاورینو لوښو د بیاجوړولو لپاره ضروري ده چې د هغه لوښي لږترلږه ۵۰ فیصده پارچې او یا د هغه دتنې برخې ولرو، د طبیعي جوړونې په پروسه کې د لوښي د جوړولو کار د لوښي اخرې برخې ته رسیږي لومړی د لوښي د خولې برخې پارچې د مېز پر یوه خوا ایښودل کېږي بیا د لوښي دمنځنۍ برخې پارچې د مېز پر بله برخه ایښودل کېږي او بیا د لوښي د وروستنۍ برخې [قاعده] پارچې د مېز پر بله برخه ځای پر ځای کېږي او په دې ترتیب د بیاجوړولو کار دوام مومي

باید متوجه اوسو چې د خاورینو لوښو د جوړولو پروسه ډېره ورو او بطي وي. باید هڅه ونه کړو چې هغه په مصنوعي ډول سریع کړو، ځکه چې په سریع او چټك جوړولو کې د سهوې او غلطۍ امکانات زیات وي کله چې د لوښي له دریو برخوڅخه لویې پارچې یابلاکونه جوړ شول بیا نو [بلاکونه] یا د لویو پارچو د [د درې لویو پارچو]یو ځای کېدل تر سره کېږي چې باید په افقي ډول سره وصل شي.

ج : د فلزي اثارو بیاجوړول : د فلزي اثارو مرمت کاري له هغه اثر څخه د اوکسایدو قشر(زنګ) لرې کوي دا وظیفه هغه وخت ښه ترسره کېدلای شي چې تر مرمت کارۍ لاندې اثرواضیح وي یا په بله مانا پېژندل شوی وي چې د اکسایدونو [زنګونو]د منځته راتللو او د هغه اثر پرمخ د پاتې کېدلو زمانه او دوره یې څرګنده شي او د هغه زنګ خصلت او مقاومت وپېژندل شي، د بېلګې په توګه که چېرې د یوه فلزي اثر مخ ټول په اهکي یا زنګي قشر پوښلی وي او موږ ونه شو کړای چې په عادي توګه هغه وپېژنو په هغه صورت کې ضروري ده چې له رادیوسکوپ څخه کار واخلو که چېرې په لابراتوار کې دا ډول رادیوسکوپ نه وکېدی شي چې له طبیعي رادیوسکوپ څخه د هغه اثر د پېژندلو په لاره کې استفاده وکړو، په هر صورت فلزي اثار د خپل حالت د پېژندلو له مخې پر څلورو کټه ګوریو وېشل کېږي:

ښه یا ډاډمن حالت : د فلزي اثارو ښه یا ډاډمن حالت هغه حالت ته وایي چې فلزي/اثر یا [شی] مکمل روغ ساتل شوی وي، یوازې د یوه نازك اهکي قشر په وسیله پوښل شوی وي برونزي اثار چې ډاډمن حالت ولري هغه د یوه نازك جلالرونکي تاریك پوښ لرونکی وي

دقناعت وړ حالت : هغه حالت ته د قناعت وړ حالت ویلای شو چې د فلزي اثر یا [شي]اصلیت یا ذات مکمل جوړ وي خو بهرنی قشر یې د یوه ډبل یا پنډ زنګ [اکساید]په وسیله پوښل شوی وي.

وران حالت : وران حالت هغه حالت ته وایي چې فلزي اثر یا

(شی)

هغه ساختمان چې پخوایې درلود له منځه تللی وي فقط هسته یې سالمه پاتې وي نور ټول اثر د [اکساید] زنګ په وسیله یا له منځه تللی وي او یا داسې پوښل شوی وي چې اصلي شکل ته یې تغیر ورکړی وي .

ویجاړ حالت : دا حالت نو د فلزي اثر هغه حالت ښیي چې اثر بیا [شی] په کلي ډول پر اکساید تبدیل شوی وي د داسې لرغوني فلزي اثر په بهرنی سطحه کې لوړې او ژورې[کروپ شوي] ښکاري شکل یې تغیر شوی او جسامت یې زیات شوی وي .

د هغه اثر مرمت کاري چې په ډاډمن حالت کې تر لاسه شوي وي کېدی شي په مېخانیکي ډول[د لاس په وسیله] تر سره شي ټول هغه اضافي مواد او نازك زنګ چې د فلزي اثر پرمخ ښکاري باید دلاس په وسیله لرې کړو او که چېرې ځینې د زنګ ټلامې [اکساید] د[شي] پرمخ لاپاتې وي کېدلای شي هغه د رقیق تېزابي محلول په وسیله لرې کړو، وروسته له هغې چې د لرغوني فلزي اثر میخانیکي عملیات پای ته ورسېدل هغه باید په پاکو او مقطرو اوبو څو ځله ومینځل شي همدا پروسه پر هغو اثارو چې له برونزو څخه جوړ شوي وي د تطبیق وړ ده، د[شي]پرمخ د زنګ علامې د جراحی د چاقو او د فولادي ستنې په وسیله له منځه وړو، پر برونزي اثارو د اکساید یا زنګ ټولې علامې باید له منځه یوړل شي دا ځکه چې که ځینې علامې د اثر یا [شي]پرمخ پاتې شي بیاد اکساید کېدو پروسه په چټکی سره پرمخ ځي که هر څه یې د ساتلو لوري ته پاملرنه هم وشي بیا هم مفید نه تمامېږي، د برونزو لرغونی اثر تر مېخانیکي پاکېدو وروسته باید په ګرمو اوبو ښه ووینځل شي د هغه فلزي اثر لپاره چې په قناعت وړ حالت کې یا ویجاړ حالت کې ترلاسه شوي وي د مېخانیکي پاکاری تر څنګ د هغه اثر د پاك کاری او مرمت لپاره له دوو کیماوي برقي امکاناتو څخه کار واخلو په دې برخه کې لاندې مطالبو ته پاملرنه په کار ده .

۱ـ وروسته له هغه چې د اثر یا [شي] زنګ په زیات دقت د اوبو په وسیله ووینځل شي نوموړی اثر په یوه تشت کې چې په هغه کې پخوا له

پنځو څخه تر لسو فیصدو سودیم هایدرواکساید او پوتاشیم هایدرواکساید اچول شوي وي د لسو یا دولسو ساعتونو لپاره ایښودل کېږي وروسته له هغه باید لس فیصده تېزاب په ځانګړې توګه عضوي تیزابونه لکه د لیمو تېزاب،سرکه،او نوردې په تشت کې واچول شي، وروسته له هرو پنځلسو دقیقو فلزي اثر [شي]دی د نرم برس په وسیله په اوبو کې ووینځل شي د اوبو حد او اندازه باید هومره وټاکل شي چې د زنګ د مینځلو توان ولري دا عملیه تر هغو دوام کوي چې فلزي اثر یا [شي]مکمل له اکساید یا زنګ څخه خلاص شي، وروسته له هغې چې د پاکارۍ پروسه پای ته ورسېدله بیا فلزي اثر یا [شی] په یو بل تشت کې چې په هغه کې له پنځو څخه تر لسو فیصدو پوتاشیم هایدرواکساید یا سودیم هایدرواکساید محلول موجود وي غوټه کېږي تر څو د تېزابو خاصیت منحل او له منځه ولاړ شي، وروسته بیا اثر د ګرمو او تودو اوبو په وسیله مینځل کېږي او په ځانګړې الماري کې چې د حرارت درجه یې لږه وي ایښودل کېږي چې وچ شي. د یادونې وړ ده چې د فلزي اثارو د پاك کارۍ او مرمت لپاره له مېخانیکي،کیماوي،الکترونیکي لارو څخه کار اخیستل کېږي خو د عادي فلزي اثارو او نجیبه فلزي اثارو د پاك کارۍ او مرمت کارۍ میتودونه بېل دي چې د موضوع متخصصین یې د استعمال موارد پېژندلای شي.

د: د عضوي اثارو بیاجوړونه: د عضوي اثارو بیاجوړونه له نورو ډبرینو،فلزي،او خاورینو اثاروسره توپیر لري هغه عضوي اثار چې مرمت کار به ورسره مخامخ وي کېدلای شي چې له لرګي څخه جوړ شوي وي یا د حیواناتو له پوستکي او وړیو څخه یا هم له هډوکو څخه جوړشوي وي. عضوي اثار نسبت نورو اثارو ته له خپل چاپېریال څخه زیات متاثره کېږي که چاپېریال زیات لنده بل ولري پر عضوي موادو او اثارو یوډول تاثیرات څرګندېږي او که بالمقابل وچ محیط هم وي بیا اثار په خپل وجود کې بل ډول تاثیرات لري خو په وچ محیط کې نسبت لنده بل ته د عضوي اثارو د پایښت او مقاومت حالت زیاتېږي په دې برخه کې به له لرګیو څخه دجوړ شویو لرغونو اثارو له بیاجوړونې او پاك کارۍ څخه د

بېلګې په توګه یادونه وکړو .

د هغو اثارو بیاجوړونه او مقاوم کول ستونزمن کار دی، په زیاتو مواردو کې ددې ډول اثارو پوره مرمت او بیاجوړول د هغه اثر د زیات تحریف او بدلون سبب ګرځي، همدې کبله یوازې په ډېر ضروري حالت کې له لرګي څخه جوړشوي لرغوني اثار په کلي ډول ترمیم او د بیاجوړونې کار یې تر لاس لاندې نیول کیږي هغه لرغوني اثر چې له لرګیو څخه جوړ شوی وي، مرمت او بیاجوړونه یې حتمي وګڼل شي، لرغونپوه څېړونکي یا د موزیم کارکوونکي باید لاندې ټکوته پاملرنه ولري : د لرګي لرغوني اثر د ټاکلي حرارت په وجه [چې د بخار په وسیله منځ ته راځي] د نرمېدلو لپاره مرطوب ساتل کېږي او په دې ترتیب له لرګي څخه جوړ شوی لرغوني اثر د تاوېدلو او انعطاف توان مومي خو په بدل کې د هغه مقاومت لږېږي [باید زیاته پاملرنه وشي چې لرغوني اثر مات نه شي]وروسته له هغې چې د انعطاف توان یې وموند بیا په بل قالب یا هغه لرګي کې چې د قالب په ډول جوړ شوی وي ځای پر ځای کېږي او یا هم د دوو نورو لرګیو تر منځ چې خپل پخواني شکل واخلي کلک ساتل کېږي په دې وخت کې باید متوجه اوسو چې د لرغوني اثر پر ټولو برخو باید فشار یو ډول وساتل شي دا چې د فشار حد او اندازه باید څومره وي دا د څېړونکي او مرمت کوونکي صلاحیت دی ان که چېرې د فشار له وجې د دوو تختو تر منځ لرغوني اثر مات هم شي اجازه نه شته چې تر پوره وچېدو پورې هغه د تختو له منځه وباسي کله چې لرغوني شی وچ شو بیا یې د سریښولو پروسه پیلېږي .

له لرګي څخه جوړ شوی لرغوني اثر باید په ورو او کرارۍ سره وچېدو ته پرېښودل شي که نه ښایي د ژر وچېدو له وجې یا مات شي او یا هم عارضه پیدا کړي، یا په بله مانا درزونه پیدا کړي، که چېرې اثر انعطاف وموند په هغه صورت کې باید د وچېدو پروسې ته لږترلږه څو شپې او څو ورځې منتظر پاته شو، په دې صورت کې باید د اثر د مصونیت په خاطر ځینې محلولونه لکه انتي سپتیک یاد ندریالین په ټاکلي فیصدۍ سره لرغوني اثر ټول غوړ شي څو د عارضي تکلیف مخنیوی یې وشي، کله نا

کله له ځینو هغو اثارو چې له لرګیو څخه جوړ شوي وي د مصنوع کندړو[صمغ] څخه په ګټه اخستنې سره د بیاجوړونې پروسه پرمخ بیایي، د ترمیم د کار په پای کې باید لرغونی اثر د مصنوعي کندړو[صمغ]په وسیله سرېښ شي کله نا کله دا د یوې وسیلې په واسطه په منظمه توګه د لرغوني اثر پرمخ شیندي او ټولو برخو ته په مناسبه اندازه سرېښ رسېږي او کله نا کله لرغونی شی د سرېښو په یوه تشت کې غوټه کوي، په دې وروستۍ طریقه کې باید پاملرنه وکړو چې په هغه تشت کې چې سرېښ اېښودل شوی، باید تر درې فیصده پورې دیتول ماده هم ګډه شوې وي په داسې حال کې شی د څو ورځو لپاره په همدې محلول کې پرېښودل کېږي او دتشت سر هم باید تړلی پاتې شي وروسته له څو ورځو به ولیدل شي چې لرغوني شی هم د جسم او هم د رنګ له مخې توپیر پیدا کړی، په دې صورت کې پوهېدلای شو چې اوس نو دا لرغونی اثر له محلول څخه مشبوع شوی دی او دا حالت د بیاجوړونې د کار پای هم دی.

دا لرغونی اثر چې اوس نسبتا درونډ شوی او له بلې خوا یې خپل لاژم مقاومت هم له لاسه ورکړی دی په زیات احتیاط باید له محلول څخه راواېستل شي ددې لپاره چې د لرغوني اثر اضافي مواد او د محلول اضافي اندازه لرې شي بیا هم باید متوجه اوسو چې د لرغوني اثر د وچېدو پروسه قصدا ګړندۍ نه شي یا په بله مانا داسې هڅه ونه شي چې اثر دې ژر ترژره وچ شي باید په طبیعي ډول د وچېدو پروسې ته منتظر پاتې شو، پخوا تر دې چې اثر مکمل وچ شي باید دوامداره مراقبت یې وکړای شي هغه اضاقي توکي او له محلول څخه پاتې شوني چې د اثر پرمخ لیدل کېږي په ډېر احتیاط باید لرې او اثر پاك وساتل شي.

پنځم څپرکی

دلرغونو آثارو تحلیل او کره کتنه

لرغونپوهنه د یوه بېل او مستقل علم په څېر خپل ځان ته د څېړنې ساحه او هدف ته د رسېدلو ډاډمن میتودونه لري لرغونپوهان هڅه کوي چې له پخواني انسان او انساني ډلو څخه راپاتې شوي مادي اثار چې په حقیقت کې د لرغونپوهنې منابع دي د ساحوي څېړنو او سپړنو له لارې څرګند او تر لاسه کړي او بیا همدا مادي اثار داسې چې هر یویې د یوې پېښې او یوه بدلون شاهد وګرځي، له لرغونو سیمو څخه لاس ته راغلي اثار کټ مټ هغه بیان نه دی چې لرغونپوهان یې د خپلو علمي څېړنو د نتیجې په توګه د مینه والو په واک کې ورکوي، بلکې له نوموړو اثارو څخه د منابعو په توګه د پخوانیو انساني ډلو د ښه پېژندلو لپاره ګټه اخلي له هر اړخیزې څېړنې او کره کتنې څخه وروسته لرغونپوهان د پخوانیو انساني ټولنو د راپېژندلو هڅه کوي لکه چې د لرغونپوهانو

ځېرنيزې لارې او د لرغونو سيمو د سپړلو چارې له نورو ورته ټولنيزو علومو سره بېل والی لري، د لرغونو اثارو تحليل او کره کتنه هم خپل ځان ته خاص اصول او موازين لري چې له هغو ميتودونو او پرنسيپونو څخه په کار اخستلوسره لرغونپوهان کولای شي خپلو اهدافو او هيلوته په منطقي او علمي ډول ځان ورسوي، د لرغونو اثارو د تحليل او کره کتنې د اصولو منځ ته راتګ د لرغونپوهانو د پرله پسې عملي هڅو او زيار نتيجه ده، په هره اندازه چې لرغونپوهنې د يوه خپلواک دسپلين په څېر پراختيا موندلې په هماغه تناسب د لرغونو اثارو د تحليل او کره کتنې اصولو وده کړې او بډای شوی دی، اوس د لرغونپوهانو له خوا د لرغونو اثارو تحليل او کره کتنې داسې ډاډمنې لارې او ميتودونه منځته راغلي چې له هغو څخه په ګټه اخستنې سره په پوره سوکالۍ د پخواني انسان او پخوانيو انساني ټولنو د ژوند هراړخيز بيان او تصوير تر لاسه کولای شو په دې برخه کې په لنډه توګه ددې ميتودونو او طريقو يادونه کوو:

الف : د لرغوني اثر د شکل تحليل او کره کتنه :

ټول هغه لرغوني اثار چې د انسان په لاس جوړ شوي انساني صنعت بلل کېږي، لرغوني انساني صنعت په حقيقت کې د لرغونو انسانانو د افکارو فوسيل هم دی، خاورين لوښي تبر، ستن، غشی، ليندی، له لرګيو څخه جوړ شوي لوښي او نور موږ ته د پخوانيو انسانانو هغه مفکورې او ذهني تصورونه برملا کوي چې نوموړو انسانانو يې د جوړولو پر وخت فکر کاوه يا په بله مانا ددې لرغونو صنايعو مولدين چې د يوې وسيلې د جوړولو کومه نظريه درلوده چې دا وسيله بايد څه ډول شکل ولري د هغې نظريې انعکاس موږ په هماغه وسيله او اثر کې ليدلای او څرګندولای شو، په هر کلتور او فرهنګ کې ځينې داسې قراردادي دستورونه شته چې د انساني صنعت شکل ښکاره کوي، په لرغونو اثارو کې د شکلونو او څېرو د ډېکته او تعميل حالت هغه ذهني تصور په ډاګه کوي چې په هماغه ټولنه او يا انساني ډله کې يې عموميت درلود. د يوه شي د جوړولو پر وخت له جوړونکي سره د هغه شي يو مناسب شکل او څېره د هغه په ذهن کې موجود وي، خو کله چې دا ذهني تصور په يوه خامه ماده

کې عیني بڼه پیدا کړي یو داسې صنعت منځ ته راځي چې د یوه شي د جوړېدلو ایده [مفکوره] هغه ذهني تصور دی چې جوړونکی [کارګر یا صنعت کار] د هغه پر اساس او د هغه ذهني تصور پر بنیاد خپل پاموړ شی جوړوي او منځته یې راوړي یاپه بله مانا خپلې ایدې یا مفکورې ته مادي څېره ورکوي. د لرغونو اثارو په څېرو کې بېل والی او تنوع په حقیقت کې په ذهني تصوراتو او مفکوروکې بېل والی په ګوته کوي هغه مفکورې ته چې پر یوه عیني شکل بدلېږي او یو صنعت منځته راځي په هماغه شکل او څېره د جوړوني [مولد] عقیده او توقع ده نو ځکه د خپل لاس محصول ته یې داسې یا هغسې یوه څېره او بیا رنګ ورکړی دی. تر کومه ځایه چې روښانه ده د صنایعو د اشکالو او څېرو معین حالت له یوه نسل څخه بل نسل ته انتقالېږي.

پر همدې اساس د هغه فرهنګ او کلتور خلکو ته په هماغه څېره او رنګ سره د هغه صنعت ذاتي وړتوب درستوالی او سوچه توب د یوې عنعنې په توګه راڅرګندېږي، له دې سربېره نور عوامل هم شته چې د لاسي صنایعو د څېرو او شکلو پر بېلوالي او تنوع باندې تاثیر کوي .

کله کله د لرغونو ورته او مشابه اثارو تر منځ توپیرونه او تفاوتونه لیدل کېږي چې دا ډول سطحي بېل والی او توپیر د جوړونکي په ذهني تصور پورې اړه نه لري، بلکې بهرني عوامل دي چې د یوه [شي]په جوړولو کې محدودیتونه منځته راولي او نوموړی [شي] ته متفاوته څېره او بېل شکل ورکوي، د بېلګې په توګه د یوه غشي جوړول چې د یوه تن جوړونکي [مولد]له خوا جوړشوی وي حتمي نه ده چې ټول غشي دې دهماغه اولني غشي په څېره وي خو د غشي د عمومي ساختمان په حدودو کې زیات بدلون نه لیدل کېږي، د لاسي صنایعو تکنالوژي کولای شو پر دوو ګروپونو ووېشو: لومړی ګروپ تفریقي تکنالوژي {Subtractive class} او دویم ګروپ تجمعي تکنالوژي {Additive class} ده. لومړی ګروپ تکنالوژي [تفریقي] د یوې وسیلې تر جوړېدلو پورې د خامو موادو جدایي اوبېل والی دی یا په بله مانا د یوه ډبرین غشي جوړونکی تر هغه وخته یوه ډبره توږي چې له خپل ذهني تصور سره برابر یو ډبرین غشی

جوړ کړي په دې ترتیب جوړونکی د یوې نسبتا لویې ډبرې څخه وړوکی غشی استحصالوي دویم ګروپ تکنالوژي [تجمعي]د یوې وسیلې تر جوړېدلو پورې د خامو موادو زیاتوالی دی یا په بله مانا جوړونکی تر هغه وخته پورې خام مواد یو پربل زیاتوي چې د هغه جوړونکي له غوښتنې سره سم موافق شی لاس ته ورشي د بېلګې په توګه د یوه خاورین لوښي په جوړولو کې تر هغه وخته لندې ختې زیاتېږي چې له ذهني تصویر سره برابر خاورین لوښی تولید او لاس ته راشي په دې ترتیب دې دوه ډوله تکنالوژیو ته له مرکز څخه د لرې والي {Centrifugal} پروسه او مرکز ته د نږدالي {Centripetel} پروسه هم ویلای شو، په هر صورت له دې لنډې یادونې څخه دا پوښتنه را پورته کېږي چې د لرغونو اثارو د شکل تحلیل او کره کتنې یاد شوی مطلب د لرغونپوهنې کومو پرابلمونو ته ځواب ویلای شي ؟ لکه چې وویل شول، لرغونپوه څېړونکی د هغو اثارو له پېژندلو سره کوم چې د سپړنې پر وخت یې تر لاسه کړي دي، مینه لري ځکه چې د پخوانیو انساني ټولنو د ښه پېژندلو په برخه کې ورسره مرستندوی ګرځي، په دې ډول لرغونپوه څېړونکي ته په زړه پورې ده پوه شي چې له دې لرغوني سیمې څخه لاس ته راغلي اثار او لاسي صنایع ولې یو له بل څخه توپیر او بېلوالی لري په څه ډول کولای شي نوموړي اثار د شکل او څېرې له مخې تصنیف او کټه ګوري کړي.

له لوستل شویو مطالبو څخه څرګنده شوه چې د لرغونو اثارو په شکلونو او څېرو کې تنوع یوه پېچلې موضوع ده او ددې تنوع او بېل والي ځینو عواملو ته مو ګوته ونیوله په لرغونو اثارو کې هغه تنوع او بېل والی چې تصور څرګندوي د هغو اثارو د جوړونکو د مسلط کلتور له پوره روښانه کولو سره مرسته کوي په داسې حال کې چې ښایي د تکنالوژیکي پرابلمونو پر اساس منځ ته راغلی بېل والی او تنوع له کلتوري بیا جوړونې سره اړیکې ونه لري .

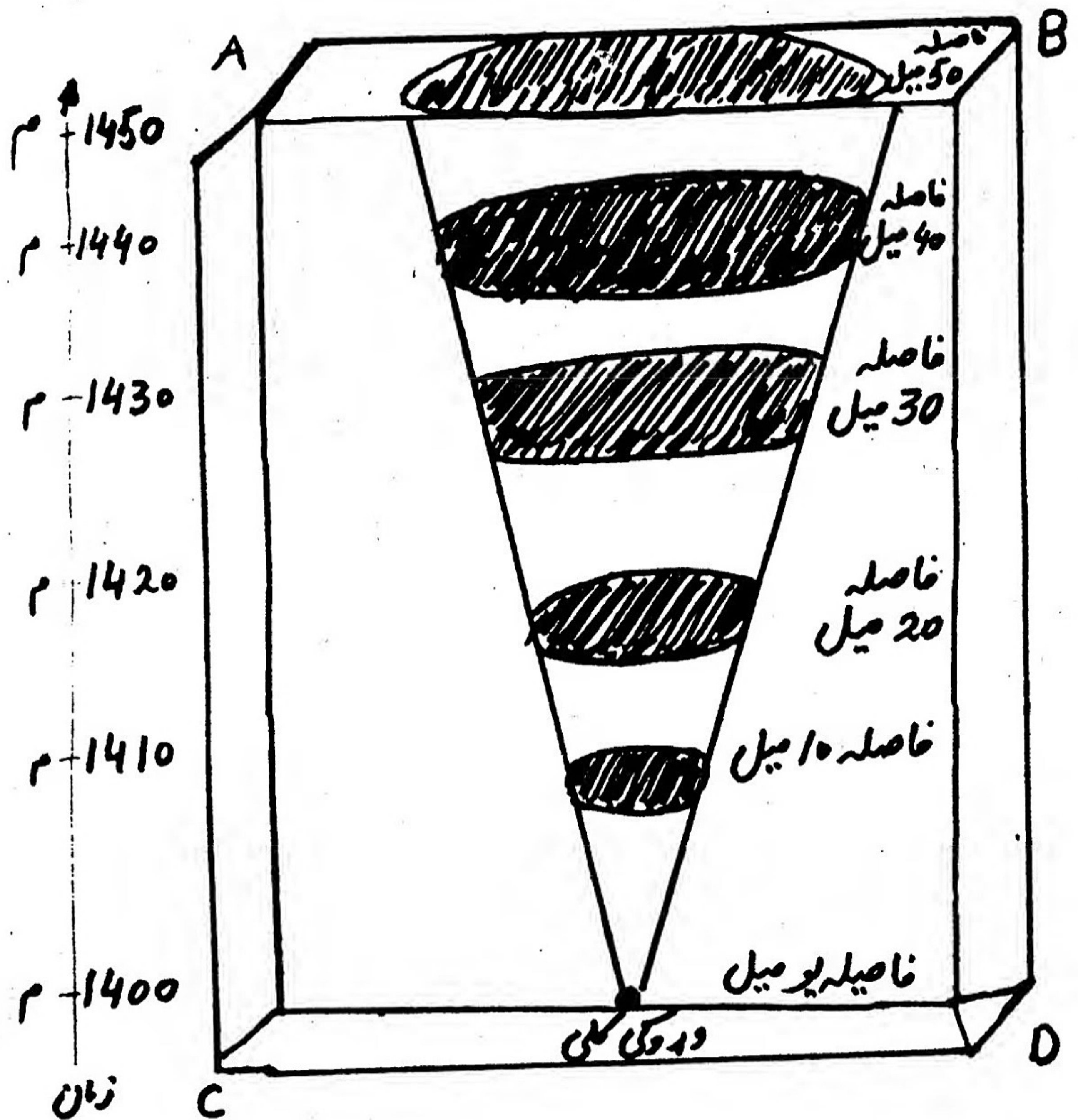
ب : د لرغوني اثر زماني او مکاني تحلیل او کره کتنه :

د یوه لرغوني اثر زماني مکاني تحلیل په هماغه-کچه لرغونپوه ته د ارزښت وړ دی چې د یوه لرغوني اثر شکلي تحلیل او کره کتنه ورته

ارزښت لري د لرغونو اثارو مکاني اړخ د هغو لرغونو اثارو په موقعيت پورې اړه لري چې د لرغوني محل په محوطه او يا دننه کې يې ځای نيولی دی او د لرغونو اثارو زماني بعد د نورو اثارو تر څنګ ديولړ طريقو او ميتودونو په وسيله چې په ورستيو کې به په تفصيل سره پرې بحث وشي ټاکل کيږي د لرغونپوهانو په نظرياتو او افادو کې د زمان او مکان مفاهيم چې د لرغونو اثارو دوه ارزښتمن اړخونه دي د يوې هندسي مقطع په ډول توضيح کېږي کېدی شي دا هندسي مقطع د يوه مکعب په شکل وپېژندل شي چې د نوموړي مکعب اوږدوالی او پراخوالی څرګندوي او د مکعب ژوروالی [عمق] د لرغوني اثر د زمان بعد *راپه ګوته کړي، په دې ډول چې د مکعب لاندينۍ برخه [قاعده] ډېره پخوانۍ زمانه او د مکعب لوړه برخه د نوې زمانې څرګندونه کوي، ددې مثال د لا روښانتيا لپاره به يو مثال راوړو.

که داسې فرض کړو چې پر ۱۴۰۰ ميلادي کال د يوه مفرغي تبر پرمختللې تيپ په يوه کلي کې منځته راغلی ددې تبر له ګټې او خوندونو څخه په ډېره لنډه موده کې د نورو کليو اوسېدونکي خبرشول او وپوهېدل او د هماغه ډول تبر پر جوړولو يې لاس پورې کړ کله چې ددې ډول [تيپ] تبر جوړولو پوهه د نورو کليو په منځ کې خپرېږي نو د زياتو او لري کليو اوسېدونکي هم د همدې ډول تبر خاوندان ګرځي که وغواړو چې ددې ډول تيپ تبر توزيع او پراختيا په يوه هندسي شکل کې ترسيم کړو يو داسې دايروي شکل به جوړ شي چې د دايرو قطر به د زمانې په تېرېدو سره زياتوالی ومومي لس ميله پر ۱۴۱۰ ميلادي کال، شل ميله پر ۱۴۲۰ ميلادي کال، دېرش ميلو پر ۱۴۳۰ ميلادي کال او دا قطر به له ۱۴۵۰ ميلادي کال سره ۵۰ ميلو ته ورسېږي چې له نوموړي ډول تبر څخه يې ګټه اخستې وه، هغه هندسي شکل چې د نوموړي تبر د توزيع او پراختيا په اړه ترسيم شوی دی په هره زماني لحظه کې چې نوموړی ډول تبر جوړ شوی دی دايروي شکل لري خو په زماني او مکاني بهير کې نوموړی شکل د هندسي هرم ځېره ځانته اخلي په هغه اندازه چې د نوموړي تبر څخه د کار اخستنې ساحه پراخېږي په هماغه اندازه زمانه

تېرېږي په دې ترتيب په هره اندازه چې د مکعب راس ته رارسېږو او يا رانږدې کېږو په هماغه اندازه به د دايرو قطرونه پراخ او زيات شي او په دې ترتيب به نسبت پخوانيو دايرو ته لويې دايرې ترسيم شيَ [شکل : ۱]

که چېرې ددې نوي صنعت [تبر]د پراختیا د تمثیل لپاره د هرم هندسي شکل ترتیب کړو په طبیعي ډول به ددې هرم شکل مناسب او موزون نه وي دا ځکه چې بېلابېل عوامل د هرم په شکل باندې تاثیر لري، د بېلګې په توګه په نویو تولنو کې دنوي صنعت [تبر] نه منل جغرافیایي موانع د نوي صنعت د انتقال پر وړاندې د نوي صنعت د جوړولو پوهه له یوه کلي څخه بل ته او داسې نور عوامل چې د هرم په شکل کې کنډوکپر راڅرګندوي. پورتنی بحث دې پوښتنې ته ځواب وایي چې له دې ډول معلوماتو څخه څه تر لاسه کېږي ؟ لرغونپوهان ددې ډول معلوماتو له حاصلولو څخه یو لړ نتیجې ترلاسه کوي چې د لرغونو اثارو زماني او مکاني تحلیل او همدا شان په هغو ټولنو کې د نوي صنعت د پراختیا زمیني او د هغو په اړه ډاډمنې پایلې تر لاسه کوي.

ج : د لرغونو اثارو سیاقي تحلیل او کره کتنه :

د لرغونو اثارو پر سیاقي اړخ پوهېدل په حقیقت کې پر هغو معلوماتو پوهېدل دي چې د پخوانیو انسانانو په منځ کې د اثر یا اثارو سلوك وو، یا په بله مانا د لرغونو اثارو پر سیاقي اړخ پوهېدل د هغو اثارو د سلوك په بېلابېلو اړخونو پوهېدل دي چې دا لرغونی اثر له کوم ماحول او محیط

څخه لاس ته راغلي وي د هغه ماحول ټول مرکب عناصر هغه شواهد دي چې د اثارو تر منځ اړیکې او د هغو انساني ډلو چې په نوموړې لرغونې سیمه کې اوسېدلي دي د هغو د سلوك په اړه لاژم معلومات د مینه والو په واك کې ورکولای شي.

دلرغوني سیمې د سپړنې په وخت او ځای کې د معین نظم او دقیق سیستم چې د سپړنو قوانین یې ایجابوي ایجاد بدل[د لرغونې سیمې پر مربعاتو وېشل، نوم اېښودنه،په احتیاط دسیمې د نقشې ترسیم،دساختماني نقطو تثبیت او تشخیص، دکلتوري طبقو بېلوالی،او نور] ټول هغه تخنیکي میتودونه دي چې د لرغونپوهنې په ساحوي تحقیقاتو کې ورڅخه ګټه اِخستل کېږي دا ټولې هڅې ددې لپاره ترسره کېږي چې لرغونپوه څېړونکي ته دپه لاس راغلو اثارو ترمنځ اړیکې او پیوندونه څرګند شي.

له ځینو لرغونو سیمو څخه دا ډول اثار لاس ته راغلي دي چې په اسانتیا سره د هغوی د سیاق استنباط تر لاسه کولای شو، د بېلګې په توګه که چېرې په یوه قبر کې د یوه حیوان [هغه هډوکي چې غوښه یې خوړل شوي وي] هډوکي د انسان له اسکلیت سره یو ځای تر لاسه شي کیدی شي داسې استنباط وشي چې کوم وخت چې د همدې انسان مړی په قبر کې اېښودل شوی دی پر هماغه وخت کې د همدې حیوان د بدن هماغه برخه چې هډوکي یې پاتې دي اېښودل شوې ده لکه چې څرګنده ده په ځینو پخواني انساني ډلو او ټولنو کې داسې عادت او عنعنه جاري وه چې د خپلو مړو سره به یې یو ځای د اوبو په شمول ځینې خوراکي مواد لکه غوښې،ډوډۍ،او نور په قبر کې اېښودل چې د هغو مړشوی دوست ورڅخه استفاده وکړي او یا دا چې په ځینو لرغونو سیمو کې تر څېړنو وروسته یو شمېر غشي او لیندۍ او د ښکار ځینې وسایل او اوزار تر لاسه کېږي او د لرغوني سیمې موقعیت هم دا ښیي چې نوموړې سیمه په یو وخت کې پرتګا یا د ښکارشویو حیواناتو د وژلو او ویشلو ځای و په هغه صورت کې په اسانتیا سره د نوموړو وسایلو د سیاق او سلوك زمینې استنباط کیدی شي چې دا غشي او د ښکار وسایل د هغه

حیواناتو د ښکار کولو لپاره کارول شوي دي.
د هغو لرغونو اثارو سیاقي او سلوکي اړخ درکول اوپرې پوهېدل څه ناڅه د ستونزو سره ملګری دي چې بېل او استثنايي حالت ولري، د بېلګې په توګه که چېرې په یوه پراخه لرغوني سیمه کې یو زیات شمېر هاونونه[اوغورها] چې وزن یې زیات او له ډېرې کلکې ډبرې څخه جوړ شوې وي لاس ته راشي په دې صورت کې د هاونونو د سیاق او سلوك زمیني پیدا کول ستونزمن کار دی، خو ناممکن کار نه دی کېدی شي چې د داسې اثارو د سیاقي او سلوکي اړخ په پوهېدو کې به له یو شمېر مشکلاتوسره مخامخ شو.
ددې بېلګې په اړه باید هغه زمیني ولټول شي چې له دې هاونونو څخه ګټه اخستنه او دهغو د استعمال موارد څه وو او په کومو حالاتو کې له دې هاونونو څخه کار اخستل شوی دی، باید هغه پخوانۍ انساني ډلې او ټولنې چې دا ډول هاونونه به یې جوړول او کارول یې وپېژندل شي. ښايي ددې ډول هاونونو جوړونکي کډوالې انساني ټولنې وې چې د ځینو لویو ځنګلونو پر غاړه یې دا ډول هاونونه جوړ کړي دي چې د ځنګلي ونو مېوې د همدې هاونونو په وسیله میده کړي او بیا یې د خوراك لپاره وکاروي، په هر ډول په دې برخه کې لرغونپوهان هڅه کوي د بېلابېلو علومود پوهانو په مرسته خپلې مسلکي او څېړنیزې ستونزې حل کړي، په خاصه توګه د لرغونو اثارو پر سیاقي یا سلوکي اړخ پوهېدل د لرغونپوه څېړونکي لپاره د زیات ارزښت وړ ټکی دی.

د: د لرغونو اثارو د نقش تحلیل او کره کتنه :

د لرغونو اثارو نقش [چلند] د لاسي صنایعو له څو اړخونو څخه یو بعد او لوری دی ښايي یو لاسي صنعت څو نقشونه او رولونه تر سره کړي. دا مساله د زیاتې پاملرنې وړ ده په دې مانا چې یو لاسي صنعت ممکن په یوه کلتور کې یو ډول نقش ولري او په بل کلتور کې بل ډول نقش ولري. ددې مطلب مانا دا نه ده چې د لرغونو اثارود نقش او کړنې، ښودنه او پېژندنه ممکن کار نه دی، بلکې د زیات دقت او توجه غوښتنه کوي چې د یوه لرغوني اثر دقیق او روښانه او هغه عیني نقش چې د پخوانیو

انساني ټولنو په منځ کې یې ترسره کړې دي رابرسېره کړې شي.
که چېرې يو شمېر لاسي صنايع لکه خاورين لوښي ،ديګ، يوه جوړه تسبيح، يوه ګوته، يولاکيت، څو داني شمع دانی، يو تيوپ او داسې نور شيان د دوو پېړيو لپاره تر خاورو لاندې کړو او تر همدې زماني واټن تېرولو وروسته يې بېرته له خاورو راوسپړو په هغه حالت کې د نوموړو لاسي صنايعو پېژندنه د شکل له مخې ساده او اسانه کار دی ولې د يوه لرغونپوه څېړونکي لپاره دا ډول چې په يوه ځای کې تر سپړنو وروسته لاس ته ورشي په دقت سره د هغو د ټولو مرکبه عناصرو نقش او رول څرګندول زيات پېچلي او له ربړو سره ملګری دی، د لرغونو اثارو د نقش او رول څرګندولو په برخه کې يوه بله لاره هم شته چې د هغې کړنلارې په وسيله کېدی شي د لرغونو اثارو نقش او رول په ډاګه کړو، چې دې طريقې ته تجربوي تقليد وايي دا طريقه د لرغونو اثارو د بيا کارولو او يا د لرغونو اثارو د بيا مناسب او مساعد استعمالېدلو په ډول ترسره کېږي، په دې طريقه کې بايد هڅه وشي چې هغه لرغونی اثر چې د نقش پيدا کولو لپاره په نظر کې نيول شوی دی په هماغه ډول سره وکارول شي چې پخوانيو انسانانو ورڅخه کار اخستی دی، له دې طريقې څخه ګټه اخستنه په هغه صورت کې ګټوره واقع کېږي چې تر څېړنې لاندې اثرد شا وخوا ټولو اثارو او شيانو سره تشريح او توضيح شوې وي، دا په دې مانا چې که چېرې يو ډبرين لرغونی اثر د يوې چړې شکل ولري ددې ډبرين اثر د کارولو لپاره بېلابېلې زمينې شته، کېدی شي دا اثر د يوې داسې وسيلې په توګه بيا وکارول شي چې دنده يې د حيواناتو د پوستکو پرېکول وي او هم کېدی شي دا لرغونی ډبرين اثر د يوې داسې وسيلې په توګه وکارول شي چې د هغې په واسطه يو لرګی وتوږل شي او همدا شان کېدی شي چې له نوموړې ډبرينې وسيلې څخه د انسانانو د دفاع او يا تعرض د وسلې په توګه کاراخستل شوې وي او هم کېدی شي د يوه معتبر او متبرک ډبرين چاقو په حيث د خپلې زمانې شيخ او صوفي، د روحاني وسلې او رواني پرابلمونو د حل لپاره کارولی وي.
ددې لپاره چې دا ډبرين اثر مو په هماغه ډول کارولی وي، چې د

خپلې زمانې انسانانو نه هغه ځخه کار اخیست لازمه ده چې ددې اثر تړول شاوخوا اثار وپېژنو چې د هغوی دنده څه ده؟ او په څه ډول کارول شوي دي، په دې ترتیب کېدی شي هره په لاس راغلې وسیله په هماغه ډول بیا وکارول شي چې پخوا یې د کارونې موارد رو د یادونې وړ ده چې په قیاسي او تقلیدي توګه د لرغونو اثارو د نقش تاکل یو لړ خطرونه هم لري بنایي لرغونپوه څېړونکی منحرف کړي په هر ډول پوره دقت ته اړتیا شته په دې برخه کې هغه د یادونې وړ ده کله چې لرغونپوهان د اثر په نقش پوه نه شول بیا یې ورته په دیني مراسمو پورې اړه لري.

شپږم څپرکی

دلرغونو اثارو د تاریخ ټاکنې میتودونه

د لرغونپوهانو لپاره یوه اساسي پوښتنه د لرغونو اثارو د دورو ټاکل دي کله چې لرغوني اثار په هرارخیزه توګه وڅېړل شي لازمي او منطقي نتیجې ترلاسه شي بیا دا پوښتنه راپیدا کېږي چې نوموړي اثار د انساني تاریخ په کومو دورو او زمانو کې د ګټې ور ګرځېدلي دي؟ د ځمکې پرمخ د لومړنیو انساني ټولنو څه ناڅه دوه نیم میلونه کاله بخوا زمانو ته رسېږي [۳۴: ۱۱۲]

هغه لرغوني اثار او وسایل چې له لرغونو سیمو او پخوانیو انساني ټاټوبو څخه ترلاسه کېږي د انسان د اوږده تاریخ په کومې دورې پورې اړه لري ؟ دا هغه پوښتنه ده چې د لرغونپوهانو پر وړاندې د هر لرغوني اثر

او لرغوني سيمې د ښه پېژندلو لپاره مطرح کېږي.

لرغونپوهانو ددې ډول پوښتنو د حل په منظور زياتې علمي هلې ځلې کړې دي ترڅو داسې علمي ميتودونه راپيدا کړي چې د لرغونو اثارو د تاريخ ټاکنې ميتودونه پر دوو برخو وېشلي وي، لومړۍ برخه هغه ميتودونه دي چې په نسبي ډول د لرغونو اثارو د تاريخ څرګندونه کولی شي. د بېلګې په توګه د ستراتيګرافي تيپولوژۍ سريشن او نور يادولی شو {Staartigrafie} ستراتيګرافي يا د لرغوني محل د کلتوري طبقو بيان چې د پرنسيپ له مخې لاندې طبقه پخوانۍ، او پورتنۍ طبقه ځوانه يا اوسنۍ طبقه ده، تيپولوژي {Typollogie} د تزيني او توليدي وسايلو د فورم او شکل وده او تکامل د لاسي صنايعو {Art facten} او تخنيکي محصولاتو ادامه په طبيعي ډول د ودې لين او مسير راپېژني، په پرله پسې توګه يو تر بل پرمختللي وسايل د تيپولوژيکي مقايسې ښه امکانات ورکولای شي چې په اسانۍ سره دنسبي تاريخ د بيان حکم برابر کړي [۳۴:۲۲۳]

او سريشن يا {Seriate} هم د نسبي تاريخ حکم ټاکنې يو ميتود دی چې د وسايلو د کټه ګوريو او ټيپونو په تعويض او دخلکو په منځ کې د هغه تعميم او پراختيا کولای شي چې د لرغونو اثارو په نسبي تاريخ ټاکنې کې مرستندوی شي [۳۴:۸۴:۲]په دې برخه کې د بېلګې په توګه د ستراتيګرافي نسبي تاريخ ټاکنې ميتود تر بحث لاندې نيسو.

الف : د تاريخ ټاکنې نسبي ميتودونه :

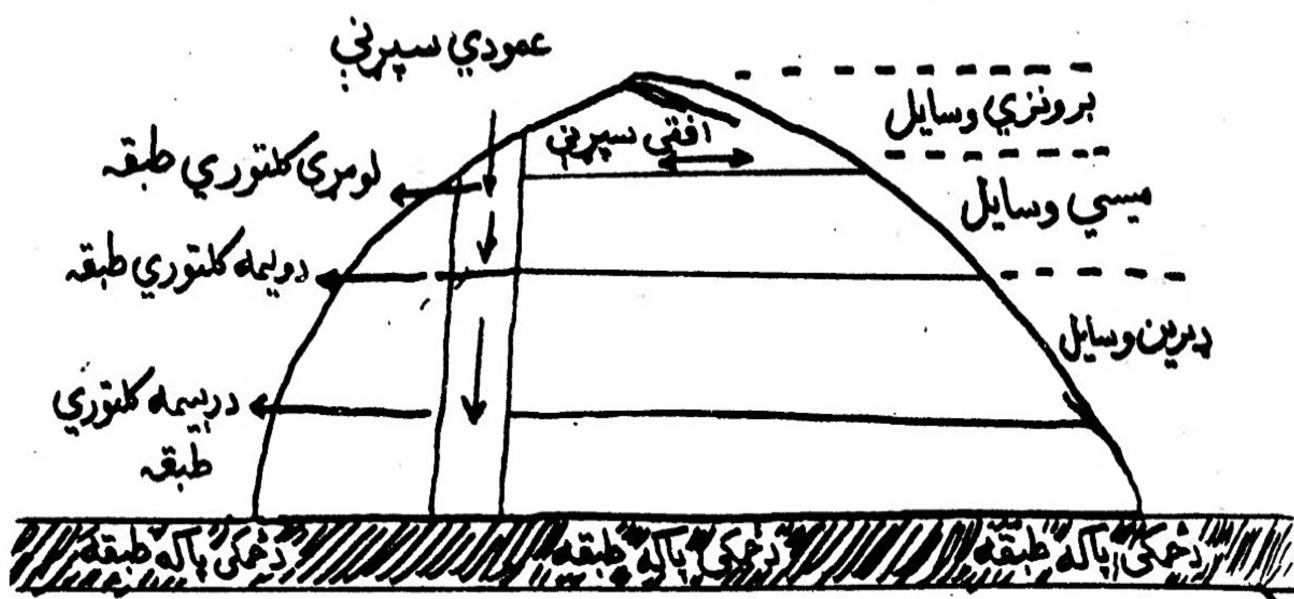
ستراتيګرافي {Stratigrfie} په اصل کې جيولوجيکي اصطلاح ده چې د دوو کلمو {Strata} د ځمکې قشر يا طبقه او {Grafie} د ترسيم يا ليکنې په مانا کارول شوې ده، [۳۴:۱۲۹] چې په پښتو کې د لرغونو طبقو پېژندنې په اصطلاح معمول شوې ده، لرغونپوهانو د خپلو علمي څېړنو په بهير کې يو لړ داسې لرغوني سيمې راسپړلي چې په پرله پسې توګه د پخوانيو انساني ډلو او ټولنو په وسيله اشغال او د ګټې وړ ګرځېدلي دي، په دې ډول لرغونو سيمو کې د زياتو کلتوري طبقو د شته والي امکانات موجود وي چې هره کلتوري طبقه د پخوانيو انساني ټولنو د يوې خاصې

کلتوري دورې نماینده ګي کوي. یا په بله مانا ستراتیګرافي په یوه لرغونې سیمه کې د کلتوري طبقو تشریح ده، د همدې میتود په وسیله کېدی شي هغه کلتوري طبقې چې په لرغونې سیمې کې له سپړنې وروسته لاس ته راغي تشریح او بیان کړو.

لرغونپوهان هڅه کوي چې یوه لرغونې سیمه د یوه دقیق سپړنیز پلان په محدوده کې تر څېړنې لاندې ونیسي. په لرغونو سیمو کې د لرغونپوهانو څېړنې له هغې لرغونې سیمې سره په تلقین کې ترسره کېږي ځینې داسې لرغونې سیمې د لرغونپوهانو پاملرنه ځان ته اړوي چې د موقعیت له مخې ډېر وړوکی او د لوړوالي اندازه یې نسبتا زیاته وي کله هم داسې لرغونې سیمې تر څېړنې لاندې نیسي چې لوړوالی یې لږ او ارتوالی او سوریې زیات وي کله نا کله هم یوه مغاره او یا نور د سپړنې ځایونه تر څېړنې لاندې نیسي په هر ډول لرغونپوهان هڅه کوي چې د هرې لرغونې سیمې او یا محل په تناسب او وړتیا سره د نوموړو سیمو د سپړنې پلان ترتیب او عملي کړي.

د لرغونو سیمو د منظمو سپړنو په منظور معمولا دوه ډوله هڅې د. لرغونپوهانو له خوا عملي کېږي، که چېرې د لرغونپوهانو هیله دا وي چې د یوه لرغوني محل په اړه د یوه معین کلتور د پراختیا ښودنه او څرګندونه کړي په هغه صورت کې لرغونپوه څېړونکی.

ترڅېړنې لاندې ساحه په افقي ډول تر سپړنې لاندې نیسي. چې وکولای شي د هغه کلتور هر اړخیزه پراختیا او وسعت د محل په سپړنو کې (افقي) پیدا کړي که چېرې د لرغونپوه څېړونکی هیله د هغه لرغونې سیمې له سپړلو څخه دهغه محل او لرغونتوب روښانه کول وي ،په هغه صورت کې عمودي سپړنې عملي کوي چې وکولای شي ددې طریقې په وسیله د نوموړې لرغوني محل او یا سیمې لرغونتوب او قدامت روښانه کړي (۹، ۳۷) (ش : ۲)

دساحي د پوره روښانتیا لپاره لازمه ده چې پورتنی شکل په پوره پاملرنې سره ولیدل شي.

یوه لرغونې غونډۍ په نظر کې نیسو چې د یوه معین پلان له مخې سپړل کېږي ددې لرغونې غونډۍ په افقي سپړنو کې څېړونکی خپلې هڅې داډول تنظیموي چې د غونډۍ د پورتنۍ سطحې یوکلتوري قشر یا طبقه د هغې له پیل څخه بیا د طبقي تر پای ته رسېدلو پورې سپړي چې پوه شي په دې کلتوري طبقه کې کوم عناصر شامل شوي دي، او د کومو پخوانیو کلتوري عناصرو د له منځه تللو وروستنۍ لحظې لیدل کېږي، چې وروسته بیادویمه طبقه په هماغه ډول تر سپړنې لاندې نیسي او په دې ترتیب خپلې سپړنې په ټاکلې ځای کې تر وروستۍ کلتوري طبقې پورې پرمخ بیایي.

په عمودي سپړنو کې د لرغونپوهانو زیاته پاملرنه دي ټکي ته راګرځي چې دنوموړي لرغوني سیمي او محل تاریخي قدامت اولرغونتوب څرګند کړي. په دې ډول سپړنوکې یا بېلګه یي (نمونه یي) ساحه په عمودي ډول سپړل کېږي اوهم د محل او سیمې په تناسب یو کوهی یا څاه سپړي اوکلتوري لرغوني طبقي یوپه بل پسې په پوره دقت رابرسېره کوي. که بیاهم نوموړي شکل په نظر کې ونیسو اودعمودي سپړنو طریقه عملي شي . په روښانه توګه به څرګنده شي چې د نوموړې لرغوني غونډۍ په باندنۍ یا لومړنۍ کلتوري طبقه کې د زمانې په لحاظ نوي وسایلو او اثارو ځای نیولی دی، نسبت هغواثارو او وسایلو ته چې د همدې لرغوني غونډۍ له وروستۍ یا دریمې طبقې څخه لاس ته راغلي دي (۱ : ۲۵)یا په بله مانا دنوموړې لرغوني طبقې پورتنۍ یا لومړنۍ طبقه تر ټولو ځوانه کلتوري طبقه ده او تر ټولو طبقو معاصر او پرمختللی اثار له ځان سره لري. په داسې حال کې چې د همدې غونډۍ وروستۍ طبقه یا دریمه طبقه تر ټولو پخواني او زاړه اثار لري.

په دې ډول د ستراتیګرافي یا کلتوري طبقو د پېژندلو په وسیله کولای شو چې په نسبي ډول د لرغونو اثارو قدامت او لرغونتوب یو د بل په نسبت څرګند او تر لاسه کړو. پورتنۍ طبقه نسبت لاندې طبقې ته ځوانه ده .طبیعي ده چې کلتوري طبقه ځوانه وي، داثارو له طبقې څخه لاس ته راغلي توکي هم د هماغو اثارو په نسبت چې په وروستۍ کلتوري طبقه کې یې ځای نیولی دی زموږ زمانې ته رانږدې دي. په هر صورت داثارو په منځ کې د نسبتي تاریخ ټاکنې د ستراتیګرافي میتود تر څنګ د ستریشن، او تیپولوژي میتودونه هم شته چې د بحث د لنډولو په خاطر له دې دوونورو میتودونو څخه تېرېږو.

ب: د لرغونواثارود تاریخ ټاکنې مطلق میتودونه:

لرغونپوهانو زیارایستلی چې د لرغونو اثارو د تاریخ ټاکنې علمي

اودقیق میتودونه دنورو مرستندویو علومو په ملګرتیا اختراع او کشف کړي. په دې بهیر کې یې یوشمېر میتودونه چې په مطلق ډول سره د لرغونو اثارو تاریخ ښودلای شي، طرح کړي او کارولي دي، د بېلګې په توګه دکاربن۱۴میتود ،اپالیومګنیتي میتود ،اندروکرولوجي میتود اونور. له دې میتودونو څخه د ګټې اخستنې په صورت کې یوه اساسي پوښتنه چې ایا دا لرغونی اثر په کوم دوران یا زمانې پورې اړه لري ، دقیقا ځوابولای شو.

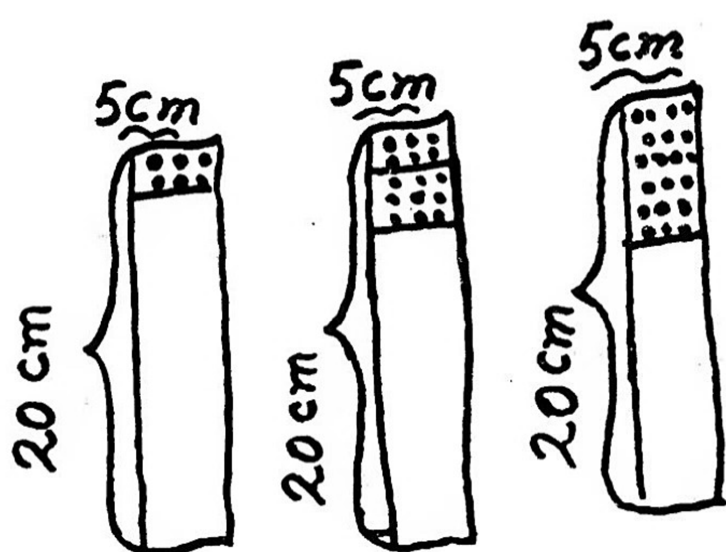
دکاربن ۱۴میتود:د لومړي ځل لپاره نامتوپوه ډاکټر ویلارد لیبي(W.Libby) پر ۱۹۴۰م کال د کاربن ۱۴مه مساله مطرح کړه او بیا وروسته هندي ساینس پوه (H .devries) دې طریقې ته وده ورکړه او د کاربن خصایل یې په سستماتیکه توګه توضیح کړل او هم یې د لرغونپوهانو لپاره ددې طریقې څخه د ګټې اخستنې زمینې برابرې کړې . ددې میتود په وسیله کېدی شي په حیواني او انساني فوسیلونو کې د کاربن د مقدار او اندازې ټاکلو او د هغې اندازې له مخې د هغه فوسیل تاریخ په دقیقه توګه څرګند شي.

ټول ژوندي موجودات ، انسان، حیوان ،د خپل ژوند د پیل له لومړۍ لحظې څخه بیاتر ننه پورې له خپل طبیعي چاپیریال څخه د ازاد کاربن چې ۱۲اتومي وزن لري ځان ته جذبوي ، اوددې کاربن اتومي وزن له لاړمو ترکیباتو وروسته پر کاربن ۱۴ اوړي.چې ایزوتوب کاربن هم ورته وایې په دې ډول دا پروسه دوام مومي چې ژوندی موجود خپل ژوند له لاسه ورکوي.

هغه وخت چې ژوندي موجود خپل ژوندله لاسه ورکړ ، له هماغې لحظې څخه دا پروسه بر عکس پیلېږې په دې مانا چې نور ژوندی موجود ژوند نه لري چې کاربن له اتموسفیر څخه جذب کړي، نو ځکه د ژوندي موجود له مړینې وروسته سملاسي د کاربن ازادېدل پیلېږي، دهغو تجربو

له مخې چې په هند او امريکا کې د همدې طريقې د ټاکلو لابراتوارونو په وسيله تر سره شوي دي، څرګنده شوې ده چې د يوه ژوندي موجود دژوند په جريان کې جذب شوي کاربن په نيم نيم ډول د زمانې په تېرېدو سره لږېږي. ددې مطلب د ښه توضيح لپاره يوه بېلګه چې پر فرضيې متکې ده په نظر کې نيسو.

که چېرې له يوې لرغونې سيمې څخه د سپږنو په ترڅ کې يو داسې فوسيل چې د تاريخ ټاکنې لپاره منا سب وګڼل شي ، ترلاسه شي ، په هغه صورت کې نوموړی فوسيل د انتروپالوجي يا بيولوژي لابراتوار ته لېږل کېږي چې څرګنده کړي د نوموړي فوسيل په وجود کې څومره کاربن ۱۴ شته او يا څومره کاربن ۱۴ پاتې دي ؟ که داسې فرض کړو يو داسې فوسيل چې اوږدوالی يې ۲۰ سانتي متره او سور يې ۵ سانتي متره وي ، دخپل ژوند په اوږدو کې يې د ۱۰۰ ګرامه کاربن ۱۴ د جذب او منلو ظر فيت درلود او په هماغه اندازه کاربن ۱۴ يې د مړينې تر لحظې په ځان کې ساتلی دی . خو اوس په نوموړی فوسيل کې ۱۲،۲۵ ګرامه (دولس نيم ګرامه) کاربن ۱۴ شته .(۴:ش)

۵۷۳۰کاله ۵۰ گرامه

۵۷۳۰ کاله ۲۵ گرامه ثرګنده شوه چې په ۱۷۱۹۰ کاله

۵۷۳۰ کاله ۱۲ گرامه کې ۸,۷ فیصده کاربن ۱۴

۱۷۱۹۰ کاله ۸,۷گرامه د فوسیل څخه ازاد شوي دي

ویلادلیبي او له هغه وروسته فریس هالندي لرغونپوه ثابته کړه چې په هرو ۷۵۳۰ کلونو کې ټول جمع شوي کاربن ۱۴ نیمایي ته راټیټیږي په دې ترتیب ۵۰ گرامه کاربن ۱۴ پاتې شوي دي. بیاوروسته ۷۵۳۰

کاله تېرشوي دي چې د کاربن ۱۴ اندازه ۲۵ ګرامه ته ورسېده او له هغه وروسته بیا ۷۵۳۰ کاله تېر شوي چې د کاربن ۱۴ اندازه ۱۲ ګرامه ته رسېدلې ده. په دې ترتیب د محاسبې نتیجه به داوي چې ۱۷۱۹۰ جمع یا منفي ۱۰۰ کاله وړاندي د نومووړې فوسیل ټوله جسد ژوند کاوه.(۶۵:۳۴)

۲ ـ **د پالیومګنیتي میتود** : له دې طریقې یا میتود څخه کار اخستنه نسبتا اسانتیاوې لري.زیات شمېر لرغونپوهان هڅه کوي چې ددې میتود د موادو په شتوالي کې د لرغونو اثارو تاریخ اوزمانه څرګنده کړي، په پښتوژبه کې دپالیومګنیتي معادله اصطلاح ته(لرغونې مقناطیسي سمت) په ډول افاده کېږې. پالیود لرغونې مانا اومګنیتي د مقناطیس په مانا کارول شوي دي.

له دې میتود څخه د کار اخستنې پر وخت هغه لاژم مواد او معلومات چې و کولاي شي ګټهور ثابت شي، باید وي د بېلګې په توګه په دې میتود کې د ځمکې د اوسنی‌مقناطیسي لوري په هکله معلومات او همدا شان هغه خاورین لوښي چې په پخوانیو زمانو کې پاخه شوي دي د هغو مقناطیسې لوري هم باید څرګند شي چې د نومووړو دوومقناطیسي لورو ترمنځ فاصله وښودل شي او په دې ترتیب د یوه لرغوني اثر دقیق عمر او تاریخ په ګوته کړي. (۱۸:۳)

د ځمکپوهنې علم (جیولوجي) پوهانو ثابته کړې ده چې د ځمکې مقناطیسي لوری او سمت د هر کال په جریان کې په یوه ټاکلې اندازه تغیر کوي، او برعکس د هغه خاورین پاخه شوي لوښي چې په پخوانیوزمانو کې پوخ شوی دی، مقناطیسي لوري په هماغه حالت ځای پرځای پاته کېږې چې د هغه وخت د ځمکې مقناطیسي لوری و. په دې ډول د ځمکې مقناطیسي لوري پرله پسې تغیر خوري اود خاورین لوښي د پخېدلو دقیق او مطلق عمر او تاریخ ټاکلی شو (۴۷:۳۴) (ش:۵)

د پورتني شکل د توضیح په صورت کې روښانه کېدی شي چې هغه لرغوني خاورین لوښي چې ددې سیمې د سپړنو په نتیجه کې لاس ته راغلي دي ۹۰۰۰ کاله وړاندې له اومو ختو څخه پر پاخه لوښي اوښتي دي. که داسې فرض کړو چې د ځمکې پوهنې د علم پوهانو د خپلو څېړنو نتیجې دا ډول اعلان کړې چې د ځمکې اوسنی مقناطیسي لوري د (A) ویکتور لوری دی، اوهمداشان د پخوانې جوړشوي خاورین لوښي مقناطیسي لوري د B ویکتور دی، په دې ډول ددې دوو ویکتورونو د تقاطع په نتیجه کې یوه قایمه زاویه چې ۹۰ درجې لرې منځته راځي. اوله بلې خوا فرض کوو چې د هرو سلو ۱۰۰ کالو په جریان کې د ځمکې

مقناطیسي لوری یوه درجه تغیر کوي. ددې فاصلې د معلوموملو لپاره چې یوه قایمه زاویه یې جوړه کړې ده، یوه مجهوله معادله راپیداکېږې. په دې ترتیب چې د ځمکې دمقناطیسي لوری د هرو سلوکالو په جریان کې یوه درجه تغیر پیداکوي،نو څوکاله لازم دي اویا څو کاله باید تېرشوي وي چې د ځمکې مقناطیسي لوری او د خاورین لوښي د مقناطیسي لوري ترمنځ ۹۰ درجې فاصله منځ ته راغلې ده؟ په دې ترتیب څرګنده شوه چې ۹۰۰۰ + ۱۰۰ کاله وړاندې نوموړی خاورین لوښي پوخ شوی دی اوهغه لرغوني سیمه چې نوموړی اثر له هغې سیمې څخه ترلاسه شوی دی پر کار وړې اوګټه یې ترې اخستې ده.(۱۹:۳)

د یادونې وړ ده چې پورتنۍ فرضیه د یوې ټاکلې څېړنې نتیجه نه ده، بلکې یوازې د موضوع د ښه فهم لپاره دفرضیې په توګه مطرح شوې ده،په داسې حال کې چې د خاورین لوښي د پخېدلو تجربې د ۹۰۰۰ کاله پخوا انساني ټولنو له خوا نه دي تر سره شوي یا په بله مانا د خاورینولوښود پخېدلو لومړنۍ تجربې له ۵۰۰۰ تر ۶۰۰۰ ق م کاله پخوازمانوپورې اړه لري.

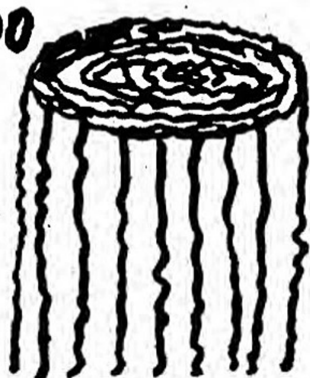
ددندروکرونولوژي میتود: د لومړي ځل لپاره انګلیسي لرغونپوه ډاکټر ډاګلاس له نوموړي میتود څخه دلرغونواثارود تاریخ ټاکنې لپاره ګټه واخیستله، ددې میتود اصطلاح له دریویوناني کلمو څخه ترکیب شوېده چې د ندرو(Dendro) د ونې په مانا کرونو Crono دزمانې اولوجي Logy د پوهې په مانا کارول شوي دي، له دې اصطلاح څخه هدف د ونې په وسیله د عمر اوتاریخ ټاکنې میتود دی.

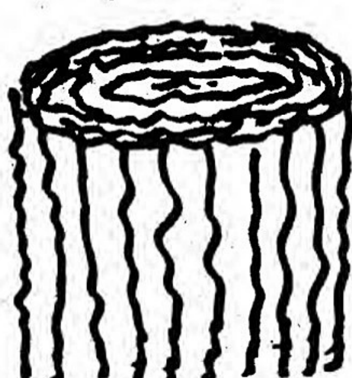
د لرغونپوهانوپه نظر د نوې ډبرې د دورې انساني ټولنو د لومړي ځل لپاره داوسېدنې ځایونه یا استوګنځي رایج کړل. ددې استوګنځي په جوړولو کې د ونو له تنو څخه کار اخیستل شوی دی چې ددې ونو تنې کولاې شي د همغې لرغونې سیمې د تاریخ ټاکنې په هکله مرستندوی

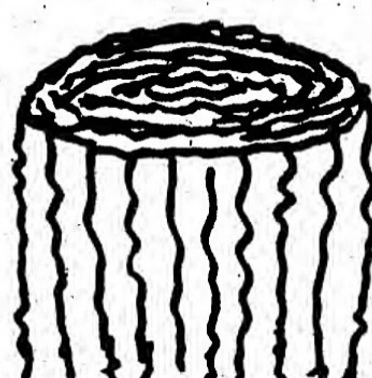
وګرځي.

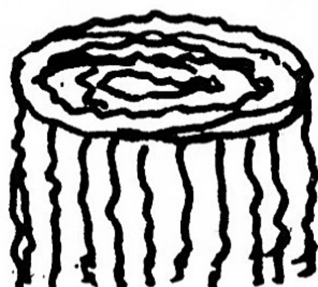
د کرنې پوهانو دا ثابته کړې ده چې دهرې ونې په تنه کې د هر کال په تېرېدو سره يوه حلقه چې دايروي شکل لري منځته راځي. دا هره دايروي حلقه د هماغه کال په جوي شرايطو پورې اړه لري چې د حلقې عرض زيات وي او که لږ. په هغو شرايطوکي چې ونې د ودې لپاره وړ وي دونې د حلقې عرض زيات وي او برعکس که چېرې دونې لپاره مناسب او وړشرايط برابرنه وې پر هماغه کال د ونې حلقه باريکه او کم عرضه وي. په دې ترتيب کولای شو چې د ونې د تنې له حلقو څخه د کالونو څرنګوالی او د چاپېريال د شرايطو د روښانتيا سربېره دونې د تنې له حلقو څخه د هغې ونې عمر هم وټاکو.

ډاکټر ډاګلاس د ونو د څو تنو د ورته حلقو په محاسبه وکړای شول چې د نوموړو ونو تاريخ روښانه کړي او همداشان د لرغونې سيمې په نږدې کې له يوه ځنګله څخه د پخوانۍ ونې د قطع کېدلو او د هغې دتنې په حلقو کې د يوې مشابه حلقې په پيداکولو سره وکولای شول چې د لرغونې سيمې دقيق عمر او تاريخ وټاکي (۴ ش).

که چیرې داسې فرض کړو چې له دریولرغونو سیمو څخه چې یو او بل ته نږدې واقع دي له هرې یوې لرغونې سیمې څخه دونې یوه داسې تنه په لاس راشي چې د حلقو ورته والی په کې ولیدل شي اوهغه په دې ډول چې له A سیمې څخه لاس ته راغلې ونې ټولې حلقې ۱۰۰ ته رسیږي او وروستۍ یااخري حلقه چې د سلو شمیره لرې هغه د B له سیمې څخه لاس ته راغلې ونې له لومړۍ حلقې سره برابر وي اویا مشابه وي، او په همدې ترتیب له B له سیمې څخه لاس ته راغلې ونې چې ټولې حلقې یې ۲۰۰ حلقو ته رسیږې چې وروستنۍ یا دوه سوومه حلقه یې له D سیمې څخه لاس ته راغلې ونې له لومړۍ حلقې سره سمون خوري چې د ټولو حلقو شمیر یې ۳۰۰ حلقو ته رسیږې په دې صورت کې ویلای شو چې:

له A سیمې څخه لاس ته راغلې ونې سل کاله ژوند کړی دی اوهغه وخت چې داونه قطع کېدله پر هماغه کال له B سیمې څخه لاس ته راغلې ونې د ژوند لومړی کال و، اوله B سیمې څخه لاس ته راغلې دونې ژوند ۲۰۰ کاله و، هغه وخت چې د اونه قطع کېدله پر هماغه کال له D سیمې څخه لاس ته راغلې ونه ایښودل شوې اود ژوند لومړی کال یې و، دې ونې هم ۳۰۰ کاله ژوند وکړ.

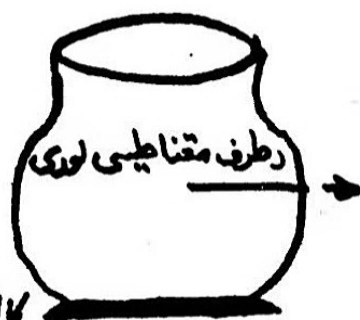
ددې نتیجې تر لاسه کېدلو وروسته لرغونپوه څیړونکی هڅه کوي چې داسې یوه ونه د همدې لرغونې سیمې په نږدې ځنګلونو کې پیداکړي چې له D سیمې څخه لاس ته راغلې ونې له یوې حلقې سره یې حلقه برابره وي او یا سمون وخوري. په هغه صورت کې چې لرغونپوه څیړونکی پر دې

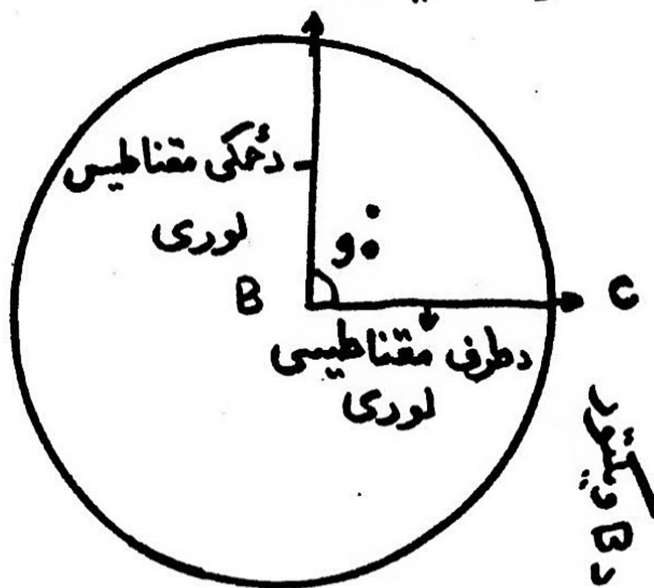
بريالی شي چې يوه داسې ونه پيداکړي، په هغه وخت کې د هغې ونې حلقې هم محاسبه کېږي، او په نتيجه کې روښانه کېږي چې د A سيمې ونه څوکلنه وه د B سيمې ونه څوکلنه اوپه دې ترتيب د ټولو ونو د عمر محاسبه کېږي او په پای کې د لرغونې سيمې د عمر اوتاريخ دقيق وخت او زمانه څرګندېږي محاسبه په دې ترتيب سره ترسره کېږي.

دسيمې نوم	دونو د حلقوشمېره
A	۱۰۰ حلقې
B	۲۰۰ حلقې
C	۳۰۰ حلقې
داوسنۍونې تنه	۱۵۰ حلقې
مجموعه	۷۵۰ حلقې

په دې ترتيب څرګنده شوه چې د A سيمې ونه ۷۵۰ کاله وړاندې اېښودل شوې، چې تر سلو کالو ژوند کولو وروسته د هماغه وخت اوسېدونکو پرې کړې او له هغې څخه يې د عمارت ياد اوسېدنې د ځای په جوړولو کې، ګټه اخيستې ده. (۲۸:۳)

لنډيز او پايله

لرغونپوهنه د يوې خپلواکې پوهې په څېر نسبتاً نوې څانګه ده، چې د هدف اوغوښتنې له مخې د تاريخ له علم سره ورته والى لري. د تاريخ او لرغونپوهنې ترمنځ ورته والى په دې ټکي کې نغښتى دى چې دواړه پوهې د انساني ټولنو شاته پاتې شوى حالت راڅرګندوي.

خوددې دواړو ترمنځ توپيرونه هم شته چې د همدې توپيرونوله وجې د لرغونپوهنې علم خپلواکه وده کړېده. تاريخ دانسان د ژوندانه هغه برخې تر څېړنې لاندې نيسي چې ليکدود او د ليکنې لپاره يې وسايل او زمينې پيداشوي دي. خو لرغونپوهنه په زياتره توګه د انساني ټولنو د ژوندانه بهير د پيدايښت له لومړنيو دورو څخه بيا د لومړنيو مدنيتونو تر منځ ته راتللو پورې زمانى واټن تر څېړنې لاندې نيسي. لکه چې څرګنده ده هېڅ يوه پوهه په يوازې توګه نه شي کولې خپل هدف ته ورسېږي او هيلې يې

تر سره شي، مثلا دا چې له نورو علوموسره د مرستې منظمې اړيکې ولري، لرغونپوهنه هم له نورو علومو څخه مرسته غواړي، د علومو هغه څانګې چې د څېړنې مواد يې په پخوانيو زمانو پورې اړه لري، لرغونپوهنه له هغو علومو سره مرسته کوي، اوهغه علوم چې د لرغونپوهنې دځينو خاصو ستونزو د حل په برخه کې مرستندوی واقع کېږي، له هغو علومو څخه مرسته غواړي، په داسې حال کې چې له ځينو علومو سره مرسته کوي اوله ځينو مرسته تر لاسه کوي.

لرغو نپوهانو له خپلو علمي څېړنو څخه د منطقي او علمي نتيجو دلاس ته راوړلو لپاره په ساحوي څېړنو کې يو شمېر تکتيکونه او ميتودونه منځته راوړي دي چې له نوموړو ميتودونو څخه په کار اخستنې سره کېدی شي لرغوني سيمه په پر پله پسې توګه وسپړل شي، او د علمي څېړنې لپاره يې لاس ته راغلي اثار وړاندې کړی شي د لرغوني سيمې ټاکنه، د ټاکل شوې سيمې په اړه د جغرافيايي، تاريخي شفاهي ا و مادي معلوماتو تر راټولولو وروسته په علمي توګه د لرغوني سيمې د سپړنې امکانات اوزمينې څرګند ولای شو.

دنړۍ په ګوټ ګوټ کې د بېلا بېلو ادارو او موسسو له خوا د لرغونو سيمو سپړنه او څېړنه دوام لري، د هرې سيمې د ايجاباتو له مخې د سپړنې چارې تنظيمېږي. خو ددې علم د غټو او اساسي ميتودونه ته منځ توپير منځ ته نه راځي. په دې مانا چې په هره سيمه کې هر وخت چې وي لرغونپوه څېړونکی بايد ځينې هغه ميتودونه او لارې عملي کړي چې د لرغونپوهنې د څېړنيزميتود په توګه پېژندل شوي دي. د سيمې په هکله د معلوماتو راټولول، د سيمې ديوې عمومي نقشې رسمول، د سپړنې عملياتي پلان ترتيبول، تر څېړنې لاندې ساحه پر مربعاتو ويشل، د اثاروله سايټ(site) څخه په منظمه توګه د عکس اخيستل، او داسې نور ميتودونه اوپرنسيپونه دهرې سيمې اوهرې زمانې د سپړنيزو چارو لپاره ضروري دي.

هغه وخت چې له يوې لرغوني سيمې څخه د سپړنو په بهير کې لرغوني اثار تر لاسه شي، په طبيعي ډول د هغو اثارو د بياجوړولو او

ساتنې مساله مطرح کېږي. ددې مسالې په اړه لرغونپوهان په موزيمونوکي خاص لابراتوارونه چې د لازمو وسايلو له پلوه مجهز وي تاسيس او ايجادوي، په دې ډول لابراتوارونو کې دلرغونواثارود بياجوړونې او ساتنې لپاره د خاصو طريقو په کار اچولو سره پرله پسې علمي هڅې ترسره کېږي، د خاورينولوښو د بيا جوړوني ځانته ميتود ونه، د ډبرينو وسايلو ، فلزي، عضوي اونورو اثارو د بيا جوړوني لپاره ځانته ميتودونه کارول کېږي،چې له يوې خوا د اثارو کيفيت او کميت وساتل شي اوله بلې خوا د علمي څېړنو د سرته رسولو لړۍ ته زميني برابرې شي.

دلرغونپوهانو له خوا د لرغونواثارو د هر اړخيزې څېړنې لپاره يو لړ پرنسيپونه کارول کېږي، لړتر لږه د هر لرغوني اثر د کره کتنې لپاره د اثر د شکل تحليل او کره کتنه،د اثر زماني اومکاني کره کتنه، داثارو سياقي تحليل او په پای کې داثارودنقش د(چلند) تحليل او کره کتنه د لرغونپوهانو له خوا ترسره کېږي، چې دا پروسه په حقيقت کې د اثر هر اړخيزه پيژندنه ده. د اثارو په بشپړتيا د اثارو د لاسته راوړني د هر نا ستي ټولګو د لپاره تحليل او کره کتنې سره کېدی شي چې تر څېړنې لاندې اثارو د پيدايښت زمينې ، د کار اخيستلو مواد ، د جوړيدلو طريقې او په فرهنګي لحاظ د هغه اثر په ارزښت پوه شو او علمي نتيجې تر لاسه کړو.

د لرغونو اثارو تر تحليل او کره کتنې وروسته يوه اساسي او بنيادي پوښتنه رامنځته کېږي چې تر لاسه شوي اوتحليل شوي لرغوني اثار په کومو دوروااو زمانو پورې اړه لري؟ ددې پوښتنې لپاره هم لرغونپوهانو يو شمېر خاص ميتودونه ايجا د کړي دي چې له هغو څخه په کار اخستنې سره دا ډول پوښتنو ته ډاډه ځوابونه ترلاسه کولای شو، د لرغونو اثارو نسبتي تاريخ ټاکنه په ستراتيګرافي، ستريشن، تيپولوژي، اونوروطريقو سره پيداکولای شو، خود اثارو د عمردقيق تاريخ د يو شمېر نورو طريقو لکه کاربن ۱۴ ، د ندروکرونولوژي ،پاليومګنيتي، او نوروطريقو لکه د نايتروجن مقدار د فلورين مقدار په هډوکي کې اوپه داسې نوروطريقوسره په ډاډمنه او قاطع توګه د لرغونواثارو تاريخ ټاکل

کېږي.

په هر صورت ددې ټولو مسایلو له بیان او څرګندولوڅخه لاندې پایلې په ډېرلنډیز سره تر لاسه کولای شو:

۱ـ لرغونپوهنه د علمي مسلك په توګه د زیاتو پوهانو او مینه والو د پاملرنې وړ ګرځیدلې ده. د علومو په منځ کې ټاکلی ځای لري، ځینو علومو سره مرسته کوي او له ځینو علومو څخه مرسته تر لاسه کوي. او دا پوهه خپلو هدفونو ته د رسېدلو لپاره علمي او عملي منل شوي میتودونه کاروي.

۲ـ د لرغونواثارو ارزښت یوازې هغه وخت لاړیاتېدلای شي چې د لرغونپوهنې له علمي میتودونو څخه د لرغونوسیمو په سپړنو کې ګټه واخستل شي. که چېرې دا مېتودونه ونه کارول شي داثارو ارزښت به ټیټ اود فهم وړبه نه وي.

۳ـ ددې علم دودې او پراختیا لپاره د هېوادونو د حکومتونو له خوا بېلا بېلې موسسې او اداري منځته راغلي او د ودې لاره یې وهلې ده.

د نړۍ په ټولوهېوادونو کې ددې علمي څانګې له هڅو سره پوره ملاتړ شته، خاصتا په هغوهېوادونو کې چې د لرغونو زمانود ویاړونو او بریاوو ادعا لري دلاړیاتې پاملرنې وړګرځېدلې ده.

اخځونه

۱_ الهام. محمدرحیم. (په ادبي تاریخ لیکنه کې د میتود ضرورت) دادبي تاریخ میتودولوژي. (کابل : دولتي مطبعه) ۱۳۶۷ل کال.

۲_ بابایوف. اکتم. غلام احمد واك. باستانشتاسي افغانستان (کابل : پوهنتون کابل) ۱۳۶۳.

۳_ بابایوف. اکتم. باوري اصول وتحقیقات باستانشناسي (کابل . پوهنتون کابل) ۱۳۶۳.

۴_ برونوف. ادوارماقبل التاریخ. ژباړه: سیدسلطان شاه همام (کابل. پوهنتون کابل) ۱۳۵۹.

۵_ تالقاني ، نورالله ، افغانستان ماقبل اریایها (کابل: مطبعه دولتي) ۱۳۶۳.

۶_ پولادیان . عبدالجلیل (تاریخچه تحقیقات مشترك باستانشناسي افغان فرانسه) باستانشناسي افغانستان ، شماره اول. سال ۱۳۶۳.

۷_ چایلد ، ګورون، مسیرتاریخ ، ژباړه : بهنام (تهران) ۱۳۴۵

۸_ حیدري . خلمي ،(باستانشناسي چیست وچګونه در افغانستان بوجود امد) باستانشناسي افعانستان ، شماره اول سال ۱۳۶۰.

۹_ ځدراڼ الف شاه . اصول ومبادي باستانشناسي ، (کابل : پوهنتون کابل) سال ۱۳۵۹.

۱۰_ ځدراڼ الف شاه ، مبادي بشر شناسي . (کابل :مطبعه

تحصیلات عالي) سال . ۱۳۶۳ .
۱۱_ خدران الف شاه . مسکوکات ، کتیبه ۴ وابدات باستاني افغانستان (کابل : مطبعه پوهنتون کابل) ۱۳۶۳ .
۱۲_روهي، محمد صديق ، دادبي څېړنو لاربښود . کابل : دولتي مطبعه) ۱۳۶۴ .
۱۳_ روزنفیلد . جان .م . هنر دوره کوشاني ، مترجم : سرور همايون . (کابل : دولتي مطبعه) کال ۱۳۶۱ .
۱۴_ سریانید ، و، گنجینه کوشاني های باختر ، مترجم : حبیب اعظمی (کابل : مطبعه دولتي) ۱۳۶۱ .
۱۵_ سلاوین ،و، ا، جیولوجي عمومي . (مسکو : نشرات میر) ۱۹۸۴م کال.
۱۶_ صدقي . عثمان . شهر های تاریخي اریانا . کابل : بیهقي) ۱۳۵۴.
۱۷_ فضلان ابن ، سفرنامه ابن فضلان مترجم طباطبای (تهران : بنیاد فرهنگ ایران) ۱۳۴۸ .
۱۸_ فانیان . خسرو، (روابط فرهنگ های کلکو لتیک) بر رسي های تاريخي . شماره ۶ (تهران ،تهران پوهنتون) ۱۳۵۰ .
۱۹_ کهزاد ، احمدعلی ، (گزارشهای چهل ساله باستانشناسي در افغانستان) سالنامه افغانستان کابل : مطبعه دولتي) سال ۱۳۳۷ و ۱۳۳۶ .
۲۰_ کهزاد . احمدعلی . (مسکوکات ماقبل التاريخ افغانستان) سالنامه افغانستان (کابل :مطبعه دولتي) ۱۳۱۶ .
۲۱_کهزاد . احمدعلی ، افغانستان درپرتو تاریخ . (کابل : دولتي مطبعه) ۱۳۴۶ .
۲۲_ مسون . وادیم (د افغانستان زوړ تاریخ) مترجم زمری محقق باستانشناسي افغانستان . شماره دوم ، ۱۳۶۰ .
۲۳_ میرحسین شاه . ارشیف شناسي .(کابل : پوهنتون کابل)
۲۴_ وینوگراوف ، الکسي .حفظ وباز سازي اثار باستاني . مترجم

. (كابل : پوهنتون كابل) ۱۳۶۸ حضرت بني پور.

۲۵ _ موزيم ، ملي . نمايشگاه اثار ضبط شده قاچاقي (كابل : دولتي مطبعه) سال ۱۳۶۳.

۲۶_ قانون حفظ اثار تأريخي و فرهنگي افغانستان . قوس . ۱۳۵۹

۲۷_ يوتوزي . ماوريز . (تجارت لاجورد درهزاره سوم ق.م.) مترجم : يوسفزي باستانشناسي افغانستان ۱۳۶۰.

۲۸ _ يوسفزى . عبدالظاهر . (اصطلاحات باستانشناسي) باستانشناسي افغانستان شماره دوم ۱۳۶۰.

۲۹ _ باوري .محمد رسول :د كوشاني او يفتلى شاهانومسكوكات) اجتماعي علوم دريم كال لومړى ګڼه كابل پوهنتون كابل) ۱۳۶۹.

دبهرنى ژبې اخځونه

30- Nancy Hateh Dupree . An Historical Guide to Afghanistan . (Kabul : Afghanistan).1977.

31- Encycloaedia Britannica .volume 15 1958.1962.

32- The World book (Encyclopaedia).1958

33- Archeolgische Almanak . Archeologisch Informatie Centrum .1992 leiden

34- Deeben and E. Drenth . Bijdragen aanhet Onderzoek naar de Steentijd in Nederland .1998

35- Prismavan de Archeologie ,2000 begrippen van A tot Z. 1996

په دې کتاب کې:

- لرغونپوهنه څه شی دی.
- له نورو علومو سره د لرغونپوهنې اړیکي
- دلرغونو اثارو بیا جوړونه.
- د لرغونو اثارو تحلیل او کره کتنه.
- دلرغوني اثر زماني او مکاني تحلیل او کره کتنه
- دلرغونو اثارو دتاریخ ټاکنې میتودونه.

دلرغونو اثارو دڅېړنې، پلټنې او کیندنې په اړه په لسګونو مطالب ځای کړای شوي دي. په پښتو ژبه د لرغونپوهنې په برخه کې دا اثر خورا ګټور اثر دی.

دافغانستان دکلتوري ودې ټولنه - جرمني

VEREIN ZUR FORDERU... DER AFGHANISCHEN KULTUR E.

د خپرونو لړ (۳۰)